ГАРТ

1929

5

ДВУ

ВУСПП

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. MYKYTENKO, I. KULYK, W. KORJAK,
P. USSENKO, M. DOLENGO, I. KYRYLENKO, W. JURYNETZ
STAATSVERLAG DER UKRAINA. MAJ 1929

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. МИКИ
ТЕНКО, І. КУЛИК, В. КО
РЯК, П. УСЕНКО, М. ДО
ЛЕНГО, І. КИРИЛЕНКО
В. ЮРИНЕЦЬ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1929 ТРАВЕНЬ

№ 5

68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 22/жб. 8/II. 1929. Замовлення № 1110. Тираж 1.500 примірників

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ТРИПІЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ*

ГЕРОЇКА

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Перша рота складалась з бандитів
Банди Григор'єва, що перейшла
На бік Радвлади... Чортові діти!
Бісові душі сиділи в тілах!

В них ще жили лісові звички,
Стихія, розмай-вітри степові
І холодок смутної кринички
Під довгими пасмами хмурих вій.

Рота не слухала команди,
Пила самогон з баклажок тугих...
Банда мусила йти на банду
Й нищити ворога в пень до ноги.

Банда мусила йти поруч
Загону угорців і латишів
І комсомольців, що рушили гору
Важчу ніж гори людської душі.

Перша рота зірвала зірку,
Червону зірку далеких комун...
Комсомолець ображений скривився гірко
І не знав поскаржитися кому.

* Див. „Гарт", № 4, 1929.

6 Він був молодий і йшов на загибель
Тілько тому, що червона зоря
Така ще далека, близько ніби
Світила на ріки і на моря.

Тепер вона під ноги впала.
Її топтав учорашній бандит
Бортами підборів, приклада сталлю
Аж очі, рачки лізли з орбіт.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

I

Через яр,
Через тин —
За верстою
Дві версти...
Аби голову
Та
Звістку донести!

Восьмеро коней
Панахало шлях,
Ахало
І рвалось
Віття на дубах.

Рвались перелякано
На дубах гілляки:
Восьмеро
коней
шлях
панахало!

Через греблю,
Через тин —
Аби голову
Та звістку
Донести!

II

З них кожний ніс життя і думу
чорну,
Як грива майже мертвого коня,
Про те, що день згорить
І землю ніч обгорне
Й ніколи більш
Не бачити їм дня...

Не бачити,
Не чути,
Не горіти,
Не рватися серцями у боях —
Неначе вибухами ультрадинаміту,
А лише
З коней падати на шлях...

Ми не впадем!
Тримаймося за гриви!
Повітря шарпаймо,
Як хвилі корабель...

Який щасливий,
О, який щасливий
Хто зрить життя
В обличчя
Хоч рябе!

III

Підлетіли до загону
Рештки ескадрону...

Гей, червоні!
Ой, червоні,
Поморені коні...

Пада з коней мило —
Так їх потомило:

Банда Зеленого
Ескадрон розбила.

8 І десятка з ескадрону
Вже не набереш ти...
Ось нас восьмеро, червоні,
З ескадрону решти.

У Трипіллі
Трупи білі
Покотом лежать...
У Трипіллі
Трупи білі
І зелений жах.

У Трипіллі
Жах підводить
Чорні хмари вій —
Не спиняти вам походу...
Сурмачі, ревіть!
Рвіть блакить
На довгі смуги,
Бийте в барабан...

Гей, яруги...
Ой, яруги,
В яругах туман!

Дай туман
Яром
Котиця,
А нам
Жить краще
Хочеця...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

I

Комсомолець
З першої роти
(Невідоме його ім'я)
Від зущання й турботи
Не зів'яв.

Він прийшов
До товариша
Ратманського.

Я, каже, з базарища
Отаманського.
В мене, каже,
Зірвала зорю
Зграя
Лютих звірюг...
Треба їм
Прочистити мозга,
В тій моззі
Грузне нога.
Не мозга, каже, чорт-зна-що...

І комсомолець пішов.

II

Ратманський —
Революціонер і скульптор,
Надхнений артист
Мистецтва революції,
Піднесений служка
Чинного культу
На мить
Закам'янів у муці...
Тілько на мить
Йому
Защеміло образою
І вже —
розчавлено.
Ще поборемось
ми,
Ще позмагаємось,
Чертова дичавино!

АНТОН ДИКИЙ

ТРИ СТОРІНКИ

„На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблискучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі“...

І. Франко

З моїх дитячих літ через усі сторінки мого життя несу я в собі багато-багато згадок, що так яскраво виринають у моїй пам'яті.

Батька свого я зовсім не знав, я ніколи не знав свідомо його пестощів. Але чомусь я часто в житті своєму згадував і згадую його блискучі очі, чорну бороду, колючі вуса та високий гладенький лоб.

Я бачу себе в куценьких полотняних штанях — блакитна латка на коліні — із синьою стьожечкою, що нею застібнула білу сорочку моя бабуся, коли я вперше без матері прийшов до неї в гості.

Коли мені було вже дев'ять років, мені дуже хотілося до школи. Так заздрісно було дивитися, коли морозними ранками хлопчики й дівчата з білими торбинками бігли вузенькими вуличками нашого села до школи, що її цього літа мазала й моя мати. Пам'ятаю — школа стояла такою білою-білою, мов цвіти кучерявих акацій, що обступили її. Тоді, коли мати мазала, саме рясно вкрились ці акації знайомим цвітом. А тепер срібний іней на голих вітах зробив їх такими чудернацькими, а школа була подібна до синяво-білого снігу, що лежав великими заметами біля низеньких вікон нашої старенької згорбленої хати. До школи приймали ніби всіх. Та не всі до неї ходили. Ходили тільки ті, в кого були батьки, чоботи і тепла одежина.

А в мене не було ні батька, ні чобіт.

Моя мати дуже берегла свої чоботи. Та все ж, сідаючи за прядку, що коло неї вона, бувало, сиділа цілими днями й ночами, мати давала мені свої чоботи, щоб я погуляв. І звичайно щоразу я діставав од неї наказа не сковзатися та не бігати: „Подереш, каже, чоботи, такий-сякий, то знатимеш“...

Найбільше приваблював мене отой галасливий дитячий гурт, що висипав із школи по закінченні навчання.

Завжди, бувало, розпитую я школярів:

— Чого вас сьогодні навчали?

— Вірші і співи під скрипку.

— Які вірші?

І хтось з найменших виймав з торби книжку і читав мені „Птічку божую“, а на другий день хтось інший знов ту саму таки „Птічку божую“.

Так я і вивчив її „наізуст“, як казали школярі. Вивчив іще й байку „Мартишка і очкі“. Мені дуже ця байка подобалася. Хотілося побачити „Мартишку“, побачити, як це міряє Мартишка окуляри, на хвіст надіває. Я з цікавістю дивився на малюнок школярської книжки, і було мені дуже смішно. Наша попадя теж ходила в окулярах. Вона була гладка, жирна. Як іде побіля нашої хати, а мати пряде біля вікна, плює між пальці, виводить тоненьку нитку, та як побаче попадю та й прокаже тихенько так, щоб я не почув:

— Оце ще бісової віри млин!

А я так майструю собі щось, ніби й не чую.

А вона й справді нагадувала млин. Надягне на себе „бурмус“, це всі ми знали, що тільки попадя ходить у „бурмусі“, якось руки розставить, повернеться на одному місці поволі, поволі. За це її й назвали „млин“.

Мені дуже хотілося назвати її мартишкою, тому що вона в окулярах. Одного разу так просто і сказав матері:

— Їй-право, попадя — мартишка.

— Щоб вуха мої більш цього не чули!

Нагримала на мене мама. І я стиснув у собі сміх і більше вже при матері не називав попаді мартишкою, хоч завжди її окуляри викликали в мене це порівнання.

Бруньки яблунь, груш залиті медом. Горобці цвірінькають на вітах, на дереві. Наша невеличка річка Тясмин розлилася в широку. Я буду довго пам'ятати цей день, бо він був для мене найдорожчий. Сьогодні я надів біленьку сорочку; мати так старанно викачала її дубовим рублем. Сорочка була така легенька, така біла, мов сніг.

— Ходімо, сину, тільки шануйся, слухай, як раніш слухав, бо це вже не біля коней. А вивчишся, збудуємо невелику кузню. Будеш робити рогачі, кочерги. Он, дивися, Шай приїхав у село, збудував собі кузню, а зараз вже й хату має, і всі його поважають.

Я часто гуляв біля Шаєвої кузні, збирав обрубки. У кузню Шай не пускав, а коли ми й заскочимо бувало, то Шаїв син Сьомка кидав гарячі гайки на підлогу й ласкавим тоном казав: „Візьміть на швигалки".

Не раз пекли ми руки. І більш не брали вже навіть холодних, коли вони лежали на підлозі.

І ось сьогодні я перегорнув першу сторінку мого життя.

Іду я тепер понад кузнями, і це невеличке місто здається мені таким великим, могутнім, раніш я лише чув про місто, чув про наше маленьке місто, знав, що десь далеко - далеко є великі міста. Тепер це саме, знане лише із випадкових слів, що інколи долітали до мого слуху, місто я побачив на власні очі. Будинки високі, довгі, зелені, червоні. Все інакше, і немає таких соломою вкритих хат, як у нас.

Дивно було, що до мене ніхто не хотів здоровкатися. Мати мені часто говорила:

„Будь увічливий. Коли проходиш селом чи полем і зустріваєш людей, поздоровкайся з кожним. Коли спитають, чий ти, скажи. То ж хороше чути, коли хтось скаже,

що у мене син не босяк, не розбишака, хоч і безбатченко".

Я гадав, що мене і тут спитають, чий я, і тому я здоровкався до всіх, але ніхто не звертав на мене уваги і не відповідав мені. У моїй уяві мимоволі виринули оті неусвідомлені мною, але чувані від матері, як страшна образа і ганьба, оті двоє слів: „Безбатченко й босяк".

У великому дворі стояли нові вози, бігали замурзані хлопчики і ходив якийсь товстий дядько з широкою бородою, в чорному з пружиною кашкеті. Очі його нагадували чищену цибулю, а ніс, як мерзла картоплина, лежав на широкому обличчі. Під густими сивими бровами мені цей ніс здавався таким страшним! Я мимоволі притулився до матері і мені хотілося сказати: „Ходімо звідси". Але дзенькіт молотків, нові вози, жваві розмови замурзаних хлопців мене притягали до себе.

Мати підійшла до страшної людини з широкою бородою, а я з цими хлопцями - односельчанами провадив свою дитячу розмову. Ми завжди були вкупі — і в роботі, і після роботи. Ніхто не знав, про що ми говорили, що ми думаємо, із чим ми криємося від усіх інших наших товаришів і дорослих робітників кузні.

Перше, що нас зближувало, були, звичайно, наші гіркі, повні образи переживання в кузні.

Пригадую, як зблід мій товариш, коли хазяїн за те, що він косо провернув дірку у сниці, раптом ударив його залізним аршином. Він зігнув плече, очі йому заблищали безсилим гнівом. Я аж забув, що в мене в руках терпуг... В отерплі ноги вдарили колючки. „Сьогодні його, а завтра мене", закрутилися думки у жовтий дим над гарячим горном...

А однієї темної ночі ми з ним покинули свого страшного хазяїна і подалися до залізниці аж за 20 верст.

Я дав матері обіцянку, що буду слух'яний, що збудую кузню, буду робити рогачі й кочерги, зароблятиму. І ось тепер я, непокірний син, у цю синю ніч покинув хазяїна і пішов шукати щастя невідомо куди. Згадки

про матір не могли погасити дитячої мрії про щось невідоме, про якесь нове життя. Шкода було лише майстера Сені, що так співчував нам.

Перший раз я побачив залізницю. Перший раз я відчув був якусь тривогу над тривогою.

Замучені бійками, ми не хотіли більше мучитись і на гарячій печі в майстерні ми тихесенько приступили до намічення нашого пляну.

„Підемо до залізниці, а там будуть проїжджати салдати, попросимося у потяг і підемо на війну".

Хазяїн договорився з матір'ю, що я буду у нього три роки. Три роки він мене одягатиме, три роки вчитиме.

Проклятий той день, коли я побачив вперше цю страшну людину з носом, що нагадує мерзлу картоплину.

Я став за хлопчика у кузні, у цій страшній школі новаків.

Хазяїн тільки з нас і жив.

У кузні, що мала чотири горна, я за місяць чудово знав назви всілякого струменту, бо коли вперше потрапиш до такої невеликої майстерні, де п'ять або шість учнів, три-чотири майстра та десяток підмайстрів, то там швидко привчають до струменту.

Я пригадую: тільки наділи мені новенький фартушок, зайшов я у кузню, і от один недотепний учень Петька, що кінчав своє навчання, зробив зі мною те, що зробили і з ним, коли він так само сором'язливо у новенькому фартушку, як і я, переступив був оцей чорний поріг.

...Квач. Ви знаєте, що значить квач?

Це на такій довгій залізячці, там, де беруться руками, загнутий бубличок, а далі ціла куча ганчірок. Квач умочають у воду і приливають ним вугіль у горні, щоб зверху не дуже горів. Оцей малахольний Петька, як я потім дізнався, не зі мною першим пробив отаку капость брудним квачем. Робиться це дуже просто. Умочають квач у воду, потім викачують його у брудний пісок і вимазують ним твій новенький фартушок.

— Інших і по пиці ляпали, й тебе хотіли,— сказав мені Петька після цього,— та роздумали, кажуть, що ти сирота.

Хто їм сказав, що я сирота? Я цього не любив. Який я сирота, коли мені вже чотирнадцять років! Певно це той розляпав, що, зустрінувши мене у дворі кузні, назвав мене якимсь чудернацьким словом „землячок“.

Я був просто обурений.

Чого я йому здався землячком? А може це так дражнять тих, хто приходить із села до міста, щоб стати майстром?

Мені лишалось тільки мріяти про те, що через рік я вже не буду оцим „землячком“, а буду ковалем.

У нашому місті стояли салдати і на майдані ми бачили хлопчиків у сірих шинелях, погони сіренькі, обведені скрученим шнурочком.

Всі говорили: „Це добровольці, вони на війні найпотрібніші, їм легко пробратися до ворога, взнати про все, розповісти своїм, а за це їх одягають та ще й нагороди дають“.

Нам нагорода не потрібна.

Ідучи до залізниці, ми совсім про це не думали. Ми боялись хазяїна.

— Ну, а як не візьмуть нас у салдати, куди ми дінемося?

Мій товариш запевняв мене, що зможемо перебути два дні у його тітки, що десь там живе в якомусь селі.

Ми прийшли до невеличкої станції, де не було жодного вагону. Та ми собі й не уявляли, які вони мають бути.

Я думав собі: яка це може бути залізна дорога? Я думав, що це просто шлях, викладений залізом, і бігають по цьому шляху якісь великі вози, що їх тягне парою. Паровика я бачив. Я їздив у млин з дядьком і заглянув був у щілину, де стоїть якась залізна діжка на колесах, а на ній різні дротинки й гачки. І це все шумить, крутиться. Я ще тоді подумав: оце мабуть оці паровики

 і тягнуть оті страшенні вози. Розпитувати когось про це не наважився, та що тут розпитувати — залізна дорога та й все.

Як же ми були здивовані, коли побачили паровика, довгі рейки!

Ми довго боялися підходити. Посідали на холодній траві й сиділи мовчки, дивилися на далекий синій ліхтар.

І всі наші думки й мета ніби пропали.

Товариш процідив:

— Давай вертатися назад...

„Ех ти, вояка!“ — думав я собі, а сам радий був, що він це висловив перший.

„Ну, куди ми підемо, кому ми потрібні, та коли ж прийдуть ті вози?“

Через декілька хвилин біля тієї станції якась чорна постать пронесла ліхтар, заграв хтось у ріжок і здалека було видно трое вогняних очей, що наближалися до станції. Ми одійшли ще далі від дороги й чекали, поки під'їде оця парова машина, щоб хоч глянути на неї. Не зупинилася машина, не роздивилися ми її вночі. Бачили тільки, як пролетіли сорок хат на колесах, а у хатах світилося і видно було людей. Ці хати бігли кудись холодними рейками чарівного залізного шляху.

Так розвіялися наші мрії біля довгих рейок чарівного шляху. І повернулися ми до страшного хазяїна, до залізного аршина — ковтати чорний дим та шепотіти наші розмови на гарячій печі хазяйської кухні.

Ми нікому не признались, де ми були, хоч і хазяїн, і наши товариші кілька день випитували у нас.

Тепер залишилось одне: тільки вчитися міцно тримати молоток, терпіти, терпіти й терпіти.

Шай казав: „Не косю і не возю, а так: стук, гряк і — п'ятак“. Я теж не буду косити і возити, бо землі у мене немає. Я буду справжній коваль і не буду я старих возів ремонтувати, як ото Шай, я буду нові робити. В місті ж роблять, а чому ж у селі їх не робити?

Але скоро я забув про „стук, гряк“ і викинув із голови дурну думку про власну кузню.

Майстер, дядя Сеня, підчас сніданку спитав був так якось щиро, щиро, як батько... І знову виринув у моїй згадці образ батька з блискучими очима, чорною бородою, колючими вусами та гладеньким лобом.

— Скільки тобі років?

— Чотирнадцять.

— Хтож тобі порадив піти до кузні? Тобі вчитися в школі треба. Ти письменний?

— Ні.

— А чого ж ти не вчишся?

Я коротко розповів дяді Сені, чого я не вчуся, але мені дуже хотілося показати, що я щось знаю. А що я знаю? Знаю вірши „Птічка божая“ і байку „Мартишка і очкі“.

Хіба розказати дяді Сені оці вірші? Ні, не розкажу. Він скаже: — Абетки не знаєш, а вірші знаєш. — І я вирішив слухати тільки те, що мені буде говорити дядя.

— Лаяли мене батько й мати, от здуру й одвели до міста і вже тридцять років у чужой кватирі, з чужим молотком, а думав, як і ти, кузню на селі збудую. Кузню збудувати не довго, а ти знаєш, скільки коштують струменти?

І розповів мені дядя Сеня про струменти, ковадло, міх, молотки і наказав такого, що аж страшно стало.

— Багато треба грошей! А ти їх колись заробиш? Я двадцять п'ять год заробляю, а ось зима іде, дров ні за що купити. Який вас дурень у шию гонить? Та ще хоч би йшли на якусь легшу роботу, а то, поки мале, загубить здоров'я, а тоді й росте, як погана печериця.

В нашій кузні був один підмайстер низенький, згорблений, у зморшках, кволий, виснажений, він так нагадував печерицю. Дядя Сеня колись розсердився був на нього, як шини натягали, так його печерицею і назвав, а потім просив вибачити і довго після цього стояв сумний біля горна.

Дядя Сеня ніколи не лаявся, як інші майстрі, а коли когось образить, то обов'язково вибачиться. Його дуже любили учні. Він був як батько. Попадало підмайстрам, коли з них хтось посилав нас за потиличною оправкою. Крикне хтонебудь:

— Подай потиличну оправку!

От хто ще не вчений, бігає, шукає потиличної оправки, а його то той, то той по потилиці. Оце така потилична оправка. А то ще була і сторчова оправка:

— Іди візьми у нього сторчову оправку.

Підеш, а він як дасть, так сторч і полетиш.

Все це робилося лише тоді, коли в кузні не було дяді Сені. Правда, жалітися дяді Сені не можна було, бо заклюють. Ну, а як побачить на власні очі ці „оправки", то тоді нагорить. Він усім пригадає, як то воно було, як вони самі були учнями,— чи дуже їм подобалися „оправки".

Ці розмови ніяк не перешкоджали праці. І за розмовами безперервно цокали молотки та хрипіли шкіряні міхи. Наш хазяїн сам не працював, а цілий день ходив бувало пішоходом біля свого ґанку, заклавши якось руки за спину, перебирав пальцями і так цілий день. Він дуже не любив, коли у кузні хтось пісню заводив, або мугикав собі під ніс біля якоїсь роботи; підходив, сердито кидав:

— Там де пісня, роботи немає!

Дядя Сеня дуже рідко співав і співав таких сумних пісень, що ми, малкаші, що нарізали гайки, кидали свої розмови і тихо за роботою слухали.

Найчастіше дядя Сеня співав — „Измученный, истерзанный наш брат мастеровой".

Сьогодні хазяїн якийсь особливо лютий. Я знав, що він програв учора багато грошей в офіцерському клубі, куди він кожного вечора ходив грати у карти.

Зимою ми спали на кухні. Через кухню повертався пізно хазяїн, стукав у двері. Хто перший з нас почує —

мусив був летіти відчиняти йому. Коли він виграє в карти, обов'язково дасть п'ятака. Вчора він дуже здорово стукав у двері, хлопці так міцно спали, що ніхто не чув. Я прокинувся від дзенькоту вікон, побіг до дверей. Тільки я повідчинив двері, як хазяїн ударив мене по потилиці, вилаявся брудною лайкою.

А сьогодні він бігає по двору, до кожного чіпляється й на мене вже кричав. Хотів я сказати дяді Сені:

— Не співайте, сьогодні, бо хазяїн дуже сердитий,— та не зручно було говорити, бо дядя Сеня завжди робив вигляд, що він нікого не боїться, та чого йому боятися, коли він найкращий майстер у нас і зараз так багато замовлень, що навіть ящиків на хургони ми не оковуємо, хоч робота ця дуже легка, а хазяїн оддає їх на сторону іншим кустарям. Та хіба можна, щоб у такі гарячі часи дядя Сеня боявся хазяїна?

Хазяїн переступив через поріг, мовчки кинув на Сеню злісний погляд,— пісня тому завмерла, обірвалася. Але хазяїн раптом закричав не своїм голосом:

— Геть!

Ми всі полякалися. Я думав, що він нас вижене усіх, бо він не раз говорив:

— Усіх вижену, майстерню закрию...

Цю погрозу ми чули найчастіше вночі. А вночі ми дуже не любили працювати.

В кузні холодно, лампи горять погано, а кузня неодмінно мусить бути відчинена, бо хазяїн до 12-тої години ночі ходить по двору й дивиться в кузню через розчинені двері, як хто працює і що робить.

Дядя Сеня почув слово „геть", кинув на землю молоток, скинув фартух і кинув його на горно. У кузні запахло шкірою: фартух лежав на горні й вигинався, як недобита ящурка на дорозі.

Ми понахилялися біля своєї роботи і ніби не дихали, тільки скрипіли воротки та гарчали стальні терпуги.

— Геть з двору! — І з розфарбованого ґанку долетіла до нас лайка.

Дядя Сеня мовчки скинув із кілочка свій кошик, витяг відтіля білий рушник, помив у воді глиною руки, умився і пішов за рощотом.

Ця подія нас дуже вразила. Глибоко десь заворушилася образа. Нам хотілося або піти за дядьою Сенею, або крикнути:

— За віщо, за віщо?

Дядя Сеня обійшов усіх, попрощався й проказав:

— Всіх нас чекає така доля...

А мені стиснув руку й промовив:

— Я ж тобі казав, щоб ти пішов звідци та вчився чомусь іншому.— І ці слова глибоко запали мені в пам'ять і ніколи не кидали мене.

Дядя Сеня підійшов до ґанку, де суботами всі майстрі й підмайстрі стояли, а хазяїн тикав їм платню, так ніби він давав старцям. Мені дуже хотілося побачити, як дяді Сені сьогодні будуть давати цю „милостиню" в останній раз.

Але не вийшов хазяїн до дяді Сені. Гроші винесла куховарка Василиса, віддала їх дяді Сені і хутко зачинила за собою двері. Це, мабуть, ще більше образило дядю Сеню, бо коли він виходив із двору, то махнув два рази рукою та й пішов через майдан якось поволі, поволі, схиливши голову, ніби він щось загубив, ніби він щось шукає.

У хазяїна за куховарку була його племінниця. До чого ж противна була вона, ота сама Василиса! Якась низенька, кирпата, з мурим обличчям. З нами вона завжди себе тримала звисока, ніби вона хазяйська дочка або і справжня хазяйка. Ми не знали, скільки їй хазяїн давав грошей на базар, і хазяїн не знав, як вона нас годувала. Я з нею не раз ходив на базар. Така мода була: учень повинен був цілий рік ходити на базар і взагалі куди пошлють та робити всяку роботу. Дуже вона мені спротивилася, коли ми купували сухі абрикоси нам на узвар. У нас на обід завжди було дві

страви: перша — це борщ, друга — узвар; і щодня борщ, і щодня узвар.

Підішли ми ото якось до одної лавочки, де торгували сухими абрикосами, грушами, яблуками. Вона ткнула пальцем на гарні абрикоси, запитала ціну. А тоді попросила одважити нам найгірших, червивих, заплатила гроші і срібні 20 копійок тут, на моїх очах, одклала у свій маненький гаманець, певно, гадаючи, що її „премудрість“ не зрозуміла для таких, як я.

Вона завжди носила з собою на базар цей гаманець і кожен день крала 20 — 30 копійок і ховала собі у скриню. Я бачив, скільки вона накрала оцих срібних гривеників, п'ятачків. Одного разу, коли її мати перед якимось святом прийшла до неї просити у неї грошей, вона відчинила скриню, і я випадково побачив бляшану коробочку, що майже повна була срібних та мідяних грошей.

Про те, що вона крала, знали ми всі, бо вона робила це на очах, не криючись і не соромлячись. Одного разу, коли був дуже поганий борщ, хтось не витримав і сказав:

— Гроші крадуть, а подають таку юшку, що й собака не їстиме...

Василиса була ображена, як кажуть, у найкращих своїх почуттях. Вона зарепетувала:

— Так ви мене називаєте воровкою? Я кину, я не буду...

— Ах! — подумав я. — Якби ти кинула, якби тебе зовсім на світі не було. Може, за обідом можна було б хоч поговорити, коли всі вкупі, а то, хто що не скаже, неодмінно буде відомо хазяїнові.

Вона, бувало, стоїть біля нас, як вартовий, словом не обізветься, а тоді всі наші розмови перекаже хазяїнові.

Ми собі сидимо навколо столу, чекаємо, поки старший хтось цокне ложкою об велику миску, і тоді один по одному набираємо повні ложки борщу, підтримуючи ложки хлібом, щоб на стіл неналляти.

Коли ми доїдали узвар, зайшов хазяїн, витріщив свої цибулькуваті очі і грізно запищав:

— Хто говорить, що Василиса краде?

Я набрався сміливости, раптом устав і серед мертвої тиші вимовив:

— Усі ми знаємо що вона краде, бо й я бачив, як вона заховала 20 копійок, а нам купила червивих абрикос.

Василиса упала „непритомною" на лаву, а хазяїн плюнув до нашого столу і з призирством кинув:

— Свиней скільки не годуй, так свиньми й залишаться.

Ми мовчки повставали з-за столу, вийшли геть.

Пригадую, що цей випадок з Василисою викликав у мене навіть хвилювання. Та старші учні, що знали її краще за мене, почали сміятися і розповіли мені, що ці комедії з Василисою бувають дуже часто, і до них вони завжди удається, коли хоче налякати хазяїна та переконати його, що вона чесна куховарка.

А Василиса вже років із десять за куховарку. Хазяїнові навіть вигідніше, що вона краде, бо хазяйські інтереси вона добре пильнує і наше харчування обходилося йому дешево: вкраде 10 копійок, а хазяїнові збереже карбованця.

Після цих двох подій, коли вона з ненавистю справжньої хазяйки ткнула дяді Сені гроші та коли вона так артистично, ніби дійсно непритомна, простяглася на лаві, я вперше відчув у собі таку огиду до неї, таку ненависть, що в мені спалахнуло бажання помститися.

Плян цієї помсти зразу був готовий у мене, і я вирішив здійснити його сам і тримати це в повному секреті.

Щовечора виходила вона гуляти на лавочку, а до неї приходив син сусіда, що мав також майстерню, але значно меншу, ніж у нашого хазяїна. Всі говорили про те, що вони мають одружитися.

— Ну,— думаю собі,— сьогодні влаштую тобі добру гулянку, до смерти згадуватимеш!..

Діло було в суботу. У нас на кухні в куточку біля якоїсь облупленої ікони щосуботи горіла лямпадка.

Світити лямпадку — це був Василисин обов'язок. Ця ікона і ця лямпадка ніби були зв'язані з усіма її „турботами“ про нас. Це вже, певно, так треба було, щоб нагадувати нам про те, що, крім хазяїна, треба ще боятися й бога. У нашого хазяїна в кімнатах були великі золоті ікони. І перед ними так само горіла лямпадка — значно краща, дорожча, більша, ніж та, що блимала біля облупленої ікони в куховарні. А хазяїн був такий богобоязливий. Він дбав так само і про Василисину „душу“. Так було заведено, що Василиса кожного ранку молиться до облупленої ікони, а в неділю іде до церкви.

Для хазяїна ця богобоязливість була прибуткова, для Василиси теж зручна і приємна. Лише нам вона була не до смаку. Бо, коли Василиса йде до церкви, тоді обіду нам зовсім не варить. Дадуть нам по шматку, і за тим шматком живи цілий день.

Так от цієї суботи під вечір Василиса, як завжди, засвітила лямпадку, наділа біле плаття, прибралася, накрутила собі кучері.

Я стежив за нею і за кілька хвилин до її виходу на вулицю вискочив уперед, і, поки Василиса крутилася біля дзеркала, я вимастив усю лавку коломаззю, що її у нас у кузні завжди було дуже багато. Нею ми мастили нові вози перед одправкою їх на ярмарок.

За якусь хвилину Василиса вискочила за ворота, сіла на лавочці, нюхає гвоздику і виглядає свого нареченого. Цей прибіг до неї дуже швидко і сів біля неї. Сиділи вони недовго.

Я чув їхні розмови, бо стояв за хвірткою і, ледве стримуючи сміх, стежив за ними. Вони вирішили піти в кіно.

Вони встали, і я, обережно висунувши голову з хвіртки, побачив на білому тлі Василисиного ситцевого плаття велику, круглу чорну пляму, що нагадувала сковороду, а в нього навіть листочки з акації поприлипали.

Я був страшенно радий з такого успішного виконання пляну і пішов за ними слідком. Мені було дуже прикро, що так рідко стояли ліхтарі і через це ніхто, крім мене, не помічав оціеї таврованої пари.

Вони йшли до кіна. Біля кіна горіли електричні ліхтарі, гудів натовп.

Я в кіні ще ні разу не був. Мене так приваблювали оті зелені, червоні ліхтарики навколо великого реклямного плякату, що стояв біля дверей; пам'ятаю добре, що на плякаті було намальовано якусь страшну людину, що замірялась ножем на жінку. Цей будинок, де було кіно, здавався мені якимсь чарівним, якимсь таким цікавим, якимсь загадковим. Він викликав у мені хвилювання.

Але кіно ще було зачинене, і початок картини мав бути лише за годину. Я відійшов у бік і, захований від їхніх очей темрявою ночі, стежив за ними, не спускаючи їх з очей.

Біля кіна під горбочком був великий бульвар, хоч на бульвар він власне аж ніяк не був схожий, бо справжній бульвар біля військової церкви був зовсім не такий. Там доріжки, парканчик, а тут просто ріс високий бур'ян та стояли старі дуби, липи. Але цей бульвар якось більше приваблював до себе дівчат та хлопців.

Пішла до цього бульвару й Василиса із своїм знайомим. Де вони були — не знаю. Я за ними не пішов. Не пішов тому, що там гімназисти били поясами менших від себе, коли ті заходили до цього бульвару. Отож я вирішив чекати біля кіна, дивитися на цей чудернацький, цікавий плякат, на ці привабливі різнокольорові ліхтарики. А тимчасом повернеться Василиса, і я бачитиму, як вона, права рука нашого хазяїна, йтиме східцями до залі, коли відчиняються скляні двері чарівного будинку.

І от натовп посунувся нарешті до цих дверей, а з ним і Василиса зі своїм нареченим. Я помітив, що тепер уже не лише я слідкую за цією парою, а й ті, позад неї; вони відходили від неї, підморгували один одному, сміялися.

Незабаром навколо них знявся веселий регіт, і якась її знайома щось потайки мовила Василисі на вухо. Вона, мов опечена, обкрутнулась на каблучках і швидкою ходою подалася назад із кіна. За нею, ніяково опустивши голову, йшов її наречений. Цілий гурт людей із сміхом дивився на них, аж поки темна ніч не закрила їх від охочої до всіляких пригод публіки.

Василиса прибігла додому і цілий вечір плакала, а її наречений переказав нашим хлопцям, що, коли він дізнається, хто це зробив таку капость, уб'є...

У хазяйській хаті знялася ціла буря, почалося справжнє „слідство“.

Справа ускладнилась ще й тим, що хазяїн того самого вечора, коли блимали лямпадки біля ікон і горіли чарівні ліхтарики біля кіна, вийшов був увечері посидіти на вулиці і сів, звичайно, на тій самій лавочці. Коли він захотів потім підвестися, то несподівано для себе відчув, що його штани прилипли до дошки. Він мацнув руками і, піднісши потім чорні руки до носа, зрозумів, у чому річ... Того ж вечора хазяїн вишикував нас усіх у ряд і почав свій допит. Заплакана Василиса сиділа у кухні на лаві і злісно дивилась на кожного, коли хазяїн по черзі допитував.

Найбільші підозріння висіли на мені, бо я встиг уже здобути слави вигадливого та здатного на різні штуки хлопця, але я стояв спокійно і, як усі інші, категорично відкидав усі підозріння хазяїна та Василиси, що вп'ялася в мене своїми повними ненависти очима.

Сьогодні понеділок. На місце дяді Сені прийшов новий майстер, з новими вимогами, скоріше — не з вимогами, а з примхами.

Сьогодні він у нас перший день, а вже кричить, почуває себе вільно. Мене встиг уже й молотком ударити. Всі звернули на це увагу, але кожен подумав:

— Це не дядя Сеня. Буде нам лихо — намучимося з ним. І як швидко наше несолодке життя ще на гірше

 перевернулося! У суботу прогнав хазяїн дядю Сеню, а сьогодні вже новий майстер. А завтра і нас усіх прожене, замість нас нові робитимуть.

З першого дня ми пройнялися ненавистю до нового майстра. Особливо нас обурювало те, що новий майстер договорився з нашим хазяїном ще при дяді Сені на 5 карбованців дешевше.

Я сам собі подумав: може, доведеться ще раз кузню кинути і вже ніколи не вертатися.

Сьогодні ми будемо натягати шини на колеса з новим майстром. Дядя Сеня, бувало, коли ми розкладали шини, завжди котив уздовж шин колесо, робив рисочку крейдою, писав нумери на колесі й на шині, а ми одрубували зайві шматочки, загинали і складали в купу. А цей не так. Він вимірює віръовочкою навколо колеса, а потім міряє шину. Нам це не подобалося. Хотілося зауважити йому: отак треба! Але в цей час надійшов хазяїн і сам зауважив йому, що в нього завжди міряли так, а не інакше. І новий майстер почав качати колеса по шинах, рисувати риси, а замість нумера ставити палички на шині. З цього ми побачили, що не лише ми неписьменні, а й новий майстер також, бо замість нумерів він ставить палички.

Сьогодні ми будемо зварювати шини, будемо бити у два молоти, аж іскри летітимуть.

... В кузні кипить робота. Жовтий дим туманом настирливо лізе у вічі.

Дзенькіт молотків, біганина хлопчиків, вигуки підмайстрів, хрипіння міхів та гарчання бормашини — все це зливалося в якусь багатозвучну музику, що день за днем виковувала в кожного з нас залізне терпіння. Літом кузня — це справжнє пекло. Вогонь, що ввесь час роздмухується міхами, пече обличчя, і ми, блискучі від поту та чорні від сажі, ніби якісь чорти, крутимось з гарячим залізом біля дзвінкого ковадла.

Ах, як весело було робити з дядьою Сенею! Він якось так видзвонював молотком, що аж охота брала

працювати. А сьогодні зварили лише одну шину, а лайки не оберешся. Ні, я не витримаю. Я обов'язково зроблю якусь капость оцьому майстрові, що так нечесно замінив дядю Сеню.

У мене в кармані вже два тижні валялися старовинні 2 копійки, що я їх знайшов біля річки.

Я знав, що коли кинути шматочок міді в горно, коли зварюють залізо, то вже заліза аж ніяк не звариш.

Коли новий майстер пішов напитися води,— у нас завжди висіло відро біля старої бормашини і всі ми пили звідти воду,— то після нього ніхто не схотів пити. Тільки всі переглянулися, і вже по кожному було видко, що після цієї людини навіть гидко напитися.

В кузні як ніколи стояла страшна спека.

Один з хлопчиків приніс свіже відро.

Срібні зірочки від нагрітої добіла шини вже стрибали над горном. Ось уже треба нести цю шину на ковадло, щоб вдарити замашними молотами під прицюкування майстрового ручного молотка. Але майстер кинувся тепер до свіжого відра й почав пити. Тоді я на очах у всіх вкинув дві копійки у горно. В недовгім часі засинів огник, застрибали на залізі зірочки і жовтий дим закрутився широким віником над вугіллям.

— Ударить! — крикнув майстер, винісши шину на ковадло.

Але зварити — не зумів.

Хтось не витримав і теплим голосом додав:

— Роз'їхалось!

Схвильований майстер вигорнув вугілля з горна і знайшов там недогорілі дві копійки.

— Хто кинув мідь?

— Хто б туди кидав мідь? Мабуть, із вугіллям попало,— обізвалися майже всі разом.

— Глядіть, щоб вам не попало, байстрюки. Я за такі жарти молотом когось погостюю.

Ніхто йому не співчував. Всі були дуже раді, я стояв і нарізував гайку.

Скрипів мечик під малими мозолястими руками.

Завтра починається другий рік мого навчання. Я за цей рік багато переносив з базару картоплі, борошна, із залізної крамниці заклепок, бо майже цілий рік був на побігушках. Мало чому навчився я за цей рік: вмію нарізати гайки, пиляти стременки, зробити поганенького ґвинта, заклепати заклепки тощо.

Другий рік буде для мене вже справжньою ковальською школою. Вже й зараз дають мені іншу роботу — обковувати сниці, робити стременки, гаки, баранчики, гальма та всі дрібні приладдя до нових залізних возів.

На вулиці випадково зустрів дядю Сеню, він розповів мені, де він працює, і запитав про мої успіхи в навчанні.

— Коли б я був у вас, ти був би вже підмайстром. А так ще довго будеш штовхатись, поки чомусь вивчишся.

Кузня наша стояла біля майдану, на якому раз на місяць збирався ярмарок. Я так чекав цього ярмарку, бо в цей день приїздять люди з нашого села, вози їхні стоять біля самісінької кузні. Мені приємно було бачити своїх сусід, а вони теж про мене ніколи не забували. Підійде з батогом дядько Сидір або дядько Юхим, стане на дверях кузні й дивляться на мою залізну роботу. Засміються й відійдуть. Я знаю, чого вони сміються, бо, як я був малий, не раз мені дядько Сидір та й дядько Юхим говорили:

„Росте, мов бур'ян, без батька: халамидникує, бог зна що виробляє, обов'язково босяком буде".

... День був чудовий, ярмарок з'їхався великий.

Робота в кузні кипіла. Несподівано я почув хазяйчин голос. Вона кликала мене йти з нею на ярмарок.

Здається, вперше так гостро пронизав усю мою істоту сором при одній лише гадці, що я ходитиму з корзи-

ною за хазяйкою і на мене дивитимуться люди з мого села. Але нічого не вдієш: одмовитись — це просто нечувана річ, це просто неможливо.

І я, несучи велику корзину, опустивши від сорому голову, чвалав слідком за хазяйкою, що, як завжди, натягла на себе якийсь довгий халат і йшла, мов дячок, понад рядами возів. Інколи вона зупинялася, щось купувала і клала мені в корзину. Підійшла до возів із сливами. Торгувалася за кожну копійку, ходила од возу до возу, поки нарешті купила слив і насипала мені їх повнісіньку корзину. Я ледве міг її підняти. Хазяйка наказала мені нести цю корзину додому, а сама пішла знову на ярмарок.

Через кожні десять кроків я ставив корзину на землю, щоб спочити або перемінити руку, і, звичайно, кожного разу брав по одной, по дві сливи і їв. Спинившись отаким чином коло одного з возів, я побачив дівчинку, що, втираючи кулачком сльози, плакала і гукала маму. Я пізнав у ній дівчинку сусідки - вдови з нашого села.

Сидить, бідолашне, на возі, печеться на сонці, плаче, кличе „мамо“. Я зиркнув уперед і під одним із возів побачив її матір: випиває з „кумами“, співає пісню: „Ще вдова на лаві не сіла — кажуть люди, пшениця поспіла“. Вона, звичайно, забула про дівча, не чула її голосу, не бачила її сліз. Шкода мені стало цієї дівчинки.

І я набрав жменю слив, висипав їх у фартушок, а воно, маленьке, пізнало мене і перестало плакати.

Коли я прийшов з сливами, хазяйка була вже дома.

— Де тебе чорти носили?

— Де ж носили! Корзинка важка,— відпочивав дорогою.

Зиркнувши на корзину, хазяйка гукнула:

— Василиса, дай кантур!

Василиса причепила кантур на гвіздок, зважила корзину. І уявіть собі: більше п'яти фунтів слив мов у воду впало.

— Навіщо ти поїв, мерзавець?..

Не чекаючи відповіді, плюнула мені хазяйка в очі, з галасом постукала підбором у кімнату, де ще спав хазяїн після вчорашньої гулянки в офіцерському клюбі.

...Швидко хазяйка розповіла йому трагічну подію із сливами. Коли б у мене були гроші, я побіг би негайно на ярмарок, купив би і сказав:

— Нате, подавіться цими сливами.

Та мої мрії про це були марні, бо грошей у мене не було. І я, затаївши образу та заховавши нестерпну злість, пішов працювати. Нікому з хлопців я не сказав ні слова. Мене вогнем пік сором, що хазяйка плюнула на мене за ті нещасні сливи, куплені по 3 копійки за фунт. Всі ми саме працювали в сараї, складаючи залізо.

По закінченні цієї роботи хлопці пішли з сараю до кузні, а мене, як найменшого, залишили позамітать та прибрати дротинки, що ними в'язували скручені шини. Все треба було привести до ладу, бо завтра мають складати сюди нове залізо.

Хазяїн зайшов до сараю, побачив мене одного й так єхидно запитав мене:

— Ти був сьогодні на ярмарку?

Не встиг я відповісти, як на мою голову посипалися його кулаки. Я впав на залізні шини, хазяїн ще кілька разів штовхнув мене носками своїх лакових чобіт, і густа темна кров бризнула з моїх зубів і потекла по шинах.

Через кілька хвилин Петька лив мені холодну воду у долоні. Я обмивав кров і чомусь був дуже спокійний Яскраво спалахнула в моїй голові одна гадка.

Я спалю цього ката! Я оберну усе його кодло в попіл... Я ходив до самого вечора, а вночі я також не міг звільнитися від цих думок і навіть не міг заснути.

Я міцно стиснув у кишені коробку з сірниками і думав:

— Коли поснуть усі, запалю стружки, спиці й ляжу сам. Ні, я не ляжу, це дурниця. Чого я буду лягати,

чого я буду горіти з хазяйським добром? Я піду до іншого хазяїна, їх же багато.

Всі поснули. Я підійшов до спиць, що стояли, мов цегла, у великих штабелях.

— Вони сухі, вони будуть чудово горіти... І хто може сказати, що це запалили свої...

Я взяв стружок, застромив під спиці, дістав із кишені сірники. Раптом... мене охопив жах. Пригадав я, як бабуся розповідала мені про паліїв, що палять чужі хати та соломи, та який це великий гріх. Вона казала, ніби та людина, що запалила хату чи солому, баче себе в цьому вогні й після цього ніколи вже не пале і має на душі великий гріх, що давить іі, як величезний камінь.

Але я пригадав образу, і ці оповідання розвіялися як дим.

— Плювати мені на гріх! Хазяїнові так не гріх убивати мене за сливи? Я мушу помститися не лише за себе, а й за всіх учнів.

Оці думки швидко промайнули мені в голові, поки я витягав сірнички з коробочки. Руки мені не тремтіли тільки ніби мишеня пробігло поза шкурою.

Я почав чиркати, але сірники не горіли. Я тримав коробку у руках майже до 12-тої години ночі. Коробка спітніла, тертушка була вогкою. Я не міг нічого вдіяти і змушений був поприбирати стружки й лягати спати, не виконавши свого наміру.

А на ранок хазяїн обходив своє господарство. У нього в дворі завжди лежали цілі купи обіддя з ясенових дощок; з них робили вози, спиці. Але він був такий скупий, що ніколи не мав сторожа.

І ось сьогодні він побачив біля спиць стружки, найшов сірники. Розповівши хазяйці та Василисі, наляканий до краю, покликав поліцію з собакою.

Я працював біля вікна кузні, мені видно було, як поліцейський собака мовчки бігав по двору, а за двадцять хвилин з наказу хазяїна припинили ми роботу,

 вишикувалися в ряд. Сіренький собачка бігав по двору підбігав до нас, нюхав, тоді раптом повернув до ґанку і загавкав на Василису і навіть хватив її за синю спідницю.

Я чомусь не боявся цього собаки, бо не раз я чув, що в місті обкрадали когонебудь або убивали, і ніколи цей собака нікого не знаходив. Коли він порвав спідницю Василисину, хазяїн сердито дав городовому два карбованці і виставив того з двору.

Хлопці в якійсь тривозі розмовляли про цей випадок, вигадували різних ворогів нашого хозяїна і нарешті зробили висновок, що його могли запалити тільки ті майстрі, що він їх повиганяв цього року.

А наш хазяїн любив минжувати людьми. При мені вже не одного він вигнав, і дядя Сеня був не перший. Мене страшенно хвилювали оці підозріння, оці наклепи. „Коли б я знав, що з вас ніхто не скаже хазяїнові,— подумав я собі,— я скликав би вас сюди у цей чорний куток і розповів би вам про мій вчинок та про той біль, з яким я лягав спати, не зробивши свого діла“.

А може вдруге, може ще раз спробувати запалити не тільки спиці, дошки, а й хату, в якій живе оцей кат, що за сливи хотів убити мене своїм лакованим чоботом?

Сьогодні я цілий день мовчки стою у чорному куточку біля тисків та обпилюю ґвинти. Не втручаюся в розмови про пожежу, що й досі не припиняються в кузні.

Хозяїн не ходить сьогодні пішоходом, а сидить у каюті.

— Певно, гроші рахує, капітал,— подумав я і згадав, як одного разу я зайшов був до хазяйської кімнати, куди за чимось послав мене майстер. Я несміливо вперше заглянув у кімнату і побачив, що господар рахує гроші. Великі купи розмальованих папірців, що ніби якось понадувалися, мов хмиз у лісі, а поруч стовпчиками лежало золото.

Хазяїн аж зблід, як я відчинив двері. Тоді ж побачив я і золоті ікони в кутку хазяйської кімнати, велику золоту лямпадку...

Ранком другого дня хазяїн ходив пішоходом не сам. З ним був якийсь офіцер у срібних погонах. Обидва вони гаряче розмовляли, розмахували руками, ходили швидко - швидко.

Ми один одному показали крізь рябе вікно оцю новинку. Нас дивувало, що ніколи ні з ким ми не бачили хазяїна на його улюбленому пішоході. Завжди він ходив тут сам і своїми лаковими чобітьми аж повитирав оці три дошки, і великі головки цвяхів на них нагадували срібні п'ятачки, що лежали упоперек пішоходу по чотири в ряд.

Я їх колись навіть перелічив. Тоді хазяїна не було дома. Удаючи хазяїна, заклав я руки за спину і з поважним виглядом ходив по пішоходу, перебираючи пальці за спиною. Хлопці сміялися, божилися, що я хожу точнісінько, як хазяїн. Я так само, як і він, пересував поволі свої черевики, дивився у одну крапку: кожного разу, як повертався, поглядав на кузню хазяйновитим оком. Після цього я перелічив цвяшки на пішоході.

І ось сьогодні ми всі здивовані, що ці срібні п'ятачки на пішоході рахував не лише хазяїн, а й невідомий офіцер у блискучих чоботях. З кожним його кроком видзвонювали малиновим дзвоном срібні остроги. Міркуванням нашим не було кінця й краю. Аж ось цей блискучий офіцер зовсім несподівано для нас з'явився разом з хазяїном у кузні. Він зняв білі рукавиці, сховав їх до кишені і... взявши вісь, почав скручувати колпак, дивитися у середину втулки, стукати молотком по колесах і робив це все так, ніби він двадцять років був ковалем, а сьогодні йому щітками витерли з обличчя та з рук ковальську сажу, наділи на нього голубу шинелю, срібні погони з двома червоними доріжками, блискучі чоботи та дзвінкі остроги.

Поцокав офіцер шину на колесі і показав щось хазяїнові пальцем знизу обода, почав про щось йому говорити.

Слів ми не чули, він якось тихо говорив. Може, він просто не хотів, щоб ми чули їхню розмову, а може великому панові личило говорити тихенько. Лише потім, коли ми виконували військове замовлення і я цілими днями крутив бормашину, провірчуючи наскрізь шини та приґвинчував їх ґвинтами, я добре зрозумів отой рух, що офіцер зробив пальцями знизу обода.

Тоді саме була війна. Це слово для мене було майже незрозуміле. Всі мої відомості про неї обмежувалися лише тим, що я бачив у нашому місті багато війська і кожного тижня музиканти з трубами військовою вулицею виряджали до далекої станції ескадрон за ескадроном. Крім того, оту страшну війну я бачив на картинках, що їх на ярмарку продавали по гривенику. Мене дуже цікавили ці картинки, і, коли б у мене був гривеник, я обов'язково купив би собі хоч одну картину, повісив би на кухні і кожного вечора роздивлявся б на кожне обличчя. А картинки справді були такі страшні: салдат на коні роздавив голову другому салдатові у якійсь чудернацькій гострій шапці і з вусами, як у кішки; червона кров текла йому з лоба, а навколо лежали салдати з відірваними руками, ногами тощо.

Недалеко від нас була велика - велика школа. В ту школу щодня привозили ранених, і офіцерські жінки та ще якісь пані несли їм подарунки, і я чув, як барині говорили:

— Бедные русские солдатики, бедные защитники родины...

У нас у кузні, після одержання хазяїном від отого загадкового офіцера замовлення на військові вози, ввесь час тільки й говорили що про війну. Аж дивно, чому до цього часу зовсім не було розмов про війну, а тепер за кожним ґвинтом, за кожним колесом, за кожною гайкою точаться ці розмови. В моїй уяві встають

неймовірні картини війни. Вони викликали в мені якусь тривогу, якийсь біль, якийсь сум...

Зате хазяїнові було добре, він зробився, якийсь гордий і з задоволенням дивився на ці зелені, як трава, вози.

— А чому ці вози фарбують у зелений колір? — запитав я якось маляра.

— Це для захисту, — відповів він, фарбуючи колеса на дерев'яних підставках.

Оповідання маляра про потребу фарбувати вози у захисний колір викликали в мене нові фантастичні уявлення про війну, і ці уявлення по-чудернацькому переплітались з тою картиною, що я бачив на ярмарку. Дивлячись на малярову роботу, я ніби відчував задрість. Ця робота мені здалась значно легшою, ніж моя, ковальська. „Як гарно бути маляром", — подумав я. Та вже пізно. Я вже роблю ґвинти, видзвонюю молотком, як справжній коваль, і ковальська робота стала ніби частиною мене самого — я полюбив її, я шанував її. І мені стало чомусь смішно дивитися на отого маляра, що крутить колесо на дерев'яних підставках: закладе прутика залізного у матицю, покручує його і маже, маже, маже, або ляже під возом на спині й виквацьовує кожну гаечку. І заздрість до малярської професії, що якось несподівано явилась у мене, раптом розвіялася.

— Ні, не хотів би я бути маляром! Мені вже залишилося півтора роки. Я ще́ краще буду видзвонювати молотком, ще рясніше літатимуть іскри од білого заліза, буду майстром, справжнім майстром, як дядя Сеня...

Хазяїн наш повеселішав. До нього знов прийшов той самий офіцер. У великому сараї, де лежали колеса та різне майно, вони просиділи на дошках цілу годину. Офіцер витяг з кишені книжечку і довго щось писав, а хазяїн то вставав, то сідав.

„Навіщо цьому офіцерові так багато возів?" думав я. Майже все місто, всі майстерні тільки й працювали на цього офіцера. Цілими сотнями стояли зелені хургони

 біля Дніпрової пристані. Під'їздили баржі, вантажили їх і везли кудись Дніпровими хвилями.

Коли закінчився робітний день, хазяїн пообіцяв нам карбованець за те, щоб усі колеса й дошки винести на горище майстерні та вимести сарай. Хазяїн сказав, що в цьому сараї буде кузня. Через кілька день хазяїн найняв нових людей, і ці люди поставили чотири міхи, чотири пеньки, чотири ковадла, прийшли нові майстри і сарай став уже кузнею.

Закипіла робота в новій кузні.

Нас тепер стало багато. В майстерні, де робилися колеса, ящики, з'явилися зовсім незнайомі обличчя; про них говорили, що ці аж із Полтави.

Аж дивно було, як хазяїн швидко наймає людей. З дому не ходе, а за один день вже нових п'ятнадцять чоловіка. Та чого йому ходити, коли кожного дня заходять, питають роботи. Хазяїн, бувало, махне рукою і зачиняється висока соснова хвіртка та клацає непривітно велика клямка, що нагадує скручений гречаний оладок, висхлий на гарячому камені.

Колись, пригадую, стали всі у нас говорить, що ми працюємо на оборону. Це слово облетіло в один день всі наші майстерні. Хазяїн навіть сказав:

— Хто в мене працює, на війну не піде...

Якийсь маляр боягуз аж затремтів від радости, бо не сьогодні завтра він мав піти на війну, а тепер господар отаке розповів. Він тепер буде малювати майже дурно, він не піде від хазяїна.

...Я вже не працюю біля тисків. Поставили мене вже на бор-машину; скрегоче свердло й падають, як олово, новенькі стружки та лопаються бульбочки з мила. Біля мене стоїть коробочка з шматочком мила і квачиком, ним я мажу свердло й свердло це гарчить.

За мій винахід, навіть ніхто не сказав спасибі. Та навіщо воно мені, те спасибі. Мені аби кожного разу не хапати у руки квачика й не ламати свердла.

Правою рукою крутиш, а лівою дістаєш квачика, мажеш свердло, та якось похитнешся, або зачепиш колесо, що висить на товстій залізяці під бор-машиною, і лопне стальне свердло, а його робити дуже тяжко. Поки повипилюєш рівчачки! Не так випилювать, як гартувати. Загартуєш м'яко—тупотить, загартуєш твердо—кришиться; ніяк не вгадаєш. Коли б ще з однієї сталі, а то береш кусок старого терпуга, а терпуги трапляються інколи такі, що три дні ними попиляєш і вже нічого не варті.

Я гартую свердло, умочаю кінчик у воду, а потім мажу олією; олія йде пахучим димом, тоді я дряпаю ручкою молотка й чекаю поки цей маленький стружок не блисне. А блиснув стружок, умочаю у воду. Це називається загартувати на іскру.

Оце мене й наштовхнуло зробити винахід, бо дуже довго з оцим свердлом доводиться вожжатися. Я, щоб не простягати рук до квачика, беру з-під лаку коробку, наливаю воду, кидаю шматочок мила, нагріваю, потім прикручую цю коробочку до бор-машини, проколюю малесеньку дірочку в дні й капає по трішечки мильна вода на свердло й збігає до дірки, мені не треба вже ні коробочки, ні квачика.

Потім біля кожної бор-машини попристроювали хлопці ці коробочки й мені було так приємно, що вигадав це я.

Осінні вітри якось жалібно гудуть у димарях, іноді листочок з нашої акації залетить у кузню.

Ми дуже берегли оцю акацію. Нехай би хтонебудь попробував торкнуть її жигалом, або стукнуть залізом. На нього всі напоролися б. Під цією акацією лежав великий хрест. Воно власно на хрест не було схоже, це скоріше було коло, на якому натягали колеса. От під оцією акацією літом, коли пече сонце, приємно було у холодку посидіти на натягачі, поки майстер обійде всю шину важким молотком.

А сьогодні летять листочки, падають. Мочить їх дрібний дощ. У дворі вже немає возів.

Це вже досі мати повибирали картоплю, наквасили капусту. Як я рідко бачу матір! Додому 29 верстов, а я тільки два рази на рік буваю в нашому селі. На різдво піду неодмінно днів на два. Може, хоч нарубаю дров, а то ж хіба вони врубають, а може не буде чого рубати. Я зрубаю осику. Шкода... Я ж на цій осиці кудкудакав у дитинстві.

Сьогодні якийсь холодний ранок; хмари, як дим, спішать кудись за далеку гору.

Сніг виривається аж у кузню, стелеться білою доріжкою на чорній підлозі. Я наспівую якоїсь пісні, видзвонюю молотком і стальний дзенькіт веселить мою душу.

Мене захопили тривожні мрії про те, як я піду на різдво додому. Як я буду дома, погуляю з товаришами, покатаюсь на коньках власного виробу.

І ось... в цей саме день я пережив страшну річ...

...Перед моїми очима й досі стоїть постать дядька Федора якоюсь незабутньою картиною. Ми у кухні обідали. Відчинилися двері й не встиг за собою дядя Федір зачинити їх, як у нього з - під обмерзлих брів покотилися дві сльози і він швидко вимовив:

— Іди додому, мати...

Чого дядько Федір плакав? Він зовсім нам чужий, випадково їхав до млина і хтось попросив, щоб він зайшов до мене, переказав мені про те, що померли мати, а він, як побачив мене, вимазаного у сажу, вимученого тяжкою роботою, заплакав.

Я не пам'ятаю, чи плакав я тоді, чи перелякався. Я стояв біля плити, опустив руки й чорні та зелені круги ходили перед моїми очима швидко, швидко.

За хвилину про моє нещастя знали всі — і майстри, й підмайстри, і учні.

Я зразу зібрався йти додому.

Зимою дні короткі, захватить мене десь у степу ніч, не дійду я до села. Такі були розмови моїх товаришів.

Ні, я дійду, я буду бігти. Я люблю мою матір. Може вона тільки хвора, може дядя Федір помилився. І через якусь годину я біг заметами. Я поспішав. І ввечері я був уже в селі. Затишні вулиці нашого села нагадували мені якийсь рівчак, і біг я цим рівчаком до солом'яної хати, до осики, де вмерли мої спогади, де померла моя люба мати.

У дворі я ішов поволі, сльози не давали мені роздивитися на маленьке вікно, з якого видно було, чи лямпу, чи свічку. Хто мені двері відчинив не знаю. Я з зимним повітрям і гарячими сльозами підійшов до лави, а на лаві холодна, як той день, лежала моя мати.

Я став коло мертвої матері. Пригадував день, весняний день, коли взяла мене мати за руку, одвела до міста. Пригадалася біленька сорочка, викачана дубовим рублем, і сльози, коли прощалася вона зі мною. То були радісні сльози, бо їх гріла надія на краще життя, і плакала мати якось ніби із сміхом.

... Я стою біля ями. Спускають соснову труну на вірьовках. Плачуть мої милі сестри, на труну падають грудки мерзлої глини, гупають просто по наших душах, а ми стоїмо, як курчата, плачемо й дивимося у глибоку могилу.

Сьогодні я знов у кузні, стою біля ковадла, воно глухо якось дзвенить. Час од часу пригадую свічки у головах матері і тяжкий біль давить і гнітить мене.

Я вже не думаю про село, не думаю про нашу шумливу осику, про білоголових хлопців, з якими грали ми в „коні". У мене повна голова інших думок.

Через півроку я закінчую ковальське навчання. Не збудую я кузні у селі, не буде слухати моя матір радісного дзенькоту.

Я зустрів дядю Сеню. Я його давно не бачив, він так змінився, виросла риженька борідка, а очі аж посинішали. Обличчя стало худе, якесь воскове.

— Де ви працюєте, дядю Сеню?

Дядя Сеня вже не працював у кузні. У нього сухоти, і лікарі заборонили працювати. Він ловить рибу у Дніпрі, рубає стару лозу. Ціле літо возить її додому, щоб було зимою чим палити.

Я швидко розповів дяді Сені про все, все. Про каторжне навчання, про знущання хазяїна, про смерть матері. Дядя Сеня аж заплакав. Мені казав наш підмайстер, що він також зустрів був дядю Сеню і, коли нагадав йому про роботу та пожалів, що у нього таке погане здоров'я, то він теж заплакав і попрощався.

Я у дяді Сені спитав, що мені робити далі, бо я не хочу робити у кузні, я хочу тікати з цього міста, хочу піти у завод.

Про завод розповів мені салдат, що стояв у хазяїна на кватирі.

У нашому місті по кватирях ставили салдатів і хазяїну мали поставити аж п'ять, та він якось обкрутився, кажуть, поставили одного та й то не дали кімнати, а жив з нами просто на кухні. Оцей салдат, якби не поїхав на війну, він би нас вивчив, як не боятися хазяїна та як з ним боротися. Він мені розповідав про завод, розповідав мені умови роботи й радив мене кинути оцю паршиву кузню.

„З такими думками, як у тебе, з таким бажанням працювати — тобі тільки на заводі треба"...

Дядя Сеня теж радив. Я з тривогою накреслюю собі шлях до нового життя, до нової роботи.

Я остаточно вирішив кинути кузню. Не хочу я добувати оці три роки, як на каторзі; та й що він зможе мене вивчити за ці шість місяців? Вони навмисно, оці хазяйчики, не дають всієї роботи аж до кінця навчання, щоб до строку не кидали.

Я кину. Мені не треба буде на заводі робити ковпаки, осі. Це найважча робота в кузні — зробити ковпак або вісь. Я вже ніби справжній майстер, а досі ще не зробив ні одного ковпака, ні одної осі, все чекаю, коли

до строку, а шість місяців буду робити гайки, ґвинти. А ця робота мені остогидла, бо я її вмію робити з заплющеними очима.

Та я забув про велику перешкоду.

Я ж був на хазяйській одежі! У мене є святковий бобриковий піджачок, ботинки. Коли мені не дадуть ботинок та піджачка, ні в чому буде мені поїхати до того заводу.

Василиса щосвята видавала нам ботинки й піджак, а в будні ховала все це у великий гардероб і замикала, щоб ми увечері не одягались, не ходили гулять, не рвали хазяйське добро.

Я про свої пляни розповів хлопцям, а з них хтось ляпнув за столом, коли ми обідали, і вже хазяїн сьогодні мене спитав:

— Кидати думаєш? Подяка хозяїнові ... — І наказав Василисі не давати мені ні піджака, ні ботинок.

Ну, як же я з'явлюся у такому вбранні на завод? На мені штани сто раз латані різнобарвними латками, чоботи з коротенькими халявами, поскручувані дротом, і старий хазяйський піджак аж до колін, з надрізаними рукавами й дірками на ліктях. Коли я піду в такому, ніхто не повірить мені, що я коваль, і дивитимуться на мене, як на босяка.

Але це не спинило мене. Морозної ночі я вийшов на глухі вулиці сонного міста. Місяць циганською сережкою повис на крилах далекого млина. Рипіли під ногами морозяні зорі.

Я тільки за містом пригадав село, могилу матері, сестер, що залишилися в холодній хаті.

Я йшов так швидко, що не почував ні морозу, ні гострого вітру. Я дивився, як білим полем мело кудись сині сніги, та дим крутився над димарями в далеких хуторах.

Я сьогодні буду в місті, значно більшому, ніж наше миршаве місто. Я побачу заводи, побачу робітників, хоч

 певно, буду блукати, як голодний пес, по базарі, доки не добуду праці.

Думки, мов сніг у віхолу, кружляли в моїй голові. Повз мене проїжджали баришники. Сани рили глибокі рівчаки у снігових кучугурах. Біля саней ішли прив'язані коні. Баришники з синіми носами, сиділи на санях у великих кожухах. Сміються з мене, глузують. Питають:

— Де твої уздечки?

Я їх розумію, вони гадають, що я злодій, думають, що я цілу ніч ходив по селах, щоб украсти десь коні і цією ж дорогою з вітром утекти на ярмарок.

Так, я злодій. Бо я вкрав у хазяїна старі чоботи, поганенький піджак. Я ввесь час почував себе в чужій сорочці, бо ж на його одежі, на його. Значить, піджак, що на мені й чоботи, це не мої, це його. Я — злодій...

Ішов я глибоким снігом, в халявах мокрі онучі примерзли до штанів і до халяв. Руки померзли, а міста не було видно. Кволе сонце у далеких хмарах боролося з гострими вітрами.

Сьогодні увечері я буду в місті. Я не ляжу у сніг. Я буду боротися, як бореться сонце з вітром. Я буду йти і йти, понад оцими стовпами.

І пригадалася мені казка, що я її чув у дитинстві.

Отакої самої зими вивіз батько своїх дітей покатати.

— Поїдемо, дітки, на степ,— каже він. Дітки посідали на саночки, укрилися кожухом і повіз їх батько далеко, далеко. Привіз на степ, посадовив біля копиці, накрив кожухом.

— Посидьте, дітки, а я поїду нарубаю дров та й поїдемо додому.

Чекали батька діти, не дочекалися. Поїхав батько додому, бо друга жінка не хотіла з ним жити, коли будуть у нього діти від покійної.

Найшли люди дітей, меншеньке було насподі, а найстарше зверху. Змерзлись вони під кожухом. Так і в село їх привезли. І мені стало навіть трохи страшно.

Чи не залишить мене доля у великому, незнайомому місті на морозі, чи не залишить вона мене?

А тепер ми вдвох, я й мороз. Мороз і довгий шлях, велике місто, плачуть дроти, плачуть за дітей, а може співають, щоб веселіше було плакати.

Мені вже видко димарі, церкви цього довгожданого міста. Нарешті я вже в околицях міста, а далі у справжньому, великому і такому холодному, кам'яному місті.

На вулиці гамір, гойдаються ліхтарі, ідуть, спішать, сміються люди. Куди вони йдуть? Куди вони всі поспішають?

Я стою на розі якоїсь вулиці, дивлюся кожному в обличчя. Я хочу когось пізнати. Кого я тут пізнаю? Простояв я так довго і пішов на вокзал повний суму. А тут, на вокзалі, я побачив багато отаких, як я, веселих, сумних, і мені стало легше на серці.

Я не слухав розмов, бо розмови зливались у якусь незрозумілу пісню і гули, як гуде ліс глухої осени.

Увечері я скрутився, як собака, біля теплої труби і солодко, здається, солодко, як ніколи, заснув. Ранком прийшов хтось із віником, вимели нас усіх із сміттям, і знов я пішов на широку вулицю нового життя.

— Я піду туди, де кузні, де заводи, може зустріну таких, як сам, розпитаю, не можу ж я ходити на вокзал, щоб мене вимітали ранком із сміттям.

Я хочу працювати, я буду ходити на роботу, буду дзвонити стальним молотом, глушитиму свій біль...

Я аж ніяк не думав, що так швидко зустріну друзів.

Я стояв біля чавунно-ливарного заводу, дивився на велику вивіску, що на ній були розмальовані різними фарбами господарські приладдя: машини, соломорізки. Це той самий завод, про який так багато говорив мені салдат, що жив з нами в кухні у мого колишнього хазяїна.

Після роботи з заводу виходили робітники з кошиками, вузликами, а я дивився їм в обличчя, шукав

 доброго, хотів найти серед них такого, як дядя Сеня. Та вони всі мені нагадували дядю Сеню.

Я спинив сивого чоловіка й тремтячим голосом запитав його як поступити на завод. Мене зрозуміли дуже швидко. Біля мене вже не один стояв, а десять, уважно вислухали й одвели до контори. У конторі спитали мене, що я можу робити і веліли приходити на роботу.

Який я був щасливий! Я не міг дочекатися ранку. Я раніш усіх прийшов до воріт, чекав поки відчинять вузеньку хвіртку, поки перегорнеться ще одна сторінка книги мого життя.

Про плату я нікого не питав, мені хотілось швидше стати до роботи. Хай всі побачуть, що я можу робити, а більш всього я хотів вчитися.

Була саме субота. Біля контори у стіні маленьке віконце, а з віконця подають усім конверти. Робітники стоять у черзі одержують і виходять за ворота. Я стою з боку. Я ж тільки один день на роботі й це віконце для мене ще зачинено.

Мене один з товаришів кличе ночувати, мені соромно нести свої ганчірки у чисту кімнату оцього щирого товариша. Я ж ночував на вокзалі й чи я знаю, як зустріне дружина товариша на жданого гостя, що має вигляд пройдисвіта або босяка. Якби це літом, я б ніколи не пішов, я заночував би під забором, я б знайшов собі місце, а сьогодні я іду до товариша, у мене ні копійки грошей, я голодний і голова мені болить.

Я розповідаю товаришеві про всі мої муки. Товариш б'є мене по плечі, заспокоює й ми заходимо у теплу кімнату.

Дружина товариша радо зустріла мене, самовар шумів на невеликому столикові й пара, як димок із цигарок, вилася до низької стелі.

Я роздягаю піджака. Замазана синя сорочка при освітленні лямпи здалася мені чистою. Ми сиділи коло столу, вечеряли й пили чай. Товариш розповідав дружині хто я й відкіля. Коли мені запропонували білизну,

мені стало якось боляче, сором пік мені душу. Мені було дивно, неймовірно дивно, що вони мене так приймають, що в них стільки ласки й тепла, скільки було лише в моеї матері.

Оцей товариш став мені таким рідним. З ним та його дружиною ми здружилися з першого ж дня.

У неділю ми йдемо на базар, купуемо дров, рубаемо, а дружина варе обід. Завтра ми разом підемо на роботу, я вже не буду стояти дві години біля воріт. У товариша на стіні годинник, а на годиннику намальовано водяного млина й мідні гирі поволі спускаються вниз, маятник спішить, він нагадуе великого мідного ґудзика.

В понеділок ми з товаришем договорилися в конторі про мою плату. 20 рублів на місяць. 20 рублів! Я цілий день повторював „20 рублів".

Тепер я куплю собі чоботи, піджака, буду платити товаришеві за те, що в нього ночую, обідаю, вечеряю. Я спалю на вогні оце ганчір'я за яке я три роки пиляв терпугом покірне залізо, а сьогодні мені за мою роботу будуть платити.

Я не знав, що за ці 20 рублів я маю по 12 годин стояти біля горна і робити одну роботу. Як це втомлює! Робиш, скажемо, ґвинти. Цілий день ґвинти та ґвинти, чого ж тут можна вивчитися? А товариш загинає крючки вже цілий рік і його не хвилює ця робота, він звик. Я тільки про це й говорю. Я вирішив перейти до другого цеху на 10 рублів у місяць, аби не стояти біля однієї роботи. Я ж хочу вчитися, невже ж я до старости літ робитиму ґвинти, або крючки.

Я придивлявся до всіх, кожен із нас робив якусь частину великої складної машини. Перестала мене хвилювати одноманітна робота і я, як усі, чекав суботи, отримував конверта, а у понеділок знов на роботу, і так сірі будні пролітали журавлями над нашою молодістю.

Мені 18 років, а мої товариші вже старички. Чого це я не товаришую з молоддю? Ні, я не можу з ними, вони щось не такі, як я — гуляють, п'ють. Я із старими майстрами веду розмови про життя, про роботу. Ми завжди у вільний час збирались у модельній, там розказували про січневі дні 1905 року. Й часто ми дивилися у вікна на городового, що ходить, як ворон, по середині вулиці з клинком у лакованих пихвах.

Я швидко зрозумів, що за ці розмови саджають у в'язниці та засилають до Сибіру. Ми таємниче розпитували у старенького токаря, я його навіть зараз бачу — ось він сидить на варстаті ; довга синя блюза, чотири кишені, голова біла, аж на скронях пожовтіло волосся й маленькі очі на худому обличчі блищать, як спілі ягоди.

Цей токар, найкращий токар нашого заводу, розповідав нам про революцію та про те, як її треба робити. Тому я не міг покинути цих товаришів і побігти з молодими хлопцями по пивних та по різних непристойних місцях.

Наш машиніст найбільш любив розпитувати токаря, бо токар був у Москві, був і в Петрограді, а коли почалась війна в 14 році його закинуло аж сюди і він був єдиною людиною, що так багато бачила і багато могла розповісти. Машиніст розпитує, а ми слухаємо. Сьогодні донька машиністова принесла йому обід, зеленька хустина, біла вишита сорочка, як сонцем ударили мені в очі.

Я цілий день думаю про доньку машиніста, вона і завтра принесе обід і завтра я її побачу. Ні, я завтра піду о 12-й годині до машиніста, там я побачу зблизька зелену хустину. Я попрохаю в неї гілочку бузку, вона вчора так багато принесла бузку, хлопці розхватали, а я тільки стояв і дивився на хустину та на черевички, що так чемно прилягали до босої ноги. На мене вже машиніст посварився пальцем, якось помітивши, що мені подобається його донька. А коли донька пішла, він покликав мене і запросив до себе додому.

— Приходь,— каже,— погуляєте, покатаєтеся на човні, а то ти тут чужий, ще засидишся дома.

Ах, який я радий був! Я вперше мов скинув з себе якийсь важкий вантаж і у неділю побіг, як дитина, до машиніста хоч він і недалечко жив від моєї кватири, не від моєї, тобто а від товаришевої, бо я в нього тимчасово, шукаю собі кімнату і ніяк не можу знайти, то дорого, то далеко.

Я прийшов до машиніста і почув з його уст такі слова, важкі, як чавун і холодні, як крига.

— Знаєш, вже немає в нас Даші.— І чуть не заплакав.

— А... а де вона? — я спитав злякано, ніби я Дашу знаю давно, давно, а я тільки перший раз почув її ім'я. На сундуку бачу зелену хустину і черевички під ліжком каблучок до каблучка.

— Найнялася...

— Куди ж вона найнялася?

— До панів найнялася, до панів, бодай вони подохли...

— Хто ж вамноситиме обід... а мені бузку — думав я. Машиніст прив'язав крючок до вудочки і ми сіли у човна, поїхали по гладенькій воді рибу ловити. Мені не хотілося риби ловити, мені хотілося думати про Дашу і так було шкода, що вона наймичка, і біль за неї пік моє серце. Якесь дивне почуття до неї з'явилося в мене... Я ще не розумів, що таке кохання.

— А ви знаєте, де ті пани живуть? — запитав я машиніста.

— Не знаю, у неділю думаю піти,— відповів він мені.

— Так і я з вами... підемо подивимось.

Не знаю який довгий був той тиждень, він видався мені за цілий місяць. А сьогодні ми йдемо широкими вулицями до тих панів, де Даша. Цілий тиждень машиніст сумував за обідом, а може це мені здавалося, може тільки я сумував, що не приносила Даша обіду й бузку. Ми біля високих воріт смикаємо за ручку дзвоника,

білий дід відчинає хвіртку, з-під його ніг вискакує чорненьке цуценя. Шкібарчить, як розбитий казанок, дзвонить своїми бубончиками, виблискує срібло на гарному нашийнику. Я хотів вдарити його ногою, та швидко спинив мене батько Даші.

— Це панське цуценя, бити не можна — а потім тихо сказав: — Якби не тут, я б його попескав...

Ми сказали, що прийшли до Даші. Перед нами знову замкнули хвіртку й ми лишилися чекати за ворітьми.

Вийшла Даша, у білому хвартусі, білій шапочці і якась бліда, бліда.

— Що ви тут робите? — Я зразу відчув недоречність свого запитання, бо вона почервоніла.

— Прибираю у кімнатах, за горнишну...

— Може тобі тут погано? — спитав її батько й дав якийсь пакуночок. Даша подякувала й побігла назад на якийсь крик із двору, що зробив ім'я Даші таким довгим, довгим.

— Да-а-а-а-ашо! — Почули ми це ім'я. І зникла Даша за високою хвірткою, великих білих воріт.

Зачиняючи хвіртку, вона якось так усміхнулася мені, що в мене по шиї пробігли муравки, ніби вона взяла й погладила мене своєю теплою долонею.

— Що це за пани? — спитав я машиніста.

— А хіба я знаю? — спокійно відповів мені він і мовчки зкрутив цигарку. Я помітив, що йому дуже тяжко, він ішов мовчки аж до свого провулочка. Ми попрощалися.

Я помітив що старий зі мною не хоче балакати, йому шкода Даші. Але я не розумів його — навіщо він найняв Дашу? Їх було лише двоє, і нікому тепер прати білизну, варити обід та прибирати у маленькій кімнаті. Треба обов'язково розпитати. Коли він не скаже мені, — вирішив я, — розпитаю її саму...

Завтра ж піду після роботи. Нехай сердяться пани, хай мовчить машиніст, хай усі мовчать, а я піду й розпитаю.

Від машиніста я нічого не взнав. Я просто не наважився його розпитувати. Вечірне сонце червоніло, і, як розрізаний кавун, котилося по сірому обрію, золотило жито, дерева, дахи будинків; кудлаті хмари, блискучі, як розпечене залізо, човниками пливли кудись загадковим озером.

Я стояв коло білих воріт. Я хвилювався, мені було соромно. Здавалося, ніби люди, що проходять повз мене знають чого я тут стою. Я намагався удати, що тільки но вийшов з цих воріт і стою чекаю на когось, чи гуляю біля свого „власного" двору, хоч власного двору я ніколи не мав і мати не мріяв. Чомусь я не насмілювався смикнути за ручку... Аж ось я ніби наважився, торкнувся до неї пальцями. На мить я немов прикипів на місці, завагався, стало мені знову соромно і... ручка вирвалась з моїх рук, а якийся з сивою бородою, ніби він стояв за хвірткою, вийшов за ворота так раптово і так несподівано, що я навіть не встиг сховати руки у кишені.

— Кого вам, паничу? — Запитав мене сивий дядько.

Довго потім згадував я, як він звернувся до мене, як він назвав мене паничем. Який же я панич? — подумав я. На мені були юхтові чоботи, синя сатинова сорочка, білий пояс з китицями, що я за нього заплатив 40 копійок.

— Даши немає дома? — зніяковіло відповів я на його запитання своїм запитанням.

— Дома, постійте тут, я покличу.

Я простояв після цього коло воріт, мабуть, цілу годину, і почав уже думати, що дядько забув сказати, бо Даша не з'являлася. Я вже хотів бігти од воріт і ніколи не приходити, не турбувати, ні себе, ні Даші. Та не встиг я про це подумати, як миле обличчя Даші з'явилося перед моїми очима й іскорки в її карих очах горіли, як горять крихотні шкельця в гарячому піску під сонцем. Я думав багато говорити з Дашею, розпитати про те й друге, а стояв і дивився в глибокі очі

 з іскрами й дуже стукало серце і вечір дхнув бузком, дхнув так, як ніколи - ніколи.

— Дашо! — вирвалося слово, і зацвіла наша розмова, як оті троянди біля панського вікна.

Даша розповіла мені про батька. Як болюче мені було дізнатися, що це не рідний батько, і що Даша не його дочка. Її ще маленькою привезли до приюту, а потім люди розбирали сиріт підчас війни, бо в приюті влаштували лазарет; машиніст і взяв собі оцю дівчинку за дочку, а тепер, коли йому так тяжко, плата на заводі зменшилася, багато боргу за кватиру та й Даші вже 17 років, а вона не має зайвої одежі, й примушений він був найняти Дашу, щоб заробляла хоч на себе. І Даша вже не дочка, а наймичка.

Не знаю чому так швидко мені розповідала Даша, може, це вона вперше розповідала про свою недолю. Вперше схилила вона голову на моє тремтяче плечо.

На мене це побачення справило велике враж́іння, запало глибоко в душу. Прощаючись я відчував, як гулко стукало моє серце. Ніжними очима дивилися ми одне на одне...

Другого дня вирішив я знову піти до Даші. Власне, вирішив я ходити до неї щовечора. В цей день підчас перерви ми сиділи, слухали токаря, наливались ненавистю до панів. Я сьогодні найбільш почував оцю ненависть.

— Як буде революція,— казав токар,— влада буде в руках робітників і не будуть ні наші сестри, ні дочки служити у панів...

— А чи скоро це буде? — швидко спитав я у токаря. Він аж засміявся.

— Це швидко не робиться, багато ще крови треба віддати. Влада сама не прийде, її треба вирвати.

І слухали ми уважно кожне слово, сиділи так тихо, що чутко було, як мухи гули прозорими крильцями.

Я вирішив про все розказати Даші, про все, що тут чув. Я був певний, що Даша така, як і ми, вона не розкаже панам, бо вона вчора сама сказала:

— Не довго служу, а як вони мені набридли, такі кляті.

І цього вечора ми сиділи удвох, ми розуміли один одного. Наші почуття, наші погляди, наші мрії були однакові і з'єднували нас, як двох близьких друзів...

Ціле літо ми зустрічалися з Дашою.

Даша була письменною й інколи в неділю, маючи вільний час, читала мені книжки, а я слухав і не міг зрозуміти та й вона не знала того, про що читає. В книжках писалося про життя багатих людей... І хоч книжки ці були грубі, великі, та про таких як ми там не згадувалося.

А якось я дістав книжку про революцію. На один день дав мені її токар і просив нікому її не показувати й берегти, як око.

Хитрий токар зідрав обгортку з якоїсь святої книги. Зверху дивишся : святі хрести, а розгорнеш — про революцію.

Тепер мені Даша розкаже, навіщо все це робиться. От як вона швидко все зрозуміла. Ми читаємо ховаючись, крадькома і я бачу, як тисячі токарів виходять на вулиці і червоною лавою ідуть до панських палаців. В книзі було написано, як треба з панами боротися, і як пани борються з нами.

Коли я повертав книжку токареві, він запитав мене.

— Зрозумів щонебудь?

Я переказав майже все те, що було написано, він стиснув мені руку й засміявся так як ніколи.

— Як щось буде в мене, я ще дам — сказав він радісно й ласкаво. Але не дав мені токар більш книжок, не вийшов на роботу і ми не збиралися більш у модельному цехові. Токаря тієї ж ночі заарештували. Приходила його заплакана дружина за получкою, й нікому й слова не сказала. За що арештували токаря, ми не знали, тільки говорили, що в нього найшли книжки „проти царя" та за це й посадили у в'язницю. Про арешт токаря я розповів Даші.

Молоді ми були революціонери, ми ще тільки навчилися ненавидіти панів, а як з ними боротися — не вміли. Токар, мабуть умів, бо токар вже у в'язниці... У токаря вже сива голова, а це не літо, а зима, така люта зима, як була тоді, коли я ішов 50 верстов пішки до цього ливарного заводу.

До нас прийшов якийсь товариш, скликав нас у ливарному цеху, говорив дуже багато, та ми всі мовчали, не вірили, бо в нього з - під рваного пальто видно було білі, як сніг, манжети.

— Шпіон, шпіон, шпіон! — Це слово з вуха в ухо передавали робітники.

Він говорив нам:

— Не треба царя! — Та дивився на наші обличчя, ніби хотів, щоб ми так само одкидали назад чубом і галасували, як він.

Бачили його увечері на станції у великих окулярах з якоюсь панною, сидів у вагоні першої кляси. Говорили довго потім:

„Ото революціонер, якби були з ним погодились, усі були там, де токар". Між нами хоч і не було токаря, але ім'я його щодня у на на вустах і щодня повторювали ми його слова...

Сьогодні, як ніколи, всюди забігали, заметушилися городові. На заводі гарматних набоїв було почеплено великого червоного прапора. Ми кинули роботу і якийсь панок, зскочивши на молотарку, кричав:

— Свобода і власть! Цар отказался от престола!

А по вулицях ходили люди, носили на палицях червоні полотна з одноманітними літерами. У всіх у нас був якийсь незвичайно - радісний настрій. Всі дивилися на плякати, читали написи, раділи. Я теж як ніколи радів, але так було нестерпно боляче мені від того, що я ніби німий.

На заводі в нас було велике свято. З'явився звільнений з в'язниці токар, сьогодні він з нами говорить, сьогодні він грізний і рішучий, сьогодні він клене те

минуле, що оце на наших очах валиться. Клене і закликає нас не вірити оцим панкам, що так часто прибігають до заводу з великими червоними стрічками на грудях. Він казав: нам треба такої революції, щоб не було хазяїна, щоб ми були хазяїнами! Ми ходили на мітинґи, але відчували якусь порожнечу — ніде не говорилося про те, щоб нам краще жилося. Пани як були, так і залишилися. Даша як служила, так і служить, а токаря знов забрали, невідомо коли, невідомо куди.

Даша теж якось змінилася. Коли я говорив про те, що в нас на заводі все по-старому, вона не вірила.

— Царя ж скинуто, — говорила вона.

— Царя? А хіба цього досить? І хазяїн у нас на заводі залишився, і ти служиш.

— Тепер у нас буде президент, — доводила мені Даша. Вона навіть показала листівку й прочитала внизу „Керенський". Я дивувався, чого це Даша весь час погоджувалася зі мною, а я з нею, — сьогодні ж вона носить листівку Керенського й хвастається, що її хазяїн виступав на мітинґу й теж говорив про свободу.

Ми стали рідше зустрічатися й мало говорити про революцію. Я більш дивився на її теплі очі й сердився, що Даша ніяк не зрозуміє, що і я, і машиніст незадоволені з оціеї революції.

У нас з кожним днем все більшало розмов про землю, про заводи та про Керенського, що хоче обдурити робітників й піти з панами, а найбільш нас хвилювала війна. У нас повісили великого пляката, на ньому було намальовано салдата у сірій шинелі й написано: — Війна до побіди! Казали робітники: Який дурний салдат буде кричать „війна до побіди"! — коли вони вже 4 роки сидять у холодних окопах під гарматним вогнем.

Даша говорила, що бариня послала посилку якомусь салдатові й написала листа, щоб вони боронили свободу та добили проклятих німців, що хотять забрати нашу батьківщину.

— Дурна твоя бариня, за рукавиці салдати подякують, а листом...

Даша ображено заявила, що нічого вона мені більш не буде розказувати, бо я не поважаю свободи й хочу, щоб германці завоювали нас, та щоб керував нами германський цар.

А час летить, летить, як коні степовії і гриви горять під теплим осіннім сонцем.

Салдати в червоних ешалонах тікають з позицій. Ми свого хазяїна вивезли на тачці з заводу й покинули серед шляху. Червоні прапори густіше вкрили вулиці, кіннота розганяла натовп та ми обурені кидали в неї камінням.

Хтось у шкіряній куртці палкими словами закликав нас до ґвардії, до червоних робітничих загонів.

Ми сьогодні роззброїли дружину й всі рушниці забрали на завод. З нас багато записалося в загін Червоної ґвардії, отримало рушниці і я щасливий побіг прощатися з Дашою, бо сьогодні ми мали ешалоном їхати на Знам'янку зустрічати ворогів.

Щодня їдуть салдати і щодня написано інше на паротягах. Сьогодні читали хлопці одного написа. Він обурив наші загони, та не змогли ми зупинити потяга, його зупинять десь далі, заберуть зброю, бо не може ж потяг з отаким написом їхати по вільній землі.

„Геть з дороги — пан додому їде!“

Це різна українська офіцерня зібралася на фронті цілою шайкою й оголосила себе „панами землі української“.

Даша зустріла мене холодно. Вона дивилася більш на рушницю, ніж на мене.

— Ви загубите свободу, давай рушницю, я кину її в колодязь, не йди, ти не розумієш, тебе уб'ють.... а за що уб'ють? Більшовики — це босяки й арештанти...

Бідна Даша, це їй хазяїн такого наговорив про робітників, а вона йому і вірить. Червона ґвардія — не босяки, це голота, батраки, це пролетарі, це ті, що виривають у панів землю й заводи...

Я говорив їй це швидко, швидко, але Даша не вірила, а я ж забіг тільки на хвилинку. Даша тримала рушницю і не хотіла мене пустити, сльози в її очах, її бліде обличчя нагадували мені страшний сон і я, штовхнувши обома руками Дашу, вирвав рушницю і побіг на станцію.

Так у полум'ї революції, що лише ще починалася, перегорнулася третя сторінка мого життя.

Я вступив до рядів Великої Робітничої Червоної Ґвардії...

І. ФЕФЕР

З ЦИКЛЮ „ДНІПРЕЛЬСТАН"

* * *

А дуби старіють, далі оточили,
В парку все зимніші подуви вітрів.
Береги лиснiють, як раніш лисніли,
І колишні трави квітнуть на горі.

Кістяки по нуртах глибоко зариті,—
Звідки знати, хто й коли пішов на гній?
Хто їх там — татари кинули, чи скіти?
Може, комсомольці — ночі навісній?

Із розкритих далів — кораблі новітні,
А старі назад відходять в далечінь,
Звисли юні дні на береги розриті,
Сиві та старезні — міст новий злучив.

Тисячами зайди карбували ґрона
Співів хуртовинних, кроків юних лав
В подиху холоднім Дніпрового лона,
У старій тривозі спокою Дніпра.

З еврейської І. К.

ЮР. ШОВКОПЛЯС

ВЕСНА НАД МОРЕМ

ПОВІСТЬ

ПРОДОВЖЕННЯ *

Подивися, яка вродлива дівчинка... І як гарно складена, — навмисно голосно, щоб його почула Зіна, промовив ззаду хтось. — Таких далеко не щодня зустрінеш.

— Да, дівчинка, за твоєю термінологією, на ять, — відповів десь уже чуваний голос. — І, знаючи її темперамент, можу з певністю сказати, — вона по всім статтям на твій смак. Огонь, а не дівчина.

— Ти хіба знайомий з нею?

— Питаєш. З самого Харкова в одному вагоні їхали.

Зіна оглянулася, щоб показати свою зневажливість знайомим безбарвним очам. А від погляду другого — гострого й неприємного — раптом стало ніяково; він наче розрізав сукню на ній, щоб побачити її тіло...

Це було два дні тому й не більш, як одну мить вона бачила ці очі під рясними чорними бровами і невисоку кремезну постать зі смуглим лицем.

Але зараз вона відразу пізнала її, хоч і побачила тільки широку міцну спину, щільно обтягнену білою сорочкою, що злегка коливалася поруч синьої спортсменки Бита. Вони йшли недалеко перед нею по краю мола.

Зіна наче знову почула на собі його погляд і нехотіння зустрітися з ним зупинило її; навіть повернула була назад. Та цікавість переборола — обіперлася на причальний стовпчик, а очі наче прикувалися до рук, відсунутих од тіла, навантажених м'язами, і трохи розставлених, як у дійшлого кавалериста або моряка, ніг — це вони коливали все тіло з боку на бік. Із жвавим розмахуванням рук він розказував щось Битові; іноді зупинявся, щоб висміятися — гуркіт його реготу долітав до

* Див. Гарт №№ 1, 4 1929 р.

Зіни, — а іноді настільки щільно присувався до Бита, що здавалося, от-от зіпхне його в море.

Його сміх чомусь підняв у Зіни неприємне й зле почуття — на Бита теж: чому він іде з ним обіч і уважно слухає, мов між ними є що спільне... Але коли вони несподівано повернули назад і Бит помахав їй рукою, їй стало ніяково, наче видно йому було, як пильно розглядає вона чорноволосу постать у білій сорочці...

А коли вони підійшли до неї, вона вже насмішкувато зустріла гострий погляд і ледве помітну самовдоволену всмішку:

— Я вже зустрічав вас, — сказав чорноволосий, не ховаючи хуткого бігання своїх очей по ній. — І не раз.

— У вас надзвичайно гарна пам'ять... А я от, на жаль, ніяк не можу пригадати, де саме й як це могло скоїтися.

— Просто ви не помічали мене. Це чудно мені, але це так... За то ви не з тих, що повз них проходиш байдуже. Вперше я побачив вас днів із п'ять тому — ви й Бит виходили з Окружкому й Бит так заговорився з вами, що навіть мене не побачив, хоч я й пройшов зовсім біля вас — чув, як Бит всі напасті скликав на голову вашого секретаря — не позаздрив я йому тоді... А другого дня я йшов за вами до самого вашого дому, а ви ж хоч би раз оглянулися.

Зіна засміялася, помітивши, як перелякано й пильно Бит глянув на нього. Але сама відповіла спокійно:

— Не думаю, що біганину по вулицях за спідницями можна було б поставити собі за заслугу.

— Пробачте, не за спідницями, а за вами... Не винен же, що в вас є щось таке — як магнетом потягло мене слідом. Певний — не я перший отак ходив за вами... А зараз мені є чого радіти: не всім випадає щастя бути знайомим з вами — адже ви по всіх статтях бездоганна, це кожний скаже.

Зіна все також стояла, байдуже обіпершися на стовпчик, наче такі слова їй говорилося часто й стали вони для неї вже докучні. Наче не помічала, що на Битовому

 лиці кожен м'ясень танцював від бажання, щоб вона побачила його знаки. Але Зіна, ховаючи свою уважність напівзаплющеними очима, ловила всякий рух їх обох і зрозуміла зміст беззвучного ворушіння Битових губ... Ледве не показала своєї пекучої цікавости, вліпивши погляд в різкі риси Киваєвого лиця й чорне волосся, що цупкими кучерями спускалися на брови.

Відвернулася й тихо сказала — наче з нудьгою:

— Як усе таки нудно тут — ні цікавих людей, що вміють жити, а не бігати цуценятами за мною з нудстними компліментами, ні веселости... Не розумію, як тут можна жити завжди — взимку, наприклад, коли тут пусто-пусто...

І закусила сміх, побачивши, як стрепенулися Киваєві брови, мов промовили: „Ага“ й потурбовані гірким нерозумінням очі Бита.

— А скажіть, — спитав Кивай,— скільки ви живете тут і кого ви знаєте, крім сірої комсомольської братви, що з таким упевненим розчаруванням висловлюєтеся про наше місто?.. Звичайно, тут не столиця. Тут нема тії вулишної метушні, що вам здається веселістю. Але щодо цікавих людей... ви вважаєте за таких тих, що навіть перед смертю не зупиняються, аби б тільки своє взяти?

— Я не знаю, що дала б, побачити щоб хоч одного... я б... я б йому за найкращу товаришку була... Та хіба є в наші часи такі люди? Чудний ви.

— Глядіть же не забудьте цих слів, — поволі відкарбував Кивай. — Бо я доведу вам, що такі люди є. І від такої товаришки напевно не відмовлюсь.

До болю в суставах Бит стис кулаки, побачивши, як Зінині очі широко розплющуються назустріч пильному поглядові Кивая... Й покірно спустилися, наче став він уже їй за володаря... Кивай обмацав її тіло поглядом і повернув до блідого від напруження Бита лице з перекривленими звичною самовпевненою посмішкою губами і з легкою погордою в очах: він так часто був причи-

ною дівочої боязкости й йому вже трохи докучно з неї. Побачив міцно стулені щелепи Бита й призирливо розсміявся, наче плюнув йому межи очі... А Зінин погляд, повільно підводючися, не міг одірватися від Киваєвої постаті й знову надовго зупинився на його обличчі.

Бит отямився від гучних і несподіваних викриків над самим вухом:

— Московські й харківські газети! Найсвіжіша халва! Вмер, умер, умер... подробиці в сьогоднішньому номері! „Правда“, „Звестія“, „Комуніст“! Ось вона — оріхова халва... Ваньку, купуй газету — інтересна.

Непомічений ніким, до них підійшов низенький хлопчик з коробком, вщерть наповненим загорнутими в прозорий папір шаточками тянучки й з газетами під пахвою; його хитрувате обличчя по-приятельському підвелося до Битової похмурости.

— А, це ти, Чадичку. — Бит примусив себе сказати це весело. — Ну, давай „Комуніста“, — все одно ж не скажеш, хто там такий умер... Як живеш?

— Т... так собі, — заїкнувся хлопчик, — не д... дуже гарно. Батько й досі без роботи сидить, а халва зараз подорожчала — шість гривеників усього на сотні заробляю... Баришнє, візьміть халви — покуштуйте, так в мене тільки й братимете — смачна.

— Грошей з собою не прихватила, — посміхнулася Зіна, — то б неодмінно взяла.

— Я вірю — по вашому обличчю видно, що взяли б. Д... другим разом візьмете, а зараз нехай оцей у білій сорочці для вас купить — він багатий... Биток узяв би, та в нього кишені з дірками — п'ятак на газету раз на тиждень буває.

Кивай мовчки витяг і поволі розгорнув товстий гаман, щоб Зіні видно було, як його туго набито грішми. Довго перебирав їх пальцями, а найшовши гривеника, кинув його хлопцеві в коробок з халвою.

— Дай баришні халви на всі й одкочуйся подалі... Прошу, виберіть собі.

— Виберіть собі самі — я не хочу, — насмішливо відповіла Зіна. — Й боюся, що ви взяли на себе надсильне завдання: ті люди, що про них ми говорили, гаманами напевно не чваняться.— І, не звертаючи уваги на його закушену губу, повернулася до хлопця. — А ти постій. Все одно народу тут зараз мало — торгівлі ніякої, а я хочу з тобою познайомитися.

— Я т... теж. Щоб ви не забули взяти в мене халву або газету.

Повз пройшла мовчазна купка матросів з „Леді Мебль" у незвичних для їх плеч цивільних костюмах — у них вони здавалися недолучними й довгошиїми — й ковбойських брилях: двоє з них несли рукавиці для боксу. Побачивши Зіну, всі як по команді познімали свої брилі, привітаючи її веселим оскаленням зубів. Крім одного — ледве помітно кивнув Киваєві й трохи відстав од своїх товаришів. Кивай повернувся до Зіни, не помічаючи, як пильно розглядає матроса Бит.

— Ну, до побачення... Не забудьте ж своїх слів, бо я все таки доведу вам своє.

— Дорого б я дав, щоб узнати, які в нього справи з англійцями,— сказав Бит, коли Кивай порівнявся з матросом і пішов з ним обіч.

— Я т... тобі й задаром можу сказати,— тихо сказав хлопчик.— Матрос з Англії т... товару привіз, а кому ж, крім Кивая, його продати — він же тут найголовніший контрабандист.

— А ти звідкіль про це знаєш?

— А чого я т... тут не знаю? В нього ціла компанія. Знаєш, як іти по Волошській вулиці, т... ак є там т... така кав'ярня — „Ланжерон": ото де столики по всьому пішоходові розставлені. Хазяїн її — одноногий; вічно, коли б не йшов, у доміно грає. Т... так у нього вони все добро переховують. А син його — ти його, мабуть, знаєш: у сірому костюмі, такий — пика без причини просить кирпичини — він завжди на північ возить ту контрабанду. Оце днями з Москви повернувся ... Т ... тільки

ти, Ваньку, не дзвони, й ви, баришнє, теж. А то вони її вас обох і мене пришиють — вони т... такі.

— Ну, а все ж таки,— спитала Зіна,— звідкіль ти так гарно все про них знаєш. Чи не з їхньої ти часом компанії?

— Я з контрабандистами компанії не водив і вести не хочу. Он Ванько знає — я піонером був... А що я все знаю, так хоч би й Кивай — думає, що я маленький, ну, розмовляє при мені про свої пригоди, наче я такий вже д... дурний і нічого не розумію.

— А чому ти зараз не піонер?

— Викинуто мене... Коли батько почав на біржу ходити, так нам усім їсти нічого було, а нас аж п'ятеро. Батько, значить, мати й ще менших за мене двоє. Ну, я й вийшов на вулицю з халвою й газетами... А хлопці подумали, що я спекулянт, і викинули мене з загону... А по правді розібрати, т... так який з мене спекулянт? Рідко, коли карбованця за день зароблю — шість, сім гривеників... Почув я оце, що в Мелітополі цукор дешевий. Т... так д... думаю продати на базарі свої нові штани та туди гайнути. Є в мене один знайомий кондуктор — попросю, щоб він мене задаром провіз. Накуплю цукру, продам його тому караїмові, що оцю халву варить, може й зароблю. Куплю тоді собі не тільки штани, а й сандалі. Як ви думаєте, може це бути?

Сонце сіло за велику чорну хмару, що вилізла на небо з-за гір, сутінки квапливо насувалися на море й маленька згорблена постать хлопця здавалася плохим привидом, а тихий голос його заглушався гучним шарудінням хвиль... Бит нерухомо стояв на краю мола,— зосереджено думаючи щось, а коли хлопець замовк, підійшов до нього.

— От що, Чадику. Ти спекуляцію на цукрові з своєї дурної голови викинь краще — все одно нічого з неї не вийде. А коли хочеш знову зробитися піонером, так послухайся мене. Між ділом прислухайся та придивляйся, що Кивай робить та говорить. І все мені передавай. А коли я Кивая з усією його компанією заховаю

в ДПУ, так хто тобі зможе сказати, що ти зробив не по-піонерському?... Значить, допоможеш мені в цій справі?

Чадик неспокійно озирнувся, щоб розглядіти схованих густими сутінками прохожих, і відповів пошепки:

— І здоровий ти вже, Ванько, а голова в тебе, як пень, дурна. Хто ж таки кричить на весь порт про таке діло? А що як збоку йде хто з Киваєвих товаришів? Тоді ж тобі ані ногою на вулицю ступити вночі — уходокають і оглянутися не встигнеш... Ну, як же це ти так?

— Добре, добре. Таки будеш стежити за Киваєм?

— А чого ж? Можна... Т... тільки ти певний, що його запроториш, і я буду піонером?

— При ній кажу тобі — будеш... Гарно б ти тільки придивлявся, а сам непомітний був, щоб на тобі ніякої підозри з їхнього боку не було.

— Гаразд — мене не вчити... Ну, завтра тебе тут побачу, так розкажу тобі, коли що буде. А зараз бувай здоровий — бачиш, як багато народу насунуло, а я ще нічого не продав. До побачення й ви. Глядіть же, ні в кого халви не купуйте, бо в мене найкраща.

Зірвався з місця й одразу зник; деякий час дзвінкий і вже незаїкуватий голос долітав назвами газет і вихваленням оріхової халви.

Зіна й Бит постояли ще трохи біля причального стовпчика, думаючи кожний про своє, потім разом повільно пішли вдовж молу. Бит заклав руки за спину, іноді мовчки поглядав на неї, але за чорнотою сутіння не помічав трохи насмішкуватої посмішки, що нею вона зустрічала його погляди...

Морочна хмара нерухомо нависла над ледве помітними вершинами гір. І раптом розкололася яскраво блакитною кривулькою блискавиці, що на коротку мить зірвала сутінки з моря — назад вони впали безпросвітною пітьмою. Осліплена нею, Зіна ухопила Бита за руку. Але звичної міці не почула, наче не його це рука — вона мляво впала, як тільки Зіна випустила її. З гіркою по-

смішкою пішла далі, мов підштовхнута вибухами грому, що жваво розкотився по небові...

Спалахнули портові ліхтарі, пошматувавши темряву над молом. Бит повернув своє лице до моря, щоб не побачила його Зіна, й, намагаючися голос свій зробити спокійним, спитав:

— Думаю, що Кивай не почує від тебе про мої плани й про стежіння Чадика?

— Що таке? — вліпила очі в його потилицю Зіна.

— А те, що я не сліпий і бачу, що тобі тепер зовсім не цікаво підтримувати мої плани. Звичайно, Кивай сильний хлопець — дасть кому кулаком в груди, так з того душа геть; та й слава про нього — хоробрий і спритний контрабандист, повний гаман грошей та інше. А чого хіба ще дівчині треба?... А я, дурний, думав, що ти не така, як оті всі задерихвістки...

— З чого це в тебе такі ревнощі?

— Які там ревнощі... В комсомольця не може бути ніяких ревнощів... Просто мені кривдно, що ти не така, як я про тебе думав — за найкращого друга тебе вважав... Невже таки нема на світі такої дівчини, щоб заради туго набитого гамана не проміняла б своє комсомольство... і своїх товаришів? — Зіна розсміялася.

— Ех, Биток ти мій милий. Ну й дурний же ти, от їй же право. — Зіна взяла його голову й повернула до себе; на неї глянули повні болю очі. — Як же тобі не сором думати про мене отак? Варт було б розсердитися на тебе за це, ну, та що з тобою поробиш, коли нічогісінько зрозуміти не можеш... Адже я хочу, щоб Кивай зав'язав собі голову через мене, й, думаючи, що я буду його, розказував мені про всю свою хоробність та хитрість. Хіба ти думаєш — це зайво для нашої справи? І як ти тільки міг подумати, що оцю дурну голову з русим шовковим волоссям я проміняю на цупку щетину й малподібну постать Кивая?

Бит жадно слухав її й лице його відразу засвітилося радістю. З веселим сміхом з усієї сили стиснув їй руку.

— Ні, ти правду кажеш ? Значить, не даром свій човен я хотів назвати „Зіркою“, бо твоє ім'я... Ну так нехай лічить Кивай дні, що йому лишилися на гулянку! Гляди ж, Зіно, влаштуй так, щоб ми їх усіх одразу накрили. І Іванецькому, й Германові бороди пришиємо.

Він ще говорив щось, але вона не почула — над головою загуркотіло, вибухів рознеслося над морем. Скотився з гір вітер, ударив Зіну в обличчя першими холодними краплями дощу й рвонувся в море — навздогін за громом. Підхопив, закрутив у темряві жалібливе скиглення чайок і плюснувся об мол першою важкою хвилею... Турботно заметушилися прохожі, ховаючися від грози, а Зіна прикрила руками виріз на сукні — хворобу ще не вигнано цілком з грудей, — і квапливо сказала:

— Виходить — до побачення... Ні-ні, не проводжай мене — без тебе скоріш дійду... Хотіла з тобою поговорити відносно організації безбожницької живгазети. Ну, та завтра ранком приходь до мене. До речі, в мене й літературу візьмеш для своєї доповіді. Прийдеш?

— Обов'язково. Про Кивая теж слід було б поговорити.

— Поговоримо... Ну, бувай...

... Гроза розбурхалася не над головою — зелені, сині й червоні блискавки люто шматували небо десь над морем, над містом же завмирала тільки знесилена гуркотнеча грому. Дощу не було — вітер зрідка розкидав захоплені ним краплі; завивав проміж будівель порту й розбивав об нерухомий мур молу важкі хвилі.

Бит бродив по спустілому молові, а думки його, мов захоплені вітром, відкілясь налітали, крутились навколо голови й знову летіли в пітьму, блискавка освітлювала то радісну його всмішку, то задумливо похмурені брови. Довго дивився на вогник маяка: яскравою червоною зіркою горів він на вході до порту — нерухомо й не затухаючи, байдужий до вітру. Несподівано вогник мигнув — в розсіченій блискавкою пітьмі здивований Бит побачив нахилене вітром вітрило баркасу — це воно закрило на мить маяк; баркас прошмигнув повз Бита

й зник за рогом мола. Зацікавлений Бит пішов за ним, але в бухті порта рипіли в легкому коливанні пришвартовані до молу судна й не давали розглядіти воду за собою. Подумав був, що загубив баркаса, але раптом побачив його в перемежці проміж трьохщоглової торгової шхуни й портового катера — він причалив до останнього якраз під бортовим ліхтарем, і видно було, як одягнені по-військовому люди видиралися на палубу під хрипкувату, мов у старого морського вовка, Германову лайку.

Коли всі люди перейшли на палубу катера, лайка вщухла, а трохи згодом темна тінь пройшла по місткові, перекинутому з молу на катер, і широкими ступенями пішла в пітьму. Бит кинувся за нею й просунув руку під мокрий рукав Германа. Той зупинивсь на мить од несподіванки, але, пізнавши Бита, без привітання почав гнути лайки на дощ, що через нього він тепер принаймні тиждень буде з нежиттю ходити... Полегчивши в такий спосіб свою душу, спитав:

— А якого чорта оце ти тут, мов божевільний, блукаєш?

— Блукається, значить... А от знаєш, Германе, ти таки пошився в дурні. Я вже можу довести, що Кивай серед контрабандистів вроді як ватажок. Знаю навіть, де вони добре переховують і одного з контрагентів. Як це тобі подобається?.. А ти ловиш різну мілкоту та й думаєш, що цим нищиш контрабанду. Коли ж тут працює ціла організація.

— А ти все про своє? — насмішкувато промовив Герман.— Ти таки справді рішив стати Шерлоком Холмсом?

— А ти таки справді не хочеш слухати, що я тобі говорю?.. А втім, як хочеш — твоя справа. Май все ж таки не увазі, що я, вистеживши Кивая, піду просто в ДПУ й скажу там, що ти ніякої допомоги мені не дав. Подивимось, що тобі твоє начальство тоді заспіває... Ну, а як прийду я до тебе й скажу: „Германе, візьми людей і ходім зі мною: там то й там то контрабандисти роблять то-то“. Яку ти мені відповідь даси?

— Окрім усяких жартів, ти справді щось знаєш? — не відразу й вже серйозно спитав Герман.

— Знаю. Звичайно, у мене не цілком точні відомості — не встиг ще перевірити їх. Але в мене на це є певна можливість... якщо Округком не пошле мене в Сеїт-Елі. Іванецький проти мене великий зуб має й прислав наказа осередкові, щоб мене відкомандировали в його розпорядження. А ти ж розумієш — їхати зараз, коли Кивай почав уже клювати, ніяк не охота. Всього б тільки на півтора - два тижні затриматися... Ну та чорт з ним... Якщо встигну дістати ці відомості до від'їзду, я зараз же прилечу до тебе.

Що ж ти мені тоді скажеш?

— Приходь. Моя відповідь залежить від тих відомостей, що ти принесеш. А щодо від'їзду — раз так справа, так думаю — його можна трохи відстрочити; у всякому разі я скажу кому слід у ДПУ, щоб воно звернулось з відповідним проханням в Округком. Чому б приятелеві не дати змоги побавитися... Тільки думається мені, що коли б Кивай був таким, як ти його розписуєш, ми б давно вже знали про нього.

Вони вийшли з порта й розійшлися.

Бит повільно побрів додому... Але не встиг він пройти й сотні кроків, як заїкуватий Чадиків голос гукнув його ззаду.

— Я побачив, як т...ти пройшов під ліхтарем, що біля воріт порта, і побіг за тобою — розказати... Т... темно було, вони й не помітили, що я в них за спиною стою — Кивай і той — у сірому костюмі. От значить сірий і питає про ту дівчину, що сьогодні була: „Ну, як вона тобі?“ Кивай і каже: „Дівчина — комар носу не поточить. За таку в Стамбулі доларів вісімсот можна дістати, а то так і всю тисячу“... Вони там іще щось говорили, та не по - нашому — я не зрозумів.

— Угу, — тихо промовив Бит, — вони й таким ділом не гидують. Так... Ну, а ти, хлопче, молодець!

XI

Густий і тремтячий бас пароплавного гудка, що розкотився по заллятих яскравим сонцем вулицях міста, розбудив Зіну. А коли він одгудів, через розчинене вікно до неї донісся гучний гомін — у татарській кав'ярні на протилежному боці вулиці повно народу: значить, день давно на дворі... Мама вже на роботі — в сумежній кімнаті на столі холодний самовар і неприбраний посуд. А стрілка годинника давно вже забралася з дев'яту годинку... І як це вона могла так заспатися?

Хутко схопилася з ліжка й накинула сукню, щоб підбігти до самовару: його вид розбудив у неї голод; вчера вона заснула без вечері.

Але раптом зупинилася, здивовано розплющивши очі. На лутці лежав великий букет із срібрястими крапельками води, ще не висушеної сонцем, на різнобарвних пелюстках... Нерішуче взяла його в руки й довго стояла, не розуміючи, хто б це міг покласти його сюди — здається, в неї нема знайомих, що могли б заплатити за букет з таких дорогих квітів.

Пальці, що тихо перебирали їх, раптом наткнулися на щось цупке... обрізаний прямокутником блідофіялковий картон зі старанно виведеним написом: „Красивішій, ніж оці квіти, на пам'ять про першу нашу зустріч".

З неприємним почуття, кинула букет назад на лутку... Нерухомо стояла, бгаючи картон рукою, вліпившись зупиненим поглядом уд икийв иноград, що нерясно оплітав веранду татарської кав'ярні. І несподівано зрозуміла, що крізь той виноград чиїсь чужі очі стежать уважно за кожним її рухом... Вхопила квіти знову, щоб устромити в них глумливу всмішку... Для того, що сидів, схований тінню дикого винограду, зробила вид, що ніяк не може намилуватися з краси букету — завмирала, вдихаючи його задушні запахи, розглядала його широко розплющеними, радими очима з усіх боків. І той, упевнений у своїй непримітності, розсунув трохи

 листя і зрадницьке соняшне світло вимальовало різкі риси Киваєвого обличчя... Зіна обережно поклала букет і хутко пішла в другу кімнату, щоб за хвилину повернутися з кухликом, наповненим водою. Поставила його з букетом на столик біля ліжка й старанно виправила зім'яті пелюстки, нашла для нього найбільш мальовниче становище — для того, щоб Кивай вірив у її зачарованість од його несподіваного подарунка... Наче через силу відірвалась од квітів; оглядаючися на них на кожному кроці, пішла до столу, і, сидячи за склянкою майже холодного чаю, побачила, як вийшов Кивай з кав'ярні й пішов поволі геть з самовдоволеною посмішкою...

П'яти хвилин не пройшло після цього, як нерішучий стукіт у зовнішні двері доповів про прихід Бита.

Він був у неї вперше, в кімнату зайшов невпевнено, одверто розглядаючи незвичну для нього обстанову. Мовчки сів на стілець біля столу, з несхованою цікавістю подивився на її їжу — Зіні в цьому мовчазному розгляданні почулася якась ворожість.

— Так от як ти живеш! — нарешті промовив він.

— Тобі не подобається? — задерикувато глянула на нього вона.

— Ні, подобається... В тебе красиво. Картинки оці дуже красиві, тільки от через них для ленінового портрета місця на стінці нема. Знов же он, у тій кімнаті, біля ліжка — квітки. Я, наприклад, не став би гроші кидати на отакі дурниці.

— Он як навіть?.. А чому б картинкам і не висіти? Вони ж задовольняють мою маму — свою хазяйку, а я тут вроді як у гостях... Ну, а квітки — не можу ж я викинути на вулицю Киваїв подарунок!

— Який такий Киваїв подарунок? — здивовано вигукнув Бит.

— Чому ти так дивуєшся? — навмисно, серйозно відповіла Зіна. — Хіба Кивай з тих, що зупиняються на півдорозі? Адже вчора він так упевнено висловлювався, що знайде шлях до мого серця... Ну, скажи, яку

дівчину не полонив би він, коли б вона, прокинувшися, несподівано побачила такий дорогий букет? „На пам'ять про першу нашу зустріч".— В Бита було таке розгублене обличчя, що Зіна не втримала сміху.— Ти знаєш, він сидів напроти, в кав'ярні, щоб побачити, яке це утворить враження на мене. Я тут цілу кінотрагедію розіграла, щоб він був добре певний: варт йому зробити ще щось подібне і він мене голими руками візьме.

Бит похмуро глянув на веселе її обличчя, на блискучі від сміху очі й сказав:

— Ой, Зіно, боюсь я, що це іграшки з огнем — опечешся. Я вже й не радий, що замішав тебе в цю історію. Справився б сам...

— На твій жаль — пізно ти розкаявся. Зубами тепер не відірвеш мене від цієї справи. І заміть собі надалі: буде проміж нас сварка, якщо ти отак головою хитатимеш. Не клопочись за мене — не люблю я цього. А коли взялися за діло, так...

— Гаразд. Скажи тільки, що ти власно хочеш зробити?

— Невже це так незрозуміло? Здається, в нас ще вчора про це розмова була...

— Ну, а все ж таки?

— Хочеться мені трохи розширити наше первісне завдання: піймати не тільки одного Кивая, а й усю його бражку. Адже коли ми викажемо тільки одного Кивая, так контрабанда ніскільки не зменшиться — він нікого не видасть, як і його ніхто не видавав, а на його місце знайдеться завжди новий ватажок... А одним ударом знищити всю організацію нам буде легше, коли між ними буде наша людина. Ну от — цією людиною хочу стати я. Тепер розумієш?

— Розумію... — Бит задумливо дивився на неї.— План гарний — якщо тобі пощастить... Між іншим, послухай невеличку історію: вона трапилася рік тому... В Києві минулою весною пропала одна дівчина — учениця останнього курсу якоїсь профшколи, років так

сімнадцяти, вісімнадцяти. Кажуть, красива була дівчина... Одного разу вийшла вона з школи після занять, а додому не прийшла. Цілком зрозуміло, що батьки її та й школа такий тарарам підняли, що весь Київ до гори бриком перевернувся. Міліція, розшук, навіть ДПУ — все схопилось на рівні ноги. Все місто було перерите, але дівчина наче в повітрі розпустилася. Каррозшук тьму-тьмущу телеграм розіслав по всіх кутках Союзу: немислимо ж, щоб жива людина так таки зникла — і ніяких... Місяців через два в Київ прийшла відповідна телеграма, що на наш берег викинуто труп — пізнати його вже не можна, але деякі ознаки збігаються з розісланими прикметами зниклої дівчини. Її батьки кинулися сюди й розпухлий від морської води, в подертому на клоччя одягові, труп визнали за свою дочку...

— Сумна історія, це дійсно, — злегка посміхнулася Зіна. — Але що ти нею сказати хочеш?

— А те, що вчора Чадик почув, як Кивай оціняв тебе по стамбульському курсові. Ну, а мені ніяк не хочеться, щоб тобі, як тій дівчині, довелося стрибати в воду, коли вони тебе повезуть морем — на продаж.

Ці тихо й спокійно сказані Битом слова наче обухом ударили Зіну.

— Ти хочеш сказати, — обурено вигукнула вона, — що в Радянському Союзі можлива крадіжка дівчат для продажу закордонним розпусникам? Не може цього бути! Не може!

— Я й сам до вчорашнього вечора не хотів вірити — мало з яких причин та дівчина опинилася на дні моря. Але як же ти тоді з'ясуєш Киваєві слова, що за таку, як ти, в Стамбулі можна взяти доларів вісімсот, а то так і всю тисячу?.. Зауваж собі — мені й Чадикові тут нема рації брехати... І на мою думку — краще за все відмовиться тобі від цього пляну...

— Навпаки! Раз вони такі мерзотники, ми повинні всі сили покласти, щоб жодного з них на волі не лиши-

лося... Тепер я цілком певна, що Кивай не відчепиться від мене. І нам неодмінно треба це використати.

Несподівано біля вікна залунав веселий сміх Самойленка.

— Ну, й кричиш же ти, Зінко, — на всю вулицю чути. А що якби не я оце стояв, а Кивай? Краса... Між іншим, можна залізти до тебе? В мене тут ціла гора новин...

— Іди до дверей — зараз одчиню.

— Охота була! Я й так увійду.

Він спритно перестрибнув через лутку й підійшов до столу.

— От що зветься до речі втрапити — люди ще тільки чай п'ють. Так заразом налий вже й мені шкляночку — я такий, що від їжі ніколи не відмовляюся... Що? холодний? Юрунда... Наливай. Чи, може, тобі шкода?

— Та на, пий — хоч увесь самовар. — Зіна присунула до нього шклянку з чаєм, хліб і масло. — І викладай швидше, що там у тебе за новини.

— Почекай — не все відразу. Дай поперед пошамати. — Він напхав собі повний рот хліба, але не втерпів і заговорив, не розжувавши: — Вчора я одержав з Округкому аж два папірця... Перший — пропозиція нашому осередкові виступити на майбутньому тижні з чимнебудь у клубі. Тільки не з доповіддю — цю роботу бере на себе сам Іванецький... У наш порт приходить „Інтернаціонал", ну, а ми, весь комсомол, як шефи, повинні зорганізувати йому достойну зустріч... Що ти, Зінко, на це скажеш? А ти, Ваньку? Встигнемо хоч дрібничку яку приготувати? І яку саме?

— Термін короткий, — покрутила головою Зіна. — Ну, та думаю — не підкачаємо... Якраз я думала поговорити з Битом про організацію безбожної живгазети. Коли це підійде, так можна й матеріял зараз же підібрати. А післязавтра на зборах гуртка поговоримо з хлопцями — надіюсь, що вони жваво візьмуться за цю справу.

— Певний у цьому, бо наша братва не байдужа до того, щоб зайвий раз довести Окружкомові, що ми не такі вже й слабкі, як там про нас думається. А от щодо матеріялу, так не знаю, чи встигнемо його зараз підібрати. Бо другий папірець — це наказ тобі, Зіно, з'явитися сьогодні о дванадцятій годині перед світлі очі Іванецького... Він таки здогадався, мабуть, що це ти навчила мене послати замісто Бита витяг з протоколу. Ох, і буде ж тобі...

— От що, товариші,— перебив його Бит.— Не знаю, як вам, а мені дуже ясно, що запропонований нам виступ — це просто бажання Іванецького посадити нас у калошу. Ну, а коли справа так повернулася — ми, на мою думку, повинні із шкіри вилізти, а сорому не набратися. Ми повинні довести Іванецькому, що за тиждень можемо таке вдіяти, чого він за рік не встигне зробити... Треба ось що: поки ти, Зіно, будеш там з ним розмовляти, я й Самойленко всіх наших хлопців вибігаємо. Партосередок сьогодні пропустимо, а зберемо наш гурток сьогодні ж. За дві години до зборів ми зайдемо до тебе й, думаю, встигнемо підібрати матеріял. Як ви на це дивитесь?

Зіна кивнула головою, а Самойленко додав:

— Гаразд. Ось тільки чай доп'ю й підемо. Збірайся, Зінко, й ти — разом рушимо.

XII

Офіційно, чемним рухом руки Іванецький показав Зіні на стілець біля столу, а сам знову схилив голову над невеличкою купкою папірців.

Деякий час Зіна терпляче спостерігала, як уважно читає він їх, зламуючи іноді тишу кабінету одноманітним угуканням і рипінням пера — він, здавалося, зовсім забув, що вона сидить проти нього. Але скоро це стало сутужно й, не ховаючи зла, що раптом розібрало її, Зіна гостро сказала:

— Ти що — тільки за тим і покликав мене, щоб я очі на тебе витріщала? Ну, так така праця мені не дуже до вподоби.

— Одну хвилинку, Зіно, — з пробачливою всмішкою відповів Іванецький. — Тут у мене дуже екстрена справа — я її зараз кінчу.

Хвилини з три його пенсне ще виблискувало над папірцями, жодного разу не підвівшися. Нарешті відсунув їх обережно, відкинувся потомлено на спинку крісла й сказав, дивлячися кудись поверх неї.

— Річ ось у чому. Після того, як ти була направлена в осередок будівників, спілчанська дисципліна там стала ще гірша. Яскравий приклад — уперта нехіть одкомандирувати Бита в наше розпорядження. Раніш нічого подібного будівники не вибрикували... І зараз я покликав тебе спеціяльно за тим, щоб офіційно попередити: коли наказа Окружкому не буде виконано негайно, так я буду примушений порушити перед ОкрКК питання про тебе, Бита й бюро осередку.

Зіна здивовано вліпила в нього очі, але його лице було нерухоме, а голос звучав суворо й рішуче. Закінчив і забарабанив пальцями по столі, не звертаючи уваги на Зінину похмурість і міцно стулені губи.

— Так, — не відразу відповіла вона, — коротко й досить ясно... Але для мене не цілком зрозуміло. Наші розмови — одна після наради безвірників, а друга після екскурсії на пароплав — залишили в мене таке враження, що тобі здорово хочеться, поперше, поїхати в Вуз і Бита ти використовуєш виключно для того, щоб тебе знову на секретаря не було обрано; а подруге — ти вважаєш Бита за гарного комсомольця, що лише трохи ухилився від правильної комсомольської лінії... Тепер же ти хочеш заслати його в якесь село до греків за чорт-зна-скільки звідси. Навіщо?.. А коли осередок уперся, бо Бит йому аж он як потрібний, а коли Бит розпочав боротьбу проти контрабанди, ти його, бюро й мене за компанію під КК підводиш. Хіба

 останніми днями трапилось у нас щось некомсомольське, за що ми повинні відповідати?.. Абсолютно не розумію ні тебе, ні чого ти цим хочеш домогтися.

— Дисципліни в організації — тільки... Ти, здається, сама недавно говорила, що ми не зборище безпритульних... Ну, так от...

— А ти знаєш прислов'я про дурня, — прикро перебила його Зіна, — що богу молиться? Тобі не здається, що ти так само намагаєшся собі лоба розбити?..

— Слухай, Зіно, — злегка покривився Іванецький, — мені зовсім не хочеться псувати взаємин ні з тобою, ні — повір мені — з Битом. Ти зараз просто не хочеш зрозуміти мене й верзеш дурниці... Бит так само не хоче мене зрозуміти: вважає, що я неправильно секретарюю.

Але невже те, що він піонерський загін послав по німецьку газету, правильне?

Зіна замислено, але пильно глянула на Іванецького. Крізь шкло пенсне на неї дивилися засмучені очі, стараючись довести їй свою правоту. І Зіна, що хотіла вже розсміятися й іронічно кинути, що подібною лірикою Іванецький ні в якому разі не змінить її думок про нього, згодилася з ним:

— Ти правий, Іванецький... але тільки наполовину: ми одне одного не розуміємо. Я зараз постараюсь зрозуміти тебе, але зрозумій же й ти мене: Бита не можна командирувати до греків.

Іванецький відкинув голову на спинку стільця й повільно провів рукою по чолу — чи для того, щоб одкинути назад непокірне волосся, чи для того, щоб зняти з нього якусь невидиму вагу.

— Ну, гаразд, — тихо промовив він. — Давай тоді це питання — про Бита — розберемо детальніш... Чи вважаєш ти осередок будівників за справжній комсомольський осередок?

— Я там не бачила нічого такого, що плямувало б хлопців, — невпевнено відповіла Зіна.

— От! А я бачив... Коли ж ти мені не віриш, давай поговоримо за це в присутності Бита — йому вистачить хоробрости підтвердити всі свої вчинки.

— Я й без Бита можу тобі повірити.

— Повір так само й у те, що ніякої ворожнечі я до Бита не почуваю.

— Це значно важче, — посміхнулась Зіна.

— Ну, тоді послухай... Я вже говорив тобі, що до того, як я став секретарем, було в мене з Битом велике приятельство — таких сварок, як зараз, проміж нас ніколи не випадало. Я знаю, ти не повіриш, а отже мені дуже шкода, що мої з ним взаємини так спогањилися. Почасти я сам винен у цьому, але не можу я втриматися, коли він починає верзти всяких нісенітниць, і відповідаю йому так, як ото ти чула. Воно, звичайно, краще було б по душі з ним поговорити, щоб він зрозумів неправоту багатьох своїх учинків... Ну та не в тому річ... Він намагається скинути мене з цього місця. Це — ти знаєш — не перечить моїм плянам, я лише радий буду. Але дуже мені хочеться, щоб Бит раніш, ніж замінити мене, мав би хоч невеличке уявлення про те, як йому взятися до роботи, мав потрібний для цього досвід, а найголовне, упорався б з своєю розбещеністю. Не хочу я, щоб він приніс сюди всю свою невтриманість і надто велику любов до всяких авантур. Я сам не дуже втриманий і на своїй шкірі почуваю, як це шкодить роботі. Виключно через це я його й посилаю в Сеїт-Елі — місяць звичайної, впертої, буденної праці надасть йому внутрішньої дисципліни й навчить його стримувати себе, коли слід... Власне за цим я й покликав тебе: довести, що крім добра я нічого Битові не бажаю. Нема розуму в тому, що ви його в себе маринуєте, як нема розуму й у його останній авантурі з контрабандистами... Ну скажи: хіба неправий я?

— Ти Бита знаєш краще, ніж я, — замислено відповіла Зіна, — і, посилаючи його в Сеїт-Елі, ти, я думаю,

знаєш, що робиш... А от щодо контрабандистів, так тут ти вже цілком неправий.

Тут ти помиляєшся.

— Не помиляюсь я, Зіно... Ну подумай сама: замісто того, щоб робити своє діло, весь осередок перетворюється в якихся пінкертонів і ганяється за тим, чого може насправді й не існує. Бит має таку багату фантазію, що ці контрабандисти могли йому просто примерещитися. Адже сміявся ж із нього командир погранбатальону.

— Але в тому то й річ, що йому це не примерещилось: контрабандисти існують. Ти от послухай, що вчора ввечері було.

— Ну?

Посміхаючись, Зіна розказала йому про вчорашні пригоди на молу й сьогоднішні Битові оповідання.

Іванецький вислухав її, постукуючи пальцями по столі, а коли вона скінчила, мовчки дивився на білу хмарку, що поволі пливла небом повз вікно. Потім кинув своїм думкам і звернувся до Зіни:

— Ну, раз така справа, так вам лишається передати ці відомості ДПУ, а воно само вже краще за вас зуміє всю ту ватагу піймати. Коли ж ви всім осередком почнете за контрабандистами ганятися, ніякої користи з цього не вийде. Через те не вийде, що ви не вмієте цього робити, і Кивай помітить, що ви за ним стежите, раніш, ніж ви зможете його заарештувати. Крім того, не бачу вже такої необхідности, щоб перетворити комсомольський осередок в добровільну агентуру карного розшуку.

— Іванецький, ти не хочеш попросту розуміти нас. Уперся на одному: пінкертони, каррозшук — і ні на крок... А нам здається, що є така необхідність. Цим ми можемо позбавити Республіку од злочинців! Цим ми самі собі доведемо, що ми не безпритульні, а комсомольці!.. Чого ти втручаєшся й хочеш перешкодити нам?

— Та не перешкоджати я вам хочу, а переконатися, що ви дійсно знайшли щось таке, що відучить вас од ваших некомсомольських вибриків...

— Будь певний, відучить... І це, між іншим, кращий засіб для вироблення витриманости в Бита, ніж заслання його в Сеїт-Елі. Спробуй його, залиш Бита тут на два тижні. І коли за ці два тижні наш осередок не виправиться, я даю слово чести, що сама підведу питання про подорож Бита в Сеїт-Елі... Тепер же присутність його нам до зарізу потрібна: Кивай — ти ж сам бачиш — це не дитяча іграшка, а реальний факт, і тобі доведеться таки звернути на нього більш уваги. Крім того, Округком призначив нам виступ... Між іншим, хлопці ніскільки не сумніваються, що це новий твій вибрик, щоб поставити їх у неприємне становище.

— А ти?

— Одверто кажучи, я до оції розмови з тобою так само думала.

— Тепер же?

— Тепер же думаю трохи інакше... Ти напевно виконуєш вашу умову: натискувати на осередок з двох боків і не давати часу на п'янство й до того подібне. Ти зробив правильно. От тільки небагато ти нам часу на підготовку дав — тиждень.

— Я так і хотів, щоб вам ні охнути, ні дихнути. Коли не охатимете, і устигнете.

— Устигнемо. Я вже постараюсь... Бита й Самойленка я вже розпалила, ну, а вони зуміють як слід роздраконити братву... Ну, так як же: лишиш нам Бита на два тижні?

Іванецький не відповів: після короткого стукоту в двері, в кабінет хутко ввійшов керсправами з папірцем у руці. Глянувши на Зіну, він весело підморгнув Іванецькому й простяг до нього принесеного папірця.

Той продивився його раз, а потім і другий, і поклав його перед себе, прикривши долонею.

— Ну, що? — спитав керсправами.

— Нічого, — посміхнувся Іванецький. — Ясно, що на прохання ДПУ не напишеш: „Одмовити“. Тільки воно трохи запізнилось — якраз ми от тут з товаришкою рішили лишити Бита в будівників ще на два тижні.

ДАЛІ БУДЕ

СУАД ДЕРВІШ

ЩО ВОНА СКАЗАЛА МОРЮ

ПЕРЕКЛАД З ТУРЕЦЬКОЇ

Море олов'яного кольору, олов'яно важке море, взяло її в свої обійми, втягло в себе і голосним шепотом зашуміло їй в уха.

— Шкода... Шкода! Ти така молода й красна. Там, далеко, далеко від мого олов'яного мороку — небо. Там квіти й повітря. А на моїм моховитім, вохкім камінню твоє життя буде вічною ніччю, ніччю чорною, як смола, чорною, як злочин, чорною, як злидні, як голод, як безнадія.

Але молода жінка благала води, в які вона поволі занурялася.

— Не пускайте мене. Не пускайте... Мені страшно! Не ваших... глибиня боюс я... ні! Я боюся барв і блисків світу. Ні! Ні! Я не хочу знов назад. Я не хочу вертатися, щоб бачити небо, щоб грітися на сонці, щоб квітчатися, щоб знов все дістати, що ви так вихваляєте. Я краще спочину в ваших глибинах... Я хочу забути і ніч, і небо, і зорі, і місяць — відпочити.

Не пускайте мене... Змилуйтеся! Коли б ви знали... Ой, коли б ви знали, що навіть сонце, яке вас щодня голубить, яке щовечора зникає, щоб другого ранку знов показатися,— навіть сонце немилосердне. Воно забирає ваше тепло, криється й ховається в свій чорний, темний, як ніч, палац із хмар. В дні, коли ви його найбільше потрібуєте, в дні, коли ви на цілому тілі тремтите з холоду, в дні, коли ви щасливі, воно береже своє світло... і не соромиться. В найсумніші для вас

і повні журби дні — байдуже кидає на ваше горе своє золоте проміння в цілій його пишноті.

І коли б ви знали, які громи й блискавиці, які грози й циклони, які лиха й муки для людства криє в собі це ясне блакитне небо! Ні, не відсилайте мене туди. Не випускайте мене. Я радо останусь в будь-якім кутку серед ваших вохких моховитих скель. Я хочу змішатися з вашими хвилями, обернутися в ніщо і забути своє „я“.

Але хвилі так само шуміли у вуха жінці, яка, щоб заподіяти собі смерть, покинула світ і віддалася у вохкі обійми моря.

— О, молоде створіння, ти не знаєш, що то є морок, що то є порожнява. В нашій вохкій глибині немає ніжного вогню, що міг би зогріти твоє бідне тіло. Тут панує тільки вічний холод, вічна темрява й пустеля.

— Ні... Тількі ваші мокрі холодні обійми можуть погасити вогонь обурення й страждання у мене всередині. Я хочу вічно спочивати у ваших обіймах. Коли б я розповіла вам про цей нікчемний світ, ви б не відсилали мене назад. Коли б ви знали злобу цієї землі, що перед її високими скелями ви співаєте ваших сумних мелодій, то ви б мене, котра, благаючи, пригортається до вас, котра в вас шукає порятунку, котра утекла у ваші обійми,— ви б мене держали міцно, роздушили б і знищили моє тіло і не дали б йому вернутися до того світу.

Ах, коли б я могла висловити те, що почуваю я в серці своєму, який огидний мені світ, як ненавижу я життя! Хіба не знаєте, що діється там, куди надять вас сонце, квіти, повітря й птахи? Що діється там щогодинно? То знайте, що пташки цвірінькають пісні, щоб інші світи не чули крику обуреного людства. І що квіти там, де брати душать один одного, розцвітають, напоєні людською кров'ю. Сама земля живиться згнилим м'ясом нечутливих трупів. Щодня живиться, ковтаючи тисячі тіл, ненаситний велетень: земля.

 Там, куди ви мене відсилаєте, щастя — байка і правда — казка. Життя — це бенкет смутку і на той бенкет запрошене ціле людство. Вино на тім бенкеті — сльози, а ридання — музика.

Один пильнує нагоди вкрасти в другого хліб з рук, жінку з дому й гроші з кишені. Діти за жменю золота продають батька, матір, що згодували їх власним тілом і кров'ю. Друг — то тільки мрія, що її справді не буває. Один другому ворог: від учителя, що зрікається показати вам справедливу дорогу, до собаки біля ваших дверей.

Бідняк — то ледар, що заздрить на маєток багатого. Багач — то дикун, що без вагання живиться потом і шпіком бідних.

Мати нещаслива й жалюгідна, бо ви вічно винуєте її і скидаєте на неї відповідальність за те, що вона появила вас на світ, батько мусить день при дні робити підлі вчинки, щоб годувати себе й своїх дітей. Діти немилосердні: вони безнастанно чинять вам прикрості своїми помилками і мучать раз-у-раз новими муками.

Кохані... О... за них краще не говорім... так гидко, так страшно гидко це!

Життя — повинність, яку ви мусите виконати, хочете того чи ні, смерть — непроханий гість, що завжди приходить тоді, коли його найменше бажають. Голод є наслідок переситу чужих шлунків. Слабість — жорстокість бога, якому ви щодня молитеся. Родичі — це збори суддів, завжди готових засудити вас, якщо ви зробите помилку. Сусіда — чваньковита недоброзичливість — він заздрить навіть на рожевий кущ у вашім саду і на вазон у вашому вікні. Колега по професії — конкурент, що намагається видерти вам з рота шматок хліба, занапастити вас за вашою спиною хитрощами й неправдою. Вчений — егоїст, що поважає тільки себе. Шахрай — одинока людина, що у всьому має щастя. Кожний щодня послугується неправдою, щоб одурити другого. Хитрощі — одинокий спосіб досягти успіху.

Правда й відвага — чесноти ідіотів. А чеснотливість — слова, які можна знайти тільки в словнику.

Релігія так само шкодить людині, як опіюм. Молитва — це надія хистких людей, що нічого не годні вдіяти власною силою. Молитва — фальшивий, боязкий егоїзм, створений, щоб урятувати себе від кари в пеклі.

Пророками називають тих, що вміли повісти людям найкращу брехню.

Бог... він... та ні... Ні! Я не скажу цього... Краще так... Ти тремтіш... Ти сильне величне, велике море, ти тремтиш... Правда, що я висловила, примушує тебе тремтіти з жаху. Ні... Не випускай мене. Не бійся мене. Не пускай...

Але води... води не схотіло держати в себе це нещасне злочинне тіло, обурене на цілий світ. Барка шукала самозгубниці. От... її знайшли... її мокре тіло лежить у човні... Але, зомліла, вона таки говорить з хвилями.

... І життя тобі накинули, воно — повинність, вимушена повинність.,. Після довгих зусиль вона очутилася і була повернена до життя.

Примітка автора: За цю новелю відсиділа я місяць у в'язниці.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ЕПІЗОДИ Й ЗУСТРІЧІ

БЛОК - НОТ

1. СТО КІЛОМЕТРІВ НА ГОДИНУ

Одеса. 25. РАТАУ. Уповноважений Нафтосиндикату в Туреччині, що прибув до Одеси, сповістив, що протягом останнього року Нафтосиндикат спродав у Туреччині 50% потреби турецького ринку гасу й 43% бензини. Нафтосиндикат посідає перше місце по збуту нафти в Туреччині.

Зупинялися гамали й набожні імами, й матроси, й школярі та школярки коледжів, на ледве помітну долю за-

тримували ходу аскери*), блискучі франти показували стеками в глиб двору... На протилежному боці вулиці, коло дверей крамниць збиралися натовпи, всі дивилися... куди?

Всі дивилися у двір Радянського Консульства в Стамбулі.

Було на що дивитися.

Високо в небо вп'явся тонкий флагшток і освітлюваний електрикою червоний прапор тремтів під ледве чутним вітром. Вогні ілюмінації кидалися в очі барвистим ґроном... Веселкові водограї світилися прозорими бризками.

Ми сиділи у приміщенні консульства й дивилися на Золотий Ріг. На Золотому Розі у метушні шеркетів і моторових човнів спокійним велетнем стояв радянський пароплав „Ілліч" і на високій щоглі його, освітлюючи уквітчані прапірцями реї, горіла п'ятикутня зоря...

Світи, світи моя зоря,
Ярка, багряна —
На землі ріки і моря,
На океани...

В колонній залі консульства зібралася радянська колонія, була доповідь, вистава й по закінченню товариші довго не розходились, співали, танцювали, так само, як в цей вечір танцювала й співала молодь по всіх клубах не такого вже й далекого СРСР...

Уповноважений Нафтосиндикату в Туреччині тов. Бурнгольц пихкав коротенькою люлечкою, запивав дим міцним чаєм з цитриною й розказував мені про нашу торгівлю в Туреччині...

Його повне обличчя, як і завжди, сяяло широкою усмішкою, його костюм, як і завжди, був ідеально випрасований, краватка вив'язана як у справжнього джентльмена...

Про себе я можу сказати, що не уважно слухав тов. Бурнгольца... На мене завжди сум нагонять цифри

* Гамали — носії; імами — мусульманські попи; аскери салдати.

і параграфи, навіть коли їх викладають усміхаючись... Ну, що тут такого? Ну, задоволено п'ятьдесят відсотків потреб ринку! Прекрасно... Ну, ми стоїмо на першому місці торговлі нафтою... Чудово! Але що з того?

Чай надто гарячий. Я поклав надто багато цитрини... Взагалі душно. На терасі краще—з тераси видно Босфор і Золотий Ріг... Десь туманіють Принцові Острови. Хіба ж таки можна поетові в таку ніч сидіти в душній залі, слухати про товарообіг Нафтосиндикату, найпрозаїчнішого з найпрозаїчніших синдикатів світу, і запивати розмову звичайним чаєм?.. Це понад усі мої сили!

І я йду на терасу . . . .

. . . .

... Другого дня ми взяли авто й поїхали на Буюк Дере. Нас було троє... Бетта—прекрасний товариш, з яким я познайомився ще на пароплаві, їдучи з Одеси,—сидів коло нашої спільної знайомої Тетяни Костянтинівни, молодої художниці, що не дурно має славу „душі" Стамбульської Радянської колонії. Тетяна Костянтинівна що-хвилинно поправляла свій чорненький капелюшок і щось росказувала нам про місцевість, якою ми проїжджали... Але вітер не давав говорити й слухати, забиваючи рота пругкими жменями повітря, відносячи далеко слова...

Власне ми їхали не на Буюк Дере. Ми їхали суходоптям на Ейюб через Европейські Солодкі Води... Ми хутко промчали єдино широкі в Стамбулі вулиці кварталу Шішли, кварталу де мешкає велика вірменська буржуазія, квартали високих палаців з мармуровими баранцями перед нішами входів, квартали будинків з заґратованими вікнами... Авто виніс нас на рівну дорогу за місто. Шофер був не з поганих, він газував машину, і ми переганяли раз за разом фордів і ройсів, і гамількарів, лишали їх далеко за собою... На мене швидка їзда в авто особливо впливає. Я не знаю насолоди, глибшої й більшої. Скажений вітер забиває рота, рве капелюша з голови, ви примушені його зняти й тримати коло грудей... Тоді розсерджений вітер починає

рвати вам волосся, лізти за комір, за пазуху, а ви, ледве перехоплюючи подих, ніби в перукарні, коли, збризкавши одеколоном, вам коливають над обличчям білою серветкою, мружитесь і кривитесь в одночас... Ви мружитесь і, в знемозі падаючи на подушку авто, вигукуєте: Прекрасно! Чудово! Харррашо! — та ви не чуєте власного вигуку, бо вітер відносить його з колосальною швидкістю... Тоді ви дивитесь вперед на шлях, і вам здається, що шлях стає перед вами руба, стрімкою сірою стіною... Ось — ось! Тихше... машина зараз вдариться в стіну й розіб'ється на дрібнісінькі кавалочки, і від вас самих лишиться тільки кривавий лантух потрощених кісток... Але цього не трапилось і за черговим зворотом дорога знову рівно лягає під колеса й мимо вас летять дерева і кущі, і гарби селян, і маріонетки пішоходів (тобто тих, що йдуть пішки)...

Ми не дісталися до Ейюбу, до чарівного куточка земної кулі, що назву свою має від ім'я хорунжого пророка, вбитого, як каже легенда, року 672 підчас першої облоги тодішнього Костянтинополя магометанами... Над його могилою побудовано мечет. Колись, кожного султана, що вступав на престол, в цьому мечеті обпоясували шаблею Османа... Нам хотілося подивитися на знамените кладовище на горі, але місток через якусь канаву був у стані перманентного ремонту, і ми повернули назад. Ми знову проїхали Долину Прісних Вод — Кіахат-Хане, але ми їхали не в п'ятницю й тому не бачили жадної туркені з тих, що так люблять відпочивати святом у цьому поетичному, мрійливому, закутку...

— На Буюк Дере! — якось в однораз вирішили ми, і шофер помчав ще хутчіше. Ми знову наблизились до самого міста, але ми обминули його й надзвичайно рівною дорогою, заасфальтованою та обсадженою двома рядами дерев, подалися в напрямку Буюк Дере... Дерева губили жовтогаряче, багряне, зеленомертве, червоне листя... Білі стовбури їх кидалися в розгон від руху нашої машини, кольори обабіч зливалися в барвисту

пляму — кольори півмертвої субтропічної осени, холодного синього неба — молодого й свіжого, як яблуко...

Я глянув на покажчик швидкости.

— 70 кілометрів! — крикнула стрілка.

Бетта ховав рот од вітру. Тетяна Костянтинівна сміялася, як рада мала дитина...

— 80!

— 82!

— 85!

Різко загула шкляна ряма перед шофером. Безперестанно вигукувала сирена. Ми ніби плинули в повітрі, що трішечки — і ми здолаємо силу опору землі й знімемося в повітря...

— 90!

— 91!

— 98!

— 100!

В Бетти з очей падають сльози. Мене захищають окуляри, хоч я й побоююсь, що вони не витримають напору вітру й розлетяться шкляним порохом...

Поворот! Круча! Смерть!

Шофер затишує хід, і ми спокійно спускаємося спіралевидою стежкою під гору . . . .

. . . .

...Тетяна Костянтинівна легко вискакує з машини й веде нас у двір консульської вілли... Головні ворота на березі Босфору. Дача при самому виході Босфору в Чорне море. Уряд „білого царя" побудував собі місце відпочинку коло таємної мрії своєї. Тепер ми блукаємо алеями чудового парку, між кипарисів і піній, п'ємо воду з прозорих струмків, захованих у земляних нішах, збираємо каштани й тут же, як діти, їмо їх... З кедрів падають шишки, тверді й пахучі.

Наші ноги по коліна грузнуть у глиці, у пожовклому листі каштанів. Ми стоїмо над Босфором, і Тетяна Костянтинівна, молода художниця й прекрасна товаришка, показуючи на протилежний бік, каже:

— Бачите... Аж он - он! Нафтосховища Стандард Ойль Компані...

— Де? Де? — скрикуємо ми з Беттою.

Дійсно на протилежному березі трохи навкоси туманіє щось грандіозне...

— Отож вони повні, мабуть...— наївно шепоче Бетта.

— А он дечки наші радянські... — продовжує Тетяна Костянтинівна.

— Де? Де? — вигукуємо ми...

— Та он...

Скільки я не напружував свій зір, я ніяк не міг побачити радянських нафтосховищ. Да проститься мені... Мабуть, вони нічого не становили в порівнянню зі сховищами Стандард Ойль Компані.

Ми повертали додому іншим шляхом. Босфор, спокійний і холодний, лежав край дороги. Повні вщерть молодістю і снагою ми мовчали й думали... Хто зна, про що думав кожний з нас? Про інших не знаю, про себе — забулося...

На якомусь майдані наша машина тихо стала в довгу чергу інших машин різних мастей і марок.

— Чого?

Вийшов бензин...

Повільно черга зменшувалась і нарешті наша машина опинилася коло червоної колонки з написом „Нафтосиндикат СРСР Збоку стояла ще одна колонка, жовтого кольору. Коло неї не було жадної машини.

Я здвигнув плечима.

— Дозвольте у вас запитати, чому це ми стояли в черзі, коли он стоїть ще одна абсолютно вільна колонка?

І мав відповідь:

— То колонка Стандард Ойль Компані...

Он як! Стандард Ойль Компані... Значить, не радянська?! З цього приводу можна чекати ще більше...

І наочно тоді передо мною стали цифри і параграфи з розмови товариша Бурнгольца вчора увечері в радянському консульстві, у великій залі, де царські посли

давали балі й равти, де брязчали остроги і довгі шаблі на коліщатках котилися по паркету підлоги...

При чому ж тут Босфор, Золотий Ріг і Принцові Острови, при чому тут романтичний арсенал нікчемної поезії, коли біля автоматичної колонки радянського нафтосиндикату стоять черги, а в колосальних сховищах Стандард Ойль Компані іржавіють непродані нафта й бензина? Хіба не в цьому поезія, хіба треба поезії піднесенішої і прекраснішої — й чи може вона бути? — ніж короткі, лаконічні рядки телеграфного оповіщення з газети?

— Пробачте, товаришу Бурнгольце! Я не уважно слухав вас...

2. ХАДЖІ ІБРАГІМ

День видався прозорий і теплий. Над верховинами Двох Братів ліворуч затоки не було обов'язкової за останні два дні зловісно - сизої хмари, і захопивши фотографічного апарата, я — разом з милим професором Олександром Панасовичем Суховим, виходить: ми—вийшли з готелю поблукати містом...

Професор приїхав до Ізміру на день пізніше, за мене, а я за день вже встиг більш-менш орієнтуватися в топографії міста. Коли ж додати до цього ще трохи властивої мені самовпевнености, то й можна буде зрозуміти, чому я став за гіда.

Ми пройшлися кривими й поплутаними провулками базару, зупинилися коло мечету, щоб зфотографувати двох богомільних туркень, що приїхали, мабуть, звікись іздалеку на високій двоколесній гарбі, блукали коло крамничок мідників, бляшаників та слюсарів, коло есьпаньольських їдалень і ґалянтерійних магазинів і нарешті стали вибиратися якоюсь крутою, незнайомою мені вулицею в гору.

Назустріч нам траплялися грузовики й автомобілі, натовп проходив повільно, блискучо лаковані ізмірські карети, яких я ніде не бачив до того, з величними машталірами на козлах обережно спускалися з гори...

Моя фото-манія дійшла свого апогею. Я зупинявся що два кроки, клацав апаратом, прикладав руку до козирка кашкета й казав: тешекюр едерім,— що по-нашому значить: дякую...

Публіка з охотою дозволяла себе фотографувати й тут, як і в Стамбулі. Лише один дідусь в крамничці, де продавалося посуд, філіжанки до кави, карафки й фальшиві наргіле * (специяльно для туристів) категорично заборонив себе фотографувати. Крамничку ж дозволив... Я не міг зрозуміти, в чому справа, але професор пояснив, що дідусь, мабуть, вірить у те, що, зфотографувавши його, я можу все, що схочу, робити з ним... Тобто, коли я одріжу руку на знімкові — в нього щось станеться з рукою, коли ж проколю те місце, де має бути серце,— він помре. Я задовольнився з таких пояснень, хоч подумав: чи ж розповсюджується чаклування з фотографією на неживі речі, бо ж крамничку свою дідусь фотографувати дозволив?.. Ми продовжували дертися в гору крутою вулицею. Зустрічних меншало на нашому шляху... Вже стали траплятися напнуті чадрами туркені. Двох я схопив на плівку й це були останні екземпляри сором'язливої породи жінок у туреччині... Можливо ж просто обличчя в них було, якимся чином пошкоджено, бо навіть богомільні, що їх ми зустріли коло мечету, були з одкритими обличчями. В усякому разі, наприкінці 1928 року по всіх містах Туреччини, де тільки довелося мені бувати, дев'яносто дев'ять відсотків жіноцтва ходить без чадри...

Караван верблюдів лежав під стіною древнього кладовища.

Ми проходили попід стіною, заглядали в ґратовані вікна, оглядали напівзруйновані пам'ятники, дивилися на кипариси, що гнулися, як тополі під вітром, дивилися на море, що лежало внизу, спокійне й нерухоме, як дитина після надто рухливої гри... Позавчора на морі панував шторм

* Наргіле — приладдя палити тютюн.

і набережжя заливало водою на півметра. Коні зупинялися в панічному острасі й ніякими силами не можна було їх примусити тягти далі розгойдани й вагон конки...

Нарешті закінчилося кладовище.

Ми стояли коло рогу його стіни й дивилися на шлях... Він зникав десь у глибокій далині, між зеленими кучугурами дерев, серед яких професор розібрав своїми на дивовижу короткозорими очима оливку. Виходить, ми мусіли продовжувати наші мандри.

— Професоре,— сказав я,— а чи не хотіли б ви перед, чим покидати межі цього міста, зайти до ось тієї коршомки й випити філіжанку кави? Я почуваю, що без підтримки не зможу далі йти...

Професор пристав на мою пропозіцію, і за дві хвилини ми сиділи вже за столом у кав'ярні й софраджі готував нам міцну запашну каву...

Признатися по правді, я заздрив і зараз заздрю професорові. За півтора місяці перебування в Туреччині він настільки оволодів мовою, що міг вільно розмовляти з турками на будь-яку тему, починаючи з дитирамбів турецькій природі й закінчуючи економічними й філологічними диспутами.

В кав'ярні було чоловіка з десять гостей, вони сиділи коло двох столиків і гуляли в доміно... Буйний промінь падав у велике вікно на стіл, на обличчя гралів, на підлогу, всіяну білими недокурками дешевих сигарет.

Поки професор розмовляв з гралями, я встиг зфотографувати групу... Невдовзі ми вирушили далі, до оливкових гаїв . . . .

. . . .

...— Ось до цього я зараз звернуся,— сказав я професорові.

Ми йшли поміж двох рядів столітніх оливок. Їхні стовбури, сірі з відтінками срібної сивизни, були поплутані й нагадували людські руки... часом навіть можна було вгадувати в хитромудрій плутанині дерева гримасу людського обличчя.

Ми наздоганяли старенького турка. На ньому висіло щось схоже на звичайну сірячину, чоботи його дивували своїм гігантським розміром. Через плече йому висіли шкуратяні сакви... Кепку, що її він носив козирком набік, було обмотано зеленою ганчіркою.

— Здрастуйте, дідусю, — сказав я, — куди поспішаєте?

— У могилу, — відповів старий, а що мій запас турецьких слів було вичерпано, то нитку розмови підхопив професор.

Професор володів таємницею починати й вести розмову так, що одразу ясно ставало хто такий той, що з ним розмова йдеться; за якісь десять хвилин ми вже знали, що дідусь колись побував у Росії, потім того кинуло його в Італію, й знов так, у військові перебуваючи, багнетом своїм допомагав союзній інтервенції настановити верховним комісаром Криту королевича Георгія... Дізналися ми також, що у старого шестеро синів, але живе він один на старості...

— Важко жити, — додав дідусь...

Я йшов поруч мовчки й роздумував над долею незаможного селянства Турецької Республіки, над тим, що людською силою, активною силою в боротьбі за національне визволення Туреччини було теж таки незаможне селянство. Його кров'ю кропилося поля й камінні кучугури анатолійських степів. Воно тілами своїми наклало барикаду, що перегородила окупантам шлях до Ангори. А тепер те селянство одержало неповноцінну податкову реформу та можливість жінкам скинути чадру, а чоловікам — феску... Це в корінь знищує економічну залежність турецького батрака від куркуля й від імама! Це заступає йому хліб! м'ясо! — він сидить при дорозі, пасе поміщицьких овець і гризе рудими зубами папірець про податкову реформу, а феску хоч і зняв, так кепку носить козирком набік, бо чоло мусить бути одкрите для очей Аллаха...

Наш дідусь привів нас до селища Буджа-Кей.

Подвір'я було обведене високим глинобитним парканом. Великі, високі ворота привітно розкрилися перед нами...

Ми пройшли алеєю олеандер і магнолій. Назустріч нам кинувся ласкавий собака, тричі гавкнув і побіг поперeду нас, ніби показуючи дорогу. За поворотом алеї біліла хата, ми наблизилися й побачили, що коло хати стоїть чепурненьке авто... Я здивовано глянув на професора? Професор дивився на авто короткозорими очима...

Наш господар виніс із хати стільці й ласкаво запросив нас сідати. Ми сіли подякувавши. Просто перед нашими очима лежала уся господа... Шестеро батраків обробляло землю поміж деревами оливкового гаю...

— В мене тридцять акрів оливок... — сказав наш господар. — Але могло бути й більше... Я спав на твердій лавці й відкладав кожного п'ятака — тепер я маю шестеро синів і цю хату й цю землю... Але мої сини — вчені люди, один служить в поліції, другий імам, третій завідує елеватором, інші також пристроїлись... В мене шестеро синів і я їх вивів у люди, тепер шестеро робітників обробляють мою землю... Нічого, робітники хороші — я ходив у Мекку й лишав на них господарство, самі вправились, нічого не вкрали, про все подбали...

Мені кортіло запитати про автомобіль.

Мені кортіло запитати про автомобіль, бо я вже одного разу помилився, узявши нашого ласкавого господаря за незаможника. З нього ніякий незаможник. Він таки справжній куркуль, він навіть хаджі, до усього в додаток... Тому це й кепку його обмотано зеленою ганчіркою.

— Авто не його, авто його старшого сина... Він спить у хаті, приїхав одвідати батька...

Хаджі Ібрагім зірвав троянд у своєму саді... Був місяць грудень, ізмірські обрії прозоро ясніли — море внизу під горою лежало, як дитина, стомлена надто рухливою грою. Позавчора на морі панував шторм...

Ми прощалися з Хаджі... Він прикладав руку до чола й до серця, запрошував приходити весною, коли цвістиме мигдаль, забирати з собою дітей і жінок... В нього можна буде жити хоч і місяць, хоч і два...

Ми знову прямували на Ізмір. Професор мовчав, перекладаючи з однієї руки до другої віник найрізноманітніших трав, що збирав він їх для гербарія своєму синові. Я теж мовчав і думав про Хаджі Ібрагіма й про його шістьох синів та робітників... Мені ставало ясно, що не безсонні ночі Хаджі Ібрагіма на твердому ослоні, не його завзята ощадливість, а проклята праця шести робітників в оливковому гаї дала змогу синам Хаджі мати автомобіля й вершити долю турецького незаможного селянства в Кемалістській Республіці...

3. Nostalgie *

Аборигени сказали мені:

— Обідати ви будете у Полякова... Це не далеко. Не дорого й пристойно.

Я не мав рації не довіряти аборигенам. Реґулярно з того дня я обідав у Полякова. До ресторану з вивіскою чотирма мовами: грецькою, турецькою, французькою і руською — було дійсно не далеко. Треба було вийти з консульства, завернути в перший провулок ліворуч, і простора ніша парадного входу приймала вас у теплі, запашні обійми. Поляков - Ефенді, потираючи пухкі волохаті руки (волосся в нього росло, здається, і на долонях також), запрошує до столу.

— Сьогодні чудовий обід... Бульйон? Борщ руський? — Біфштекс? Ну, тоді курочку!

Й коли б ви навіть не хотіли — ви берете курочку...

— Фьодор Степанович, — звертається Поляков - Ефенді до повновидого рожевого офіціянта, перевантаженого тарілками й карафками на чорній лакованій таці, — їм курочку...

* Сум за батьківщиною.

Фьодор Степанович ставляє тацю на стіл і біжить до дверцяток у кухню.

— Одну курку по-віденському! — кричить він, прикладаючи руку до рота, як рупор. Не розумію, для чого треба так голосно кричати? З'являється підозріння, що за дверцятками в кухні усі глухі або ж кухня в Галаті й Фьодор Степанович кричить в тунель, що сполучає Галату з Перою.

Одначе їжу приносять досить швидко, свіжу й смачну. Навіть наш батьківщинний, якщо граматика дозволить, „нарзан" можна дістати за не високу ціну.

— Ви надовго приїхали? — запитує Поляков-Ефенді.

— Як би вам сказати... — старано пережовую я курку.

— Тимчасово? — догадується він, а я не маю намірів його розчаровувати. Поляков-Ефенді зідхає.

В Олександрівському він був чималим „гвіром" *. Його поважало усе місто. Та що там місто — вся округа знала його, як свої п'ять пальців... Але ж — життя. В житті не знаєш, де загубиш, де знайдеш. Прийшла революція. Хай живе революція! Він не був проти. Боже збав! Він завжди був революціонером. Хіба еврей може бути за царя? Він завжди проти. Установчі Збори — інша річ... А більшовики — то третя річ. Ви розумієте — „хто був ніщо той став усе" і навпаки... Й Поляков-Ефенді, ставши „нічим", почав думати, чим би його зайнятися вигідним і спокійним. Це по-нашому „релігія опіюм для народу". Він висловився інакше.

— Ви мене розумієте? Я не думаю, щоб ви були стільки... нерозважний. Коли в людини болить живіт, що їй дають в аптеці? Опіюм!

— Опій, — зауважив я.

— Опій, опіюм — все одно. У людей тепер не живіт болить, не при обіді кажучи, а душа... Дайте людям трішечки опіюму — релігії, щоб в них не болів живіт — душа!

* Багачем

Поляков - Ефенді вирішив стати равіном. Його напевне обрали б, бо повагою він користався й на лікуванні душ знався також Але знову більшовики... На цей раз їх прогнали білі. Його старша дочка втекла з офіцером. Громада не обрала на равіна людину з заплямованою репутацією, і Поляков - Ефенді еміґрував до Туреччини з Феодосії на грецькій шаланді. Тепер він власник ресторану й його дочка сидить за касою, а зять — той самий офіцер, з яким вона тікала,— Фьодор Степанович подає відвідувачам ресторану борщ à la rus і котлети по - київському...

Мою увагу притягує другий офіціянт — на вигляд молодший і сумний. Сум, а може безсонні ночі, поклали сліди на його голені щоки й на трохи припухлу від голярки, майже дитячу верхню губу. Його чорне непокірне волосся старанно зализане бриоліном, чи іншою якоюсь спецією, було поділене рівним шнурком проділу. Мені здається, що цей проділ коштує йому чимало зусиль. Я намагаюся сісти так, щоб подавав мені він і нарешті ми знайомимось.

Пообідавши, я дістав з сусіднього столика „Возрождения“, витяг цигарки й почав обмацувати руками кишені, шукаючи сірників... В мене напевне були сірники, але вони завжди тікають від мене саме в той час, коли їх треба... Я поглядом обвів залю, шукаючи когось, хто палив би, і зупинився на молодшому офіціянті. Він стояв у кутку залі, перекинувши через руку серветку, в позі дуже втомленої людини —людини, що радіє з кожної хвилинки відпочинку... Мить — і його вже не можна було впізнати. Зігнувшись уклінно, він поспішав до мене, на ходу витягаючи з кишені пуделко сірників, і не встиг я опам'ятатися, як запалений сірник опинився коло моеї сигарети. Я припалив, хоч признатись мені стало трохи не по собі.

— Дякую...— промовив я. — Щиро дякую... — і розкрив перед ним цигарошницю.

Альоша недовірливо подивився на мене, озирнувся швиденько навколо й узяв сигарету.

Другого дня він обслуговував мій столик. Ми вже розмовляли з ним, як давні знайомі, і він розповів мені невеличку історію, з якої я довідався, що сам він з Ростова, з „пристойної“ родини, закінчив гімназію і в армії барона Врангеля був під-поручником.

— Ви не можете собі уявити, як нам важко тут... Ой, як важко! Фьодорові Степановичу не так, він хоч і офіціянт, але він хазяйський зять, а я не маю дня відпочити... Цілий рік, як заведена машинка!..

— І скільки годин на день ви працюєте?

Альоша подивився на мене здивовано.

— Скільки прийдеться, в нас ресторан зачиняється тільки тоді, коли останній гість вийде з залі... А це буває часом дуже пізно... Тут людям нічого робити, тільки по ресторанах шляються...

В його голосі була майже зненависть.

— А в нас офіціянти об'єднані профспілкою, восьмигодинний робочий день, — сказав я, — день відпочинку і відпуск за рахунок адміністрації...

— Не може бути? — вигукнув Альоша. — Які щасливі... Ми ж не маємо навіть години, щоб піти до синему, подивитися картину, почитати книжку... Я ніколи не думав, що це так важко — бути офіціянтом...

Його покликали до сусіднього столика. Нашу розмову ми закінчили коло дверей. Він неодмінно хотів подати мені пальто.

— Це ще нічого, тепер я майже щасливий — я не голодую... Жахна річ — голод, вам не доводилось? Ми попродали ґвинтівки, і нагани й уніформу, аби не померти з голоду... Я розкажу вам, якщо час буде. Мене ніхто не хотів приймати на роботу — в мене були розкішні вуса...

Я зацікавився.

— Вуса?

— Так вуса. Прийдеш до ресторану — не приймають, офіціянт мусить бути голений. А вуса в мене, одна тільки згадка... Нарешті Поляков прийняв, він тут

новий був, не знав порядків... Потім гості стали жалітися: що це? — кажуть,— у вас не можна розібрати де порядна людина, а де лакей... Довелося зрізати трохи. Знов незадоволені. Ще зрізав, лишилися англійські, знаєте, як соплі під носом — і самому неприємно й знов таки жаден англієць не хоче, щоб я йому подавав... Довелося знищити. Тепер тільки згадую. Навіть картки фотографічної не лишилося...

Вперше в житті я дав людині „на чай“. Мені було соромно й незручно і я дав йому, мабуть, більше, ніж в таких випадках треба давати, він розтопився в подяці, струсив щіткою невидимі порошинки з мого пальта, і я пішов до консульства...

Grand rue de Perá, як ріка несла човни людських тіл. Думалося про першу в світі Республіку Праці й про її ворогів.

Бідний Альоша! З нього таки виробився справжній лакей, офіціянт, якому не дозволено навіть мати вусів, щоб не ображати вусатих відвідувачів. Він уже з заздрістю слухає про профспілку в країні, з якої його вимели, як вимітають сміття з хати, він вже майже трудівник... Він вже починає усвідомлювати ганебність тих, хто тільки ходить по ресторанах, але він і заздрить їм. Він і сам хотів би бути на їхньому місці — тільки навряд чи це йому вдасться. Він зостанеться офіціянтом, усе життя збиратиме „чаї“ і все це, зціпивши зуби, все це зґадуючи блискуче минуле. Його діти, можливо, забудуть батькове походження. В них буде мати туркеня, і працюючи офіціянтами, вони ненавидітимуть пихатих чужоземців і своїх же хазяїнів клясовою зненавистю, як визискувачів. Альоша — просто хотів на „чай“. Це не так важко — дати двадцять копійок колишньому своєму ворогові, можна навіть карбованця дати за нагоду пересвідчитися в тому, як звироднюється російська еміґрація, як вона починає клясово розшаровуватись: бо Альоша серед еміґрантів на становищі трудящого, Поляков-Ефенді та Фьодор Степанович — комендант потягу гене-

ПЕРЕБУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ХАРКОВІ

Т. Т. КУРТ КЛЕБЕР, КАРЛ ҐРЮНБЕРГ, ПЕТЕРСОН, ГАНС ЛОРБЕЕР, МАРХШВІЦЕ, БЕЛА ІЛЕШ, МАТЕ ЗАЛКА СЕРЕД ЮНАКІВ ШКОЛИ ЧЕРВОНИХ СТАРШИН

ПЕРЕБУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ХАРКОВІ

Т. Т. КУРТ КЛЕБЕР, КАРЛ ҐРЮНБЕЕРГ, ПЕТЕРСОН, ГАНС ЛОРБЕР, МАРХШВІЦЕ, МАТЕ ЗАЛКА СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ — КИРИЛЕНКО, КАСЯНЕНКО (РЕД. „ВІСТЕЙ“), ЛЕБІДЬ, ДИКИЙ, ШМИГЕЛЬСЬКИЙ, НАТАЛЯ ЗАБІЛА, МОМОТ, КОВТУН, ПАНЧ, МИКИТЕНКО, ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

рала барона Врангеля — на становищі буржуазії... А про батьківщину, про Росію — важко згадувати. Це ж так давно і так далеко, мов вигнання з раю... Жити! — більше нічого... Немає надії на поворот. Від того — біль. Від того, викрикуючи в дверцята кухні. „Одну курку по віденському“, Фьодор Степанович до болю стискує кулаки й скрегоче зубами. Ніколи вже не командувати парадом і не бути комендантом потягу претендента на диктатуру.

Перед самим від'їздом своїм з Туреччини я зустрів Альошу на Пера. Ми привіталися.

— Йду до Sine-Opera, сьогодні „Nostalgie“, з життя еміґрації. Може й ви підете?

— Ні, мені треба збиратися, я вже додому їду...

— Додому? Туди? — схопив мене за руку Альоша.

Я мовчав.

— Ви мене простіть... „Nostalgie“... В мене в Ростові жінка, вийшла вдруге заміж і діти, — в мене двойко маляток, від'їздив — старшому було чотири роки, — і діти в піонерах... Скажіть, що це таке піонери?

Пера, як ріка, несла човни людських тіл...

4. ЛОЛА

Ми пірнули в темний провулок з круглою світляною вивіскою на розі, проминули групу молодиків, що скупчилася коло миршавої вуличної повії, знову кудись звернули—чи може й не звертали—не пам'ятаю,—і перед нашими очима стали двері білоґвардійського ресторану „Роз Нуар“. З-за дверей плинув Чайковський, вібрувала віольончеля і обличчя портьє випромінювало меланхолією. Він, не втрачаючи свого меланхолійного вигляду, зняв з нас макінтоші, підхопив капелюші й широко розкрив двері до залі...

Як ми попали сюди?

Це дуже проста і нескладна історія.

Другого дня пароплав мусив забрати нас — ми їхали до СРСР: я до Харкова, мій друг — до Москви. Нам нічого було робити вже в Туреччині. Навіть чемодани

запаковано. Лишалося тільки сісти в таксі й їхати до порту. Ми вирішили останній наш вечір присвятити установам розваги... Не те, щоб нам було сумно й ми хотіли розважитись. Ні, нам було дуже весело й легко й приємно залишати Туреччину, бо нас чекала наша батьківщина — СРСР. Ми хотіли подивитися, як розважаються тут ті, кому з тих чи інших причин буває сумно... А для мене певний інтерес, і чи не найбільший, мають ті, кому випало розважати сумних і незадоволених з життя чиновників, крамарів і офіцерів, російських еміґрантів і т. д.

Спочатку ми забрели до „Фантазіуму". Троє жінок сиділо в порожній залі й перегукувалось з музиками на естраді. В їхніх півголосних вигуках часто траплялися щонайщиріші російські вислови... Ми сіли в куточок, попросили кави й, не допивши її, вийшли. Метр д'отель прошепотів нам, провожаючи до дверей:

— Вчора в нас був баль, і всі жінки перевтомилися, це випадкова публіка, вони дійсно непристойно поводяться... Заходьте завтра...

Ми не тому вийшли з „Фантазіуму", що жінки там непристойно поводилися, не тому, що там не було крім нас відвідувачів, а тому, що... Ну, чому? Я не можу дати вам відповіді, та й не тільки вам, але й собі також... Мені здавалося в той вечір усе в тому „Фантазіумі" навмисним: стелі низькі й до того ще знижені ситцевим пологом, що між ним і стелею горіли матові лихтарі освітлюючи скупо плямами жовтавого кольору залю. Стіни розмальовані фантастичними китайсько - руськими візерунками, лямпи на кожному столику з абажуром інакшого кольору. Вони всі горіли в порожній залі, і червоні, сині, жовті, блакитні, фіолетові й інші плями абажурів дратували око... Потім того китайські мініятюрні паросольки. Я не пам'ятаю, де вони лежали, але в усякому разі — вони глибоко впали мені в пам'ять. Цей „Фантазіум" специяльно, мабуть, розраховано було на людей з слабими нервами або, навпаки, на людей з міцними

нервами, яких не може нічого вразити: ні русько-китайське малярство на стінах, ні ситцева стеля з захованими за нею лямпами, ні різнокольорові абажури, ні матюшня трьох жінок, матюшня навмисна — ось вам руська женщина!

Мій друг поспішав, енерґійно розмахував руками, мотав головою добродушного орангутанга й плювався.

— Леонід! — голосно шепотів він мені.— Яка низість... Вони не мають жадного чуття, вони загубили все, що може загубити людина... Для чого ці матюки? Для чужоземців? Ось вам руський дух!

— Ну, заспокойся, Бетта,— вони нічого спільного не мають з Росією... Вони нічого спільного не мали з нею й раніше. Заспокойся...

Бетта не хотів заспокоїтись. Три роки тому його били білоґвардійці в ресторані за те, що він більшовик... Били його в „Петрограді“. Він не захотів йти знову до „Петрограду“, і ми пішли до „Роз Нуар“.

Блідий офіціант з обличчям зневаженого принця, з очима фаворита імператриці і горбинкою лейб-ґвардії офіцера на орлиному носі зігнув перед нашим столиком затягнуту в блискучий фрак спину. Нам совісно стало за свої піджаки й не першої свіжости комірці. Призирство світилося в очах зневаженого принця.

Ми замовили лімонад з неймовірно гучною назвою і почали розглядати залю. Різнокольорові світляні кулі на тонких дротинках, гармонійно розташовані, звисали з стелі. Стіни, розписані картинами ресторанного життя, створювали ілюзію продовження залі. За трьома шерегами столиків сиділи поодиноки гості. Оркестра в кутку під орудою бравого угорця продовжувала мадьяризувати Чайковського. В чималій ніші за оркестрою на високих табуретках коло не меш високої стойки сиділо кілька мужчин і пили сода-віскі... Над нішею висився балькон. На його бар'єрі красувався портрет Газі, у фраці, у твердому комірцеві, твердобородий, гостроокий. За бар'єром, знов таки за столиками сиділи компанії вже на веселі... Оце й усе.

Оркестру замінив джаз-банд. Меланхолійні обличчя стрепенулися. Руки жінок машинально поправили декольте. Кілька мужчин підвелося й уклінно запросило дам до танцю. На бальконі підпилі жінки підспівували джаз-бандові. Пари зачовгали між столиками...

Ми сиділи мовчки. Нас цікавила кожна дрібниця. Обличчя угорця-дириґента, офіціянт з обличчям принця, товстий турок, жінка за сусіднім столиком (вона тоскно поглядала на нас), дівчина з тацею шоколаду, дансер в лакованих черевиках і білих рукавичках...

— Леонід,— промовив Бетта.— Глянь праворуч, другий столик від оркестри...

Я озирнувся.

За столиком, що на нього радив мені звернути увагу Бетта, сиділа гімназистка восьмої кляси N-ської імператорської гімназії... Коричнява довга сукенька, гімназіяльна уніформа, білі вузенькі манжетки, білий комірець,— гімназистка на вечірці в подруг. Простенький світло-шоколадного кольору капелюшок з наївним сутажевим метеликом доповнював її одяг.

В мені прокинувся інстинкт „ловца человеков“.

— Бетта,— сказав я,— ми мусимо з нею поговорити... Запроси її до нашого столика.

Бетта відмовився.

— Я не знаю, як це робиться...— відповів він.— Запрошуй сам...

— Я також не знаю...

Ми довго й гаряче сперечалися, кому належить запрошувати до нашого столу гімназистку восьмої кляси. Й коли вже було остаточно вирішено, що запрошуватиме Бетта — вона зникла...

Ми обнишпорили очима всі закапелки залі — її не було...

Між столиками продовжували човгати пари, джаз-банд витарабанював „Валенсію“, жінки на бальконі підспівували, звісивши голови й руки через балюстраду . . .

. . . .

...Вона підійшла до нашого столика й, стримано подаючи руку, запитала по-руському з виразним не то німецьким, не то французьким акцентом:

— Ви росіяни?

— Так... А ви звідки знаєте? — це Бетта.

— Мені той сказав... кельнер...

Стало нараз нецікаво. Поперше, для мене весь сенс знайомства був у тому, що вона росіянка — її вимова враз розвіяла моє переконання. Подруге — кельнер, на чай і т. д. Не хороше...

Бетта спокійно розмотував клубочок розмови.

— Як її звати? Лола. О, ні, вона не росіянка... Її батько був француз, мати — еспанка, виховувалась вона в женевському коледжі до чотирнадцяти років...

— А потім?

Лола понурила очі. Я помітив на віях крихотки застиглої фарби...

Офіціянт подав вино, хоч ми його й не просили, але це було до речі. Бетта налив у високі тонкі чарки й чокнувся з Лола.

— А далі?

— Далі... З'явився він... Та хіба це вам так цікаво? Ах, ці росіяни! Вони завжди розпитують, з ними ніколи не можна бути по-простому, все в них з вивертом... Чого ти не п'єш?

Лола зверталася до мене.

— Це не обов'язково, пити...

— Вино? Обов'язково! Ти палиш?.. Дай цигарку...

Я знову мовчав. Бетта, запалюючи сірника, сказав їй:

— Мій друг думав, що ти росіянка...

Вона ледве помітно здригнулася й швидко кинула на мене оком.

— Як тебе звати? — ковтнула вона вина з шклянки.

— Григор... — подумавши хвилинку, відповів я. І здивувався: чому не назвав справжнього імени? Та все одно. Ім'я — це умовний папірець, його можна пожмакати й кинути в урну для сміття...— Чи то пак,— Георгій...

 Знову вібрувала віольончеля і угорець - дириґент ходив між столиками зі скрипкою коло підборіддя, приємно всміхався...

— Валенсію! — крикнула жінка з вогне - но - рижим волоссям, перегнувшись через поренчата балькону.— Валенсію... Доволі тоскних!

Офіціянти мотнулися на крик. Угорець одставив скрипку од підборіддя й, повернувшись до балькону, щось незрозуміле крикнув. Жінка зойкнула і зникла. За мить вона вже була внизу у залі, стояла перед угорцем і щось кричала йому в обличчя.

— Ах! — угорець схопився за щоку. На ній горів свіжий, як оладка, ляпас.

Офіціянти — не знаю, може вони навмисне допустили до ляпасу — офіціянти схопили жінку під руки, хтось кинув їй на плечі пальто, нап'яв на голову капелюшка... Вона пручалася й кричала — стихла лише за дверима... Коли ж офіціянти повернулися з вестибюлю й зайнялися кожний своєю справою, у вестибюлі раптом почувся зойк, брязнуло шкло, хряпнули двері, затупотіли ноги...

— Йдемте звідси,— сказала Лола, — мені здається, що ви не хочете бачити скандалу... Це тільки початок.

Була вже третя година ночі. Лола завела нас у якусь непевного вигляду крамничку й звеліла купити велику пляшку червоного вина, шоколаду й цигарок.

— Противне місто Константинополь, — вона говорила всю дорогу, — я перебувала вже по багатьох столицях світу й ще не бачила нічого подібного! Це якась діра, я не знаю, коли я з неї виберусь...

— Як ти сюди попала?

— З Анґори...

— А до Анґори?

— З Багдаду... Раніше я танцювала в Мадріді, моя спеціяльність — еспанські танки... Дома я покажу тобі картки — я танцювала в Кармен! Еспанці також противний народ — я не можу на них дивитися без призирства... Зрозуміло — чому. Я думаю про мужчин...

Нам лишалося пройти кілька кроків, і ми були б уже коло американського посольства.

— Тут, — сказала Лола, і ми стали сходити вгору по брудних сходах...

— Добре, що немає портьє. Він би або не пустив вас, або треба б було йому дати грошей... Це пристойний пансіон.

Ми проминули двері трьох поверхів.

— Не стукайте ботинками,— сказала Лола, починаючи сходити на четвертий поверх. Ми мовчки йшли за нею. На шостому поверсі, найбруднішому й найхолоднішому, вона штовхнула двері в облупленій, зеленій стіні...

— В мене не прибрано, ви мене вибачте...

І почала хазяйнувати: накрила ганчіркою помийне цебро, спустила воду в рукомойнику, глянула на стіл і стомлено засміялася — на столі стояв казанок з якоюсь їжею, порожня пляшка, недопалки... шматки хліба, лушпиння бананів.

— Хоч і не прибирати — все одно,— сказала вона,— от так я живу, ти, слідчий...

Я почервонів.

— Я не слідчий...

— Знаю...

Вона запалила гасову пічечку.

— Тут холодно... Гляньте!

Лола підійшла до стіни й смикнула за шнурок — одсунулась фіранка, і ми побачили вікно, стіну - вікно... Три стіни її кімнати були шкляні. Може, тут було ательє якогось художника або фотографа, подумав я... Та це не важко. Вона платить за кімнату вісімдесят піястрів на день...

— Я мушу переодягтись... — повідомила Лола.

— Ми одвернемось...

— Як хочете...

Ми розуміли її — в неї єдина сукенька, єдина пара шовкових панчіх, єдині черевики. Це її спецодяг. Вона мусить проходити в ньому якнайдовше... Зрозуміло, вона мусить берегти його.

 За дві хвилини Лола в квітчастій, бруднувтіай піжамі лежала на ліжку.

— Ну, давайте пити вино... Слідчий, наливай!

— Я не слідчий, — нахмурився я

— То чого ж ти до мене прийшов?

— Можу піти...

— Ні, краще налий вина...

Бетта зробив це за мене.

Лола випила вина, знову розказувала нам про Женеву, про Анґору й про те, що в Анґорі один француз пожалів її й дав грошей, щоб приїхати до Константинополя.

— Тільки пожалів? — спитав Бетта.

— Ні...

— Я все таки думаю, що ти росіянка... Де ти вивчилась говорити по-руському?

— В мене були знайомі росіяни, один... князь... я з ним жила в Мадріді... два роки...

Вона показала пальцем на стіл.

— Подай мені...

— Що?

Я подивився на чорне, лаковане, з червоними смугами пуделко.

— Це?

— Так...

— Що це?

— Це подушечка курити опіюм... Коли куриш опіюм, голова важніє й провалюється на звичайних подушках... Мені подарив її один капітан у Марселі.

І вона запалила опіум...

Вона запалила опіум і мовчала, і ми з Беттою теж мовчали.

— Ти пишеш вірші? — нараз запитала вона мене.

— Відкіля ти знаєш? Тобі Бетта сказав?

— Ні, я по очах твоїх... Прочитай.

Я прочитав їй вірш про проституток на Пера. Читав українською мовою, і вона все зрозуміла.

— Не треба так писати... Ти не туди дивишся. Ти молодий, а пишеш, ніби все навкруги гідне смерти... Пиши веселіше! Давай я тобі почитаю вірші...

— Читай...

Вона відкинула геть люльку, головою обіперлася на свою лаковану подушку, ніби хотіла її роздавити вагою голови, і, здавалось, заснула.

Я подивився на Бетту.

Він, схиливши голову, дивився на підлогу. По підлозі, швидко - швидко рухаючи вусами, біг великий тарган...

— У лукоморья дуб зелений,
Златая цепь на дубе том,
И днем и ночью кот учений...

Вона читала Пушкіна. Лола читала Пушкіна, як читають його гімназистки на гімназіяльних вечірках. Вона зовсім не акцентувала, слова в неї лилися плавко й легко, як у справжньої росіянки... Вона справжня росіянка! — прочитав я в очах Бетти.— Він трохи не крикнув цього вголос. Я спинив його легким рухом руки...

Лола впала в глибокий транс. Вона лежала, відкинувши голову й закривши очі, і продовжувала читати... Вона закінчила посвяту й перейшла до першої пісні „Руслана і Людміли“...

Ми мовчали.

І коли вона закінчила читати, спіткнувшись не пам'ятаю на якій строфі, я нахабно запитав її:

— Для чого ти брехала про Женеву? Про батька француза і матір еспанку? Про чотирнадцять років і про руського князя...

— Про князя я не брехала! — крикнула Лола й спохватилася. — Йди геть, слідчий...

Потім несподівано розплакалася й крізь сльози говорила про те, що в неї лише п'ятдесят піястрів у кишені, що за кімнату треба платити, що аґент якогось бюра взяв її фотографічні картки, обіцяв влаштувати у вар'єте й не приходить вже тиждень, що вона знала — ми більшовики й не хотіла, що ми знали про її похо-

 дження... їй легко імітувати акцент, вона весь час за кордоном... І ця гімназіяльна уніформа — це для бувших офіцерів, вони люблять, щоб хоч щось їм нагадувало минуле... Ах, як вона їх ненавидить! Вони загубили Росію... А її зробили повією — полковою, бригадною, армейською, всесвітньою... Скільки країн, скільки міст, скільки ліжок і обіймів...

Бетта заспокоїв її, дав випити вина.

Ми стали прощатись. За шкляними вікнами кімнати Лоли загорявся зимовий холодний світанок. Грудневий вітер летів з Чорного Моря... Вітер з нашої батьківщини.

Ми залишили Лолі грошей.

Вона дякуючи сказала мені:

— Слідчий, не будь песимістом... Ти ж більшовик? Кажуть, що ви з заліза...

Ми спустились по сходах з шостого поверху. Портьє вже стояв коло дверей. Він підозріло подивився на нас і хотів щось казати, але я заткнув йому пельку лірою... Він зняв кашкета й посміхнувся.

— Надобраніч, панове!

Надворі був день...

5. ніч 1002

Я поставив машинку на невеличкий столик, прикріплений до вікна вагону, витяг з чемодану папір, запалив сигарету й став вистукувати листа за море далекому другові.

„Дорогий друже, — писав я, — в Стамбулі в приміщенні радянського консульства, там, де раніше жили царські амбасадори, учора сидів я проти каміна й думав про тебе... Може, тому, що ти далеко, і напевне тому — тут я люблю тебе ще більше. Кілометри, відстань — дуже важлива річ. І наша героїчна країна — звідси бачиш її перевагу, її велич... Так само, як з коханням. Більше кохаєш в розлуці. Це, мабуть, дуже тривіяльно, але в цьому треба переконатися...

За вікном нашого потягу море — Мармурове Море. Воно вдаряє в кремнистий берег, як безсилий в'язень у двері одиночної камери...

Що я роблю тут? Більш за все думаю. Про море: кожна хвиля самостійна, самостійно вона вдаряється в берег, розсипається бризками, клаптями скаженого мережива й звільняє місце для іншої такої ж хвилі, що початком її була перша. Вона була самостійною — ця перша хвиля, але без неї й без другої, третьої й т. д. не було б прибою. Одна хвиля — приємно свіжить, прибій — руйнує, розмиває берег".

Так я писав, поглядаючи на море й згадуючи про перлюстрацію та світових байкарів від Езопа до Сергія Володимировича Пилипенка включно. Тепер я можу одверто сказати про те, що я намагався вписати поміж рядків мого листа. Туреччина прогнала, проганяє чужоземний капітал. Натомість вона завела політику підтримки капіталу національного. Коли на концесійній чи просто на англійській, французькій фабриці страйкують робітники — уряд допомагає страйкарям. Коли страйк на турецькій фабриці — уряд садовить страйкарів до в'язниць, вішає й розстрілює... Чи є в Туреччині комуністична партія? Поет-комуніст Назим Хікмет сидить у тюрмі. Це тільки перші хвилі колосального пролетарського прибою. Цей прибій розмиє береги капіталізму, хоч якими їх дамбами підпирали б. Не допоможуть і кемалістські профспілки, щось на взірець італійських фашистських, що їх почали організовувати уряд і народня партія. Туреччина зрощує свій національний капіталізм, але вона зрощує й свій пролетаріят... Що ж, кваліфікованому могильщику й у Туреччині знайдеться чимало роботи.

В моєму купе шість місць. Вагони тут не такі, як у нас. Навіть їдучи другою клясою маєш місце лише сидіти. Місце м'яке, зручне, але лише сидіти. Шість чоловік один напроти одного по троє, майже торкаючись коліньми.

Над моєю машинкою схиляється молодий військовий. В нього приємне обличчя, чорненькі вуса, йому жарко, він розщібнув твердий комір форменного френча.

— Якою ви мовою пишете? — звертається він до мене французькою.

— Українською, — відповідаю я.

Зав'язується розмова. Мені дуже важко розмовляти. Мій невеличкий запас французьких слів вичерпується надзвичайно швидко. Ми переходимо на німецьку, але офіцер знає німецьку гірше, ніж я турецьку. Я розумію, що він запитує, скільки населення має Україна, але він не розуміє німецького рахунку. Нарешті я догадуюсь і пишу йому цифрами на спітнілому шклі вікна.

— Так багато? — скрикує офіцер... і в'яне. Йому є чого в'янути. Турецька офіційна статистика оголосила цифри останнього демографічного перепису, з яких видно, що населення республіки становить тринадцять-чотирнадцять мільйонів. За неофіційними відомостями — всього дев'ять - десять.

В нашу розмову втручається другий військовий, літній полковник. Він теж не знає жадної мови, крім турецької, і поміж нами розмова точиться більше на мигах, за допомогою мого турецько - руського словника, ухмилок полковника, сміху та гримас молодшого офіцера і т. д.

До купе зайшов низенький, кругластий турок у чорному коротенькому піджаку, в сорочці з одстібненим комірцем. Зіжмакана краватка виглядала йому з кишені. Туркові було жарко. Він витер хусточкою лисину, усміхнувся й став похожий на добрих дідусів з дитячих ілюстрованих журналів.

Військові зустріли його незрозумілими для мене словами, усмішками. Дідусь безцеремонно взяв за плече молодика, що сидів напроти нас на канапці, підвів його й виштовхнув з купе під сміх військових, сам же сів на його місце. Молодик намірювався протестувати, але, почувши сміх, побачивши веселі обличчя, і сам засміявся.

Дідусь теж зацікавився моєю машинкою.

— Укранія? — промимрив він після мого пояснення.— Русія?

— Не Росія, а Україна...

Да проститься мені — я не зміг йому пояснити, чим саме відрізняється Україна від Росії — не вистачило обопільно зрозумілого лексикону.

Дідусь витяг з кишені складану чарку. Потім того з другої кишені — флакон з прозорою рідиною...

— Запасливий старик, — подумав я, — а мені пити хочеться...

Він налив з флакону півчарки, витяг з кишені другу пляшку й долив чарку. По купе розніссяя густий гострий пах анісу, рідина в чарці зробилася біло-молочною, як одеколон, коли його розчиняють водою...

Дідусь хильнув чарку, крякнув, витер губи, і розмова пішла жвавіше. Він, мабуть, розказував анекдоти, бо коло дверей нашого купе зібралося населення цілого вагону й реготало до сліз. Дідусь наливав собі чарку за чаркою, частував мене, інших, ліз цілуватися, обнімався й взагалі поводився, як на хрестинах або на весіллі.

Наш потяг мчав берегом Мармурового Моря, маршрутом Гайдар Паша—Анґора. Хвилі Мармурового Моря— Мармера Дениз—вдаряли в скелястий берег, вітер рвався назустріч потягові, рвав телеграфні проводи й крушив дерева на верховинах скелястих горбів...

Дідусь сп'янів, перецілував цілий вагон від кондуктора до останнього подорожнього, нарешті підійшов до мене й схопив за руку. Я не розумів, в чім справа. Пручатися? Даремно! Дідусеві пальці здавили мою руку, мов обценьками. Він витяг годинника й став дивитися на секундну стрілку, похитуючись на коротеньких товстих ногах...

— Доктор! — заревів увесь вагон і розкотився сміхом. Тоді я зрозумів, що дідусь продовжує веселитись... Він ще слухав мені серце, примушував показати язик і спитав, чи не болить живіт.

Пройшла ще година. „Доктор“ допив останню пляшку „дузіко“ й несподівано виявив знання руської мови.

— Руські, — крикнув він, звертаючись до мене, — дай ма водка...

Я розреготався мимоволі. Хороша слава лежить, а погана за сто верст біжить.

— Дай ма водка,— продовжував наступати „доктор“.

Мені починала обридати ця гра. Не пам'ятаю, що я крикнув чистішою українською мовою, одначе „доктор“ зрозумів і затих...

Невдовзі вагон заснув.

Вітер і буря бушували цілу ніч, і ранком виявилося, що ми прибудемо до Анґори з запізненням на чотири години. В мене ломило тіло від ночі, проведеної сидьма, боліла голова від тютюнового диму — я вийшов у коридор і став коло вікна дихати свіжим повітрям.

За ніч краєвид змінився. Ми їхали сухою, крем'янистою Анатолією, гори, порослі мохом, вставали обабіч рейок, суворі й величні... Де-не-де в горах піднімався димок, стремів у небо білий мінарет мечету. На невеличких плато анатолійські чабани у вивернутих вовною в середину бурках пасли овець... Меланхолійні чабани, відважні борці за національне визволення Туреччини. Тепер вони знову пасуть овець, як і до війни, коли під керунком Мустафи Кемаля, вони скинули в море грецьких окупантів...

Вони знову пасуть овець, а Мустафа Кемаль Паша — президент Турецької республіки...

„Доктор“ підходить до мене. Він проспався, став поважний і трохи суворий, його комірець на місці, краватку старанно вив'язано, можна думати, що він збирається в дансінг чи кафе. Він кладе мені руку на плече, показує на гори й питає:

— Ґюзель?

— Ґюзель, — погоджуюся я. — Дуже „ґюзель“, просто прелість...

— Укранія ґюзель? — не змовкає доктор.

Я забуваю, що він мене не розуміє, і починаю йому описувати Україну. Доктор слухає уважно й лише після довгої моєї тиради вибухає добрим сміхом... Я змовкаю.

— Хто ви такий?

Як вийти з такого становища?

Я дістаю з кишені стамбульську газету „Мілієт" й показую йому пальцем на те місце, де надруковано інтерв'ю з Павлом Григоровичем Тичиною. Там єсть і про мене кілька рядків. Доктор читає, і обличчя його розпливається в широку, як чорне море, посмішку:

— Шаїр? — дивиться він на мене.

— Не то щоб шаїр — просто письменник, не поет, а письменник...

На його обличчі здивовання. Мабуть, думає: який там з нього письменник, молодий і безвусий і взагалі...

В купе — молодик, так безцеремонно видворений учора „доктором" — молодик грає на моїй губній гармошці гімни всіх держав, які тільки він знає... Власне, йому хочеться зробити мені щось приємне. Він грає „Інтернаціонал", але бере його в рямці кемалістського маршу і „Прав, Британіє"...

Хитрий хлоп'яга!

Весь день проходить в спогляданні природи з вікна вагону. Гір вже немає, засушлива необроблена рівнина розляглася від обрію до обрію... Турки мріють про зрошення, про сухостійкі культури. В маєткові Мустафи Кемаля „Чіфлік-Газі" збудовано штучне Мармурове Море — воду спеціяльними приладдями подають на вершину горба, на якому викопано облицьованого мармуром ставка, по формі точно: Мармурове Море з островами, бухтами... По ньому можна кататися в човні... Також в маєткові провадяться досліди над культурами лісу й злаків...

Ми проїхали станцію „Чіфлік Газі" над вечір...

Здалеку блиснула разочком вогників Анґора. Потяг затишував хід... Тут сталося те, що дало мені право назвати цей нарис „Ніч 1002"... „Доктор" витяг з ки-

 шені бльокнота написав щось на видраному аркушику, заклеїв у конверт і передав мені... Я не розумів, у чому справа. На пероні анґорського вокзалу — звичайному нашому прилуцькому пероні — „доктор“ стиснув мені руку й, несподівано підстрибнувши на коротких ногах, поцілував у щоку... Не знаючи, що думати, я приїхав до Радянського Посольства. Два тижні я пробув в Анґорі й не міг прочитати „докторової“ записки. Драгоман Посольства був у відпустці, а крім нього ніхто не міг по-турецькому читати. Лише повернувшись до Стамбулу, мені вдалося, при допомозі наймилішої людини в світі, Михайла Семеновича Михайлова, співробітника нашого консульства, перекласти таємничу записку. Ось що писав добрий дідусь з дитячого ілюстрованого журналу:

28 грудня 1928 року

На могильний камінь одного турка, що його ви зустріли в потязі.

Минуле — міраж...
Сучасне — не задовольняє
Майбутнє — невідоме, туман...

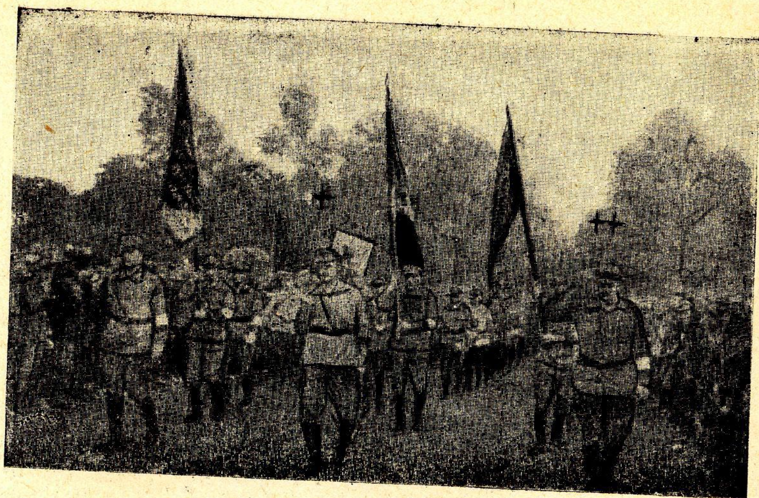
І підпис.

Я не знав, до чого віднести „докторову“ скептичну сентенцію. Чи до його особистого життя, чи до політичного ладу Туреччини. Може, так розуміти — міраж, ефемерність Отоманської Порти, Султанських пишнот, Абдул Гаміда, що його зараз ганьблять в усіх кінематографах Туреччини... Незадоволення з сучасної Туреччини, з її яскравими капіталістичними тенденціями, божевільним визиском, національною політикою і „Тюрк Очагі“ — організаціями на взірець „Союзу руського народу“, куди може бути прийнятий тільки справжній турок, а не грек, вірмен чи еспаньйол... Майбутнє видавалося „докторові“ туманним, він не знав, що несе майбутнє. Гей, докторе! Майбутнє Туреччини — за смірнськими батраками, за бруськими текстильниками, за робітниками фордівського заводу, що будується в Стамбулі... за

Напис на великій світлині з'їзду червоного фронту Німеччини — передано для нашого журналу див. „Голуби мира“

Хай живе пролетарська література радянської України! Хай живе журнал „Гарт“. Берлін 9/XI 1928

Світлина передана для нашого журналу

ШІЛЕРІВ ПАРК. МАРШ ПРАПОРІВ. БЕРЛІН. ЧЕРВОНИЙ ФРОНТ. ПОПЕРЕДУ Т.Т. ТЕЛЬМАН ТА ЛЕОВ

машиністом потягу, в якому ви цілували кондуктора. Майбутнє Туреччини ясне, як соняшний день — для нас принаймні!

Хоч, може, ви просто скептик і не про це думали...

Туреччина
3. XI. 28 — 25 . XII . 28

I. МИКИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

продовження *

17

Дощ перестав, але на вулицях іще блищить вода, і в ній, як розчин золотих молекул, переливається електрика.

Вечір.

Автомобілі відбиваються в велетенських люстрах асфальтів, будинки — вниз поверхами і димарями, і в черевиках Петера Коша повно холодної слизоти...

— Мерзотники! — бубонить він, переступаючи калюжу.

— Хто, черевики? — питаю я, хоч знаю добре, що мова не про них. Питаю, щоб подратувати, бо мені вже набридло оце бубоніння.

— Які черевики? Ти знаєш, що в будинку № 3 на Рікерштрасе провалилася убиральня і впала з другого поверху аж на перший. І що ж робить Baupolizei **?! Приїхав, подивився та й поїхав.

— Це умови життя нашого робітника, йому на голову падає убиральня з другого поверху. Це його житлові умови. А на панцерник іде 80 мільйонів; власне він коштуватиме сто двадцять. А як їх будуватимуть дванадцять?

— Слухай, у тебе сьогодні поганий настрій і ти починаєш скептично дивитися на життя...

* Див. Гарт №№ 2, 3, 4, 1929 р.
** Будівельна поліція.

— Ні, ти мені скажи, скільки будинків для робітників можна було б побудувати за ті гроші, що йдуть на панцерники?.. Скільки...

Я рішуче перейняв його:

— Дай мені спокій! Я в політику не втручаюсь. І взагалі: що це за штучки? Ти сам погодився йти на соціял-демократичний мітинг, сам мені запропонував— „ходім, подивимось“, і я пішов. І тепер, коли ми вже майже доходимо мети, коли ми вже стоїмо біля дверей соціял-демократичних зборів, ти починаєш вигадувати дурниці про якісь убиральні, що ніби то падають комусь на голову. Я ж не такий маленький, щоб повірити твоїм наївним вигадкам. У Берліні не може такого бути! Тут напевне рай для робітників...

— Donnerwetter! * Він не вірить!

Петер посунув руку в кишеню, вийняв звідти пожмакане число „Die Rote Fahne“ за 9 листопада, № 265, і тицнув мені до очей сторінку, на якій, підкреслене його червоним олівцем, стояло:

KLOSET FÄLLT EINE ETAGE HERAB... **

І тут ми підійшли до Спорталацу на Потсдамерштрасе, де має відбуватися соціял-демократичний мітинг...

Ми не спізнилися. Вони ще тільки підходили колонами до палацу. У них було багато червоних прапорів і оркестрів. Вони співали пісень і струнко маширували. Їх ішло кілька тисяч. Багато тисяч! І вони справляли імпозантне враження.

— От і подивися, і розбери їх, що вони зрадники революції,— обурено заворушив вусами мій товариш.— Поки робітник сі орієнтує, то „вожді“ соціял-демократії його ж ім'ям устигнуть накинути на нього міцного

* Лайка „грім і буря“.
** Клозет упав на нижчий поверх.

недоуздка. Чекай! Он та колона співає фашистської пісні! Щоб я пропав... Чуєш?..

Hackenkreuz am Stahlhelm,
Schwarz - weis - roter Band *...

— А як ми пройдемо всередину?

Петер також не знав, як нам це зробити. На дверях вимагали показати членський квиток і без нього нікого не пускали. Ми сподівалися купити вхідні квитки, але жодних квитків ніде не продавали...

— Справа безнадійна,— зробив я сумний висновок.— Не пощастить нам побувати на соціял - демократичному мітингові. Шкода!

А хотілося, дуже хотілося! Знаю, що дурять... читав, чув, знаю. Але як вони це роблять?

— Мой! Он на тих дверях чоловіка з двадцять народу. Певне теж без квитків — хотять пройти.

Я подивився на ті двері. Там, крім народу, стояло ще кілька надійних поліцаїв. Вони охороняли збори соціял - демократів від різної босоти, що може була б охоча влаштувати який скандал. Також, бува, комуніст проскочить. Що ж ото він з добрим наміром?..

— Назад! Назад! Ніхто не пройде! Назад!

— Біжім на ті двері, там немає „зелених",— кинув Петер.

— Так як же...

— Іди, кажу тобі, за мною!

Група народу також вальнула до других дверей. А коли сюди ж перебігли й поліцаї, народ наліг швиденько на перші двері і вже був усередині.

... Велетенська заля.

Безконечна.

Страшенно висока.

Тисяч на десять — на п'ятнадцять народу.

Повна.

Море прапорів.

* Хрест на сталевому шоломі, чорно - біло - червоний прапор.

 Колосальна естрада, на якій уміщується хор чоловіка на двіста, оркестри, президія. І ця естрада ледве мріє з того кінця залі. І все залите „матєрим“ соціялдемократом. Він прийшов з дружиною, з тещею, з зятем, з сестрою в третіх. Зайняв усі яруси, майже під стелю. Він прийшов на великий концерт, розстібнув пальто і одного ґудзика на жилеті, розмотав кашне, щоб не так парило.

І йому дуже подобається, що співають пісень, грає музика, шелестять прапори. Це так красиво! Хор велично співає про бідних людей. Хор співає: вставай, бідний рабе. Декламатор декламує: вставай, Німеччино! Це так гарно! Це так прекрасно:

— Вставай, Німеччино!

Від зворушення, від щирого „революційного“ почуття і від зненависти до всіх, хто заважає Німеччині вставати, соціял-демократу виступають сльози, пріє міцна червона потилиця, теща зворушено кліпає вогкими очима, сестри в третіх надхненно плещуть вдолоні.

І вся велетенська заля, наче править молебна, дякує богові за те, що дав таке прекрасне життя і створив таку благословенну партію, соціял-демократичну партію, що вміє справляти бучні революційні свята, уміє відзначити десять років німецької республіки, не згадавши ні словом про 11 років Жовтня, про диктатуру пролетаріяту в СРСР, про диктатуру буржуазії тут, у себе, про жахливе становище рурських робітників... Ах, навіщо? Ось виступить з промовою гер Дітман, і він все, що треба, скаже... Він нічого не забуде, і нічого не скаже зайвого.

І от під урочистий гомін, під звуки оркестрів, сходить на трибуну гер Дітман. Він говорить поважно. Він говорить, „як вождь“. Говорить 20 хвилин. І його промова і є той політичний цвях, що скріплює концертове молебствіє на честь німецької республіки.

— Соціял-демократія — захисниця всіх покривджених! Соціял-демократія — заступниця бідного люду!

Це ж вона добилася тих великих прав, що ми їх маємо. Це вона дала народу право загального голосування!

— Нехай же вона живе, славетна соціял-демократична партія! Нехай живе і йде вперед німецька республіка!..

От бачите. Він уже кінчив свою блискучу промову! І хоч би тобі одне нетактовне слово. Він дуже розумний. Од його слів пріють міцні червоні потилиці, теща кліпає вогкими очима і в залі зриваються довгі й бурхливі оплески...

... Я заходжу до вбиральні. Але мені ніяково: тут повно юнаків. Вони поставили в куточок плакати й прапори, що їх вони принесли на мітинг, і покурюють собі, борюкаються, розповідають анекдоти...

— Анекдоти... — кажу я потім до товариша Петера, знайшовши його в коридорі з блокнотом на коліні. Він записував промову.— Там анекдоти,— кажу.

— Які анекдоти? Що ти мелеш? — питає він, нічого не розуміючи.

— А ти багато записав?

— Де, нема чого писати, промова пісна, як блин без шкварки.

— То може підемо?

— А чого ж іще тут нудитись?

... Ми пішли. І от за нами розлігся спів... „Інтернаціоналу“... Мітинг кінчився, і вони співали пролетарський міжнародній гімн!

— Теща співає „інтернаціонал“... Сестра в третіх... Зять! Свекор! Соціял-демократи співають міжнародній пролетарський гімн. Міцні, червоні потилиці в твердих капелюхах...

О Німеччино!..

... Ми швидше вибігли на вулицю.

18

Шановний читачу, я розумію, що після соціял-демократичного молебствія, після „казання“ гера Дітмана,

 у вас поганий настрій, ви бачите знову червоні потилиці, ви нервуєте і нікуди вже Вам не хочеться. Ви стомилися.

Хочеться відпочити, подумати.

Але ви забуваєте, що з нами — Петер Кош, невтомний Петер Кош. Він має ще більше підстав нервувати і бути невдоволеним: тиждень перед тим він „перенісся“ був на нове помешкання, бо звідти хазяйка витурила, а тепер і ця, нова, заявила, щоб за десять днів звільнив кімнату. Їй такої злидоти не треба. Не мала клопоту...

Він має право бубоніти нам про це своє лихо. Але в нього зараз зовсім інше на думці. Він хоче потягти нас іще в північну частину міста на N-штрасе.

— Ти ж хотів одвідати червоних фронтовиків,— заявляє він мені безапеляційно.

Одмовитись я не можу. Іще тільки пів на дев'яту. Отже нам доведеться спуститись під землю і їхати туди, куди поведе нас Петер Кош.

...За чверть години ми виходимо десь далеко в тихому і майже безлюдному районі. Ми йдемо ще хвилин з дванадцять пішки. Постукуючи ціпочком об камінні плити пішохода, ви слухаєте мого товариша і курите цигарети фірми „Salem gold“. Ліворуч од вас залишається темний канал. Він тихо тече в камінному кориті, і в його воді кволо поблискують одинокі ліхтарі на низеньких стовпчиках.

Нарешті ми зупиняємось.

— Що це за будинок? — питаєте ви.

— Льокаль,—відповідає Петер.—Поганенька пивниця. Загляньмо та випиймо два кухлі пива.

Більше він нічого не каже і мовчки проходить у низенькі дверчата. Ми йдемо за ним. Уступаємо в маленьку кімнатку, де вже повно народу. Це — звичайна пивнушка. За буфетним столиком стоїть господар пивнушки і наливає кухлі. Ми сідаємо до столика. Тоді Петер каже нам:

— Почекайте.

З цим словом він проходить через усю кімнату і зникає в дверцях, що в протилежній стіні. Тимчасом ми розглядаємо присутніх. Все це народ низовий. Більше — без ковнірців, дехто в светері, дехто в блюзі, а інші в уніформі. Вони мирно п'ють пиво, хоч більшість давно вже сидить з люлькою чи цигарою перед порожнім кухлем. За три хвилини Петер відчиняє дверці й показує нам рукою — увійти.

Ми проходимо в ту кімнату, куди нас кличе Петер, і, тільки ми з'являємося в ній і за нами зачиняються двері, як від столу підіймається висока, здорова людина в уніформі червоного фронтовика і щось коротко промовляє до товаришів, що рясно сидять коло столу й попід стінами на стільцях та на лавах.

Я встигаю тільки схопити уривок фрази „письменник із Радянського Союзу“. . .

Я розгубився. Обстановка така, ніби ми потрапили до якогось штабу, десь на фронті. Першою мені впадає в око залізна пічка. У ній тліє вугілля. Довгі жорстяні труби від неї перетинають кімнату. На стінах — революційні плакати. На одній стіні червона зоря з серпом та молотом в руці робітника. По боках — портрети Карла Лібкнехта, Рози Люксембург, Леніна — в рямцях, під шклом. В кутку стоїть кілька велосипедів. В кімнаті накурено, тісно. Під стелею незмінні прапорці...

Все це я встигаю оглянути в одну коротку мить, шукаючи місця, де б мені стати, щоб не дуже звертати на себе увагу та не заважати їхній роботі. Але висока людина в уніформі також в ту мить кінчила своє коротке слово до товаришів, і тепер вони всі піднесли вгору стиснуті кулаки і одним густим, насиченим голосом крикнули :

— Гох ! ! !

— Гох ! ! !

— Гох ! ! !

Я розгубився ще більше. А висока людина забирає собі слово і в імени цього червоного штабу звертається до нас із привітанням.

Тоді я, хвилюючись мало не до скандалу, відповідаю їм, і Петер Кош підказує та перекладає мені, бо я не встигаю підібрати потрібних мені німецьких слів, щоб сказати те, що підступає мені до горла і гаряче клекоче в грудях.

Потім ми всі сідаємо, і вони продовжують свою працю.

Це чергове засідання осередку червоних фронтовиків. Вони обговорюють чийсь реферат...

Хвилин за десять починає здаватися, що це сон.

Маріння...

Сон...

Засідання осередку десь на далекій станції. Кругом степи, а в далені — місто і фабричні димарі. Залізна пічка в кутку. Гарячі обличчя, блискучі, іскристі очі. Сперечаються про шляхи Жовтня і німецької революції. Хтось розповідає про Карла Лібкнехта. Це юнак розповідає про Карла Лібкнехта. На ногах у юнака зелені вовняні панчохи, він нервово перекладає щоразу ногу на ногу і від того одна панчоха йому зсовується. Юнак говорить і хвилюється. Тоді забирає слово „папаша". Це теж червоний фронтовик. Йому певне років із сорок вісім уже. У нього сивенька гостра борідка, і чорні коротко підстрижені вуса. Чуб короткий, теж сивий. Він у блюзі червоного фронтовика і в чорних вузьких сукняних штанях, заправлених у старенькі гетри. Одна рука на столі, другою рукою він робить енерґійні рухи, ніби рубаючи ними слова. Він теж говорить про Карла Лібкнехта, потім про кривавого Носке про Шейдемана, про облудну політику соціял - демократії. Раптом він називає ім'я, страшенно мені знайоме.

І відразу — не сон!

Це справжня дійсність. Годину тому ми слухали промову Дітмана, якому так захоплено плескали пани

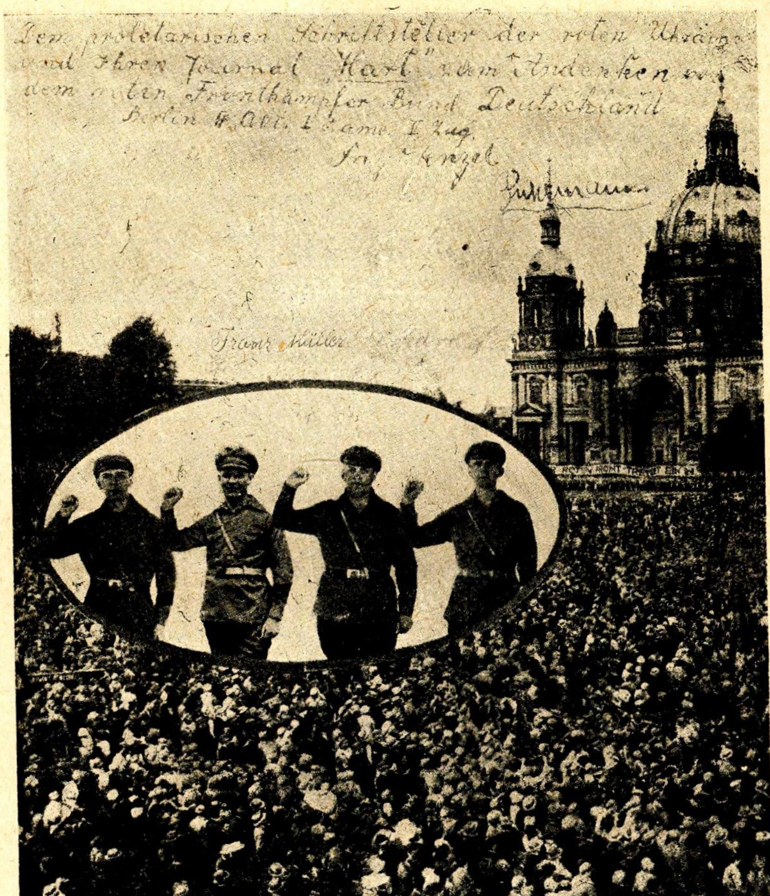
An: die ukrainischen Brüder der Sowjet-Union

Die Kameraden des [illegible] Zuges, [illegible] Kameradschaft, der IV Abteilung des „Roten Frontkämpferbundes" Groß-Berlin entbietet dem ukrainischen Proletariat die heißen Kampfesgrüße und geloben nicht nur mit Worten, sondern auch mit Taten für den Schutz der Sowjet-Union einzutreten. Aus diesem Grunde wünschen wir mit Euch in brüderlichen Gedankenaustausch zu treten, damit wir uns Euren Errungenschaften [illegible] können und Ihr erfahren könnt wie es dem deutschen Proletariat geht. Der [illegible] Zug des „Roten Frontkämpferbundes" sendet Euch ukrainischen Brüdern ein dreifaches

Rot-Front!

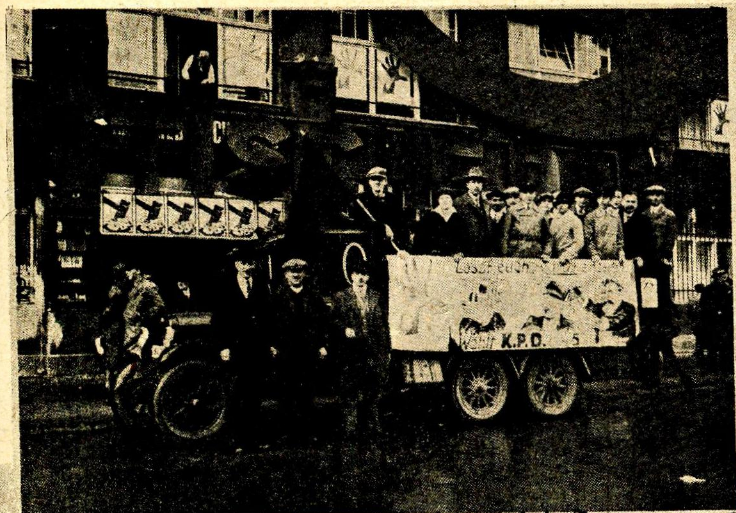
Передано до нашого журналу Червоними фронтовиками великого Берліна

Лист німецьких червоних фронтовиків до робітників України. Див. „Голуби мира“

Світлина передана для нашого журналу

ЧЕРВОНІ ФРОНТОВИКИ ВЕЛИКОГО БЕРЛІНА НАПИСАЛИ НА СВІТЛИНІ: „ПРОЛЕТАРСЬКИМ ПИСЬМЕННИКАМ ЧЕРВОНОЇ УКРАЇНИ ТА ЇХНЬОМУ ЖУРНАЛУ „ГАРТ“ НА ЗНАК ПАМ'ЯТИ ВІД ЧЕРВОНОГО ФРОНТУ НІМЕЧЧИНИ

Світлина передана для нашого журналу

НІМЕЦЬКІ РОБІТНИКИ ЇДУТЬ НА СЕЛО ПЕРЕВОДИТИ ЧЕРГОВУ КАМПАНІЮ. ЗБИРАЮТЬСЯ БІЛЯ БУДИНКУ ІМЕНИ КАРЛА ЛІБКНЕХТА В БЕРЛІНІ

Світлина передана для нашого журналу

Робітники з Берліна приїхали в Нойендорф. Буде мітинг

соціял-демократи. І ось через годину я знову чую це ім'я з уст „папаші" червоного фронтовика, що вимовляє це ім'я без найменшої пошани.

— Дітман казав нам: „Не робіть тієї дурниці, що в Гамбурзі" *. І такий у нього голос солоденький. Таким голосом колись Вельс казав нам стріляти в тих, що виходитимуть з зібрання. Там був Карл Лібкнехт, він промовляв на тих зборах. Таким голосом Вельс намовляв тоді убити Карла... Це проклята партія! Проклята!

...Сидять робочі піджачки, похилившись на стіл. Правда, більшість із них безробітні. Немає навіть напиво. Цигарети немає.

— Камерад, дай цигарету!

. . . .

Засідання кінчилося, і тепер ми сидимо і просто розмовляємо. П'ємо по кухлю пива і їмо картопляні млинці. Всім страшенно хочеться їсти. Ми співаємо. „Папаша" перший починає. Ми куримо і сміємось, розмовляємо і почуваєм — прекрасно!

Вже пізно. Але розходитись нікому не хочеться.

— Камерад! Якщо ти не напишеш нам кожному, хоч по одному листу, коли повернешся до Харкова, то ми всі будемо ображені. Ти мусиш передати наш привіт українським братам Радянського Союзу...

Вони так химерно і щиро говорять.

— Стрівайте,— гукає юнак у зелених панчохах.— Стрівайте! Ми напишемо їм листа. Давайте писати листа!

— Так!

— Це ідея!

— У кого є зошит?

Вони виривають із зошита аркуш і пишуть листа. Потім читають його вголос. І всі присутні підписуються під ним.

* Страйк портових робітників, підтриманий робітниками гамбурзьких заводів.

— На! Вези і передай робітникам.
Вони доручають мені листа.
Я публікую його в цій книзі. Ось цей лист.

Українським братам Радянського Союзу.

Товариші (такого то) відділу „Союзу червоних фронтовиків“ великого Берліну шлють українському пролетаріятові палкі привітання в його боротьбі і обіцяють не лише словами, а й на ділі стати на захист Радянського Союзу. На цьому ґрунті ми бажаємо увійти з вами в братерський обмін думками, щоб ми могли навчитися з ваших досягнень, а ви могли взнати, як живеться німецькому пролетаріяту. „Союз Червоних Фронтовиків“ шле вам, українським братам, потрійне привітання.

Rot Front! *

(Підписи, підписи, підписи...)

Потім вони починають удвадцяте розпитувати про все.

Їх усе цікавить.

— Чи є Україна окрема держава і як вона увіходить у спілку з Росією та із іншими республіками?

— Як живуть там робітники?

— Що таке міліція?

— Як живуть у вас інженери, лікарі й інші категорії — партійні і позапартійні?

— Що роблять комуністові, коли він любить багато пити?

— Як працюють заводи.

— Чи добрі командири в Червоній армії?

— Чи не допустять вони чого лихого в армії?

* „Червоний Фронт“! Це форма привітання, поширена між червоних фронтовиків.

— Як там звертаються до червоноармійців — на „ти“ чи на „ви“?

— Чому я звертаюся до них на „ви“?

Я пояснюю, що ми ледве знайомі і що я ж не належу до їхнього „Союзу Червоних Фронтовиків“, що я зовсім стороння людина, письменник, якому цікаво знайомитися з людьми, щоб їх потім змальовувати в своїх писаннях. От і все. Чого ж я маю говорити їм „ти“? І як я можу їм на все це відповідати? Я не можу.

Вони сміються і підштовхують один одного:

— Говори там...

Я запевняю їх, що воно так і є. Тільки так, а не інакше...

— Ну, гаразд, гаразд. Тоді розкажи нам про ваших письменників, про їхні книжки, про ваші газети та журнали. Ти в яких газетах працюєш?

Я розповідаю про письменників, про журнали і говорю, що працюю в „Гарті“ — органі Всеукраїнської спілки пролетарських письменників.

Їх це чомусь страшенно радує, коли я кажу — пролетарських письменників. Вони просять показати їм цей журнал. Та в мене його немає напохваті. Тоді вони просять надіслати їм, а цей камерад, що зі мною, прочитає і перекладе...

— Альо! — гукає знову юнак.

— Давайте передамо картку нашого з'їзду!

— Ні! Давайте зараз зфотографуємося разом і передамо!

— Зараз не можна. Давайте завтра! Ти прийдеш завтра вдень? Або післязавтра?

— Так, він прийде, але картку з'їзду передамо зараз. Підпишемо знову всі. Надрукуй її в журналі пролетарських письменників.

Кілька чоловіка зриваються з місця і кудись біжать. За десять хвилин вони повертаються з картками. Тут і окремі портрети, і фото з'їздів, і момент відрядження

 на село — для агітації. В грузовику стоять робітники, готові до від'їзду.

Друга картка — вони вже в селі.

З ними й грамофон, знаряддя „музичного впливу“ на селян...

На великій фотографії 3-го з'їзду Союзу Червоних Фронтовиків вони пишуть:

„Хай живе пролетарська література Радянської України! Хай живе журнал „Гарт“!

На фотографії 4-го з'їзду роблять такий напис:

„Пролетарським письменникам Червоної України і їхньому журналові „Гарт“ на знак пам'яти від Союзу Червоних Фронтовиків Німеччини“.

Все чисте поле на картці вкривають підписами.

. . . .

Я того настрою, що був тоді, ніколи не забуду.

. . . .

Як разходились додому, вони все запрошували ночувати. Кожний запрошував до себе. Особливо товариш з польським прізвищем. Він був такий виснажений, що на нього страшно було дивитись. Усе запрошував і доводив, що в нього зручно, бо він має аж дві кімнати.

— А яка сім'я? — спитав я.

— Сім'я? Та що сім'я... Ну, сім чоловіка. Помістимось!

Ми дійшли разом аж до якоїсь зупинки омнібуса.

Було вже дуже пізно.

Але вони розійшлись тільки тоді, коли ми сіли в омнібус і поїхали.

19

Настав сонячний день.

Чи треба казати, що Петер Кош був точний і що ми явилися в призначену годину (pünktlich*!) до того самого льокаля?

* Точно.

Майже вся організація уже була на місці. Отже ми зараз підемо зніматися, десь на повітрі, в районі Norden.

Командир шикує цуг і велить нам з Петером Кошем стати на лівому фланзі.

Ми стаємо.

Таким чином, на хвилину ми стаємо часткою 180-тисячного Союзу Червоних Фронтовиків.

Auf, auf, zum Kampf, zum Kampf!
Zum Kampf sind wir geboren... *

Пісня послалася широкими коридорами вулиць, майже порожніх в цей ранній час на передмісті в неділю.

Наш цуг марширує. Робітник, що переходить вулицю, підносить угору стиснутий кулак і вітає:

— Rot-Front!

— Rot-Front! — відповідає йому дружно цілий цуг.

Маршируємо.

Пісня послалася широкими коридорами вулиць.

— А можна співати? Ви не боїтеся? — питаю свого сусіди.

— О! Чудне запитання.

— Можливо, та я ж не знаю...

Тоді мій сусіда весело сміється.

— Вулиці наші. Чом би нам не співати? А от те, що ти маєш у руках ціпочок, це вже проти закону... Перший поліцай має право вивести тебе із строю... Ти ж знаєш, що нас позбавлено права носити дубинки...

— Так це ж... це не дубинка... Це так собі...

— Однаково. Наша зброя — кулак. Сто вісімдесят тисяч пар кулаків і гасла „червоного фронту“.

— Хм...

Я постарався притиснути до бока свій ціпочок.

За двадцять хвилин командир скомандував стати. Ми прийшли до якогось широкого поля чи городів,

* На боротьбу, на боротьбу!
На боротьбу ми народжені.

 що обросли високими кущами та колючим дротом. Це ніби такі дачі. Окремі ділянки городів належать окремим громадянам, що влітку приїздять сюди подлубатись на грядках — після чесної, тяжкої праці у власному магазині чи десь у конторі...

Тимчасом деякі робітники живуть тут літо й зиму, в курячих халупках на одне маленьке віконце. Холодно їм тут. Але нічого... Терплять...

Люблять, бачите, „дачу".

Тут, принаймні, ніщо не впаде йому на голову, крім дощу та негоди. Тут ми й знялися.

А за півгодини ми знову були біля „штабкватири". Керовник давав інструкції — на роботу!

Вони йдуть на роботу: збирати на допомогу рурським страйкарям. Чи ж не цікаво нам піти разом із ними і подивитися, як це вони роблять?

Вони розподіляють ролі.

Кільком товаришам дають на руки „підписні листи". Одному доручають виголошувати промову, а всі гуртом пробують гукнути:

— Achtung! Achtung!
Hier ist Roter Frontkämpfer Bund! *

— Починаймо.

Всі гукнули. Та вийшло не одностайно. Дехто засміявся, а більшість — розсердились.

— Ще раз!

І вони гукнули ще раз.

— Achtung! Achtung!

На цей раз вийшло бездоганно. Ніби не з двадцятьох п'ятьох, а з одних грудей.

Командир задоволено гукнув:

— Готове.

І знову цуг шикується.

* Увага! Увага! Тут Союз Червоних Фронтовиків!

Струнко.

Ідуть у першу-ліпшу вулицю, заходять на подвір'я великого будинка. Камінний чотирикутник гуде під їхніми кроками. Вони стають посередині, обводять очима поверхи, що дивляться рясними вікнами в чотирикутник подвір'я. Де-не-де вікна трохи відхиляються. Частина товаришів — ті, що з підписними листами — уже позаймали всі майданчики на сходах і всі парадні. Вони чекають.

І от керовник групи глянув на товаришів, що були з ним. Гучно, одностайно, лунко гуде в камінному подвір'ї:

— Ach-tung

— Ach-tung

— Hier
ist
Ro —
ter —
front —
kämp —
fer —
Bund!!!

І, як тільки останнє слово — „Бунд“ — прогуде і стихне десь на камені, керовник виступає наперед, ще раз обводить очима поверхи, де вже рясніше відчиняються вікна, і починає свою запальну промову.

— Камераден! — говорить він. — Двісті тридцять тисяч робітників і робітниць рурщини і району викинуті на вулицю, бо вони жадали платні й хліба за свою роботу.

— Камераден! Буржуазія хотіла б їх повішати.

— Соціял-демократія зраджує.

— Поліція поборює їх гумовими бичами...

— Камераден!..

... Скільки вогню і гніву було в його промові! Він викликав магічним словом тіні голодних робітників,

 і вони ніби пропливали перед очима, клянучи світ, загрожуючи ворогам.

Червоні фронтовики на роботі!

Через п'ятнадцять хвилин підходили вже до другого будинка.

ДАЛІ БУДЕ

В. РАДІОНОВ

СПІРАЛІЗМ ЧИ „КІЗЯКОВИЙ ДИМ"?*

ПРО ЗАМАХИ „АВАНГАРДУ"

„ПРИХОДИЛОСЬ ПАЛИТИ КІЗЯКАМИ"
„АВАНГАРД" № 2, 1929

I

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Стій! Зупиніть, очі та поміркуйте, увага! Товариші й громадяни, вишліть 3 крб. в найближчий час на адресу: Харків, Майдан Тевелева, 23, редакція журналу „Авангард"; це буде перший Ваш внесок на передплату цього яскравого журналу... Участь беруть кращі митці України, Союзу й закордону.

Так закликає до себе в крамничку „Авангард" на чолі з Вал. Поліщуком: „дайте, не минайте".

Немає де слова діти: для сучасного мистецького журналу в умовах радянських — це надто наївна й „оригінальна" форма реклями. Оригінальна ж вона суттю, змістом, а не формою, що позичена із стандартів дешевої реклями: так за невеличкі гроші обіцяють всякі благодійства знищувачі мозолів, автори винаходів, як легко заробляти багато грошей або про „Силу внутри нас".

Від революційного журналу конструктивно-динамічного мистецтва, від „спіралістів" слід було б чекати дотепніших вигадок, ніж вище подана об'ява.

Та й по суті вона нікудишня! Що то значить: „вишліть 3 крб., це буде 1-й внесок"? А взагалі, гамузом, так би мовити, скільки нам коштуватиме ця штука? Може, ви щомісяця потім вимататимете по 3 крб.? Тай як так, заплющивши очі, кудись там висилати оці 3 крб., що вони в мене — саморобкові, чи що?

От що я, один з „товаришів і громадян", міркував собі, читаючи відозву „Авангарду".

* Стаття дискусійна.

Я не побіг на пошту поквапливо переказувати 3 крб., як сподівалася редакція „Авангарду“, а вирішив спочатку добре поміркувати, ознайомитися зі справою як слід, а поміркувавши — й вирішив зовсім не переказувати до Авангарду ні першого внеску, ні взагалі ніяких внесків. І хай ця бідолашна редакція знає, чому я так вирішив.

Я міркував собі так: коли ці люди полюють „на арапа“ на читачів на передплатників, то це ж зовсім не по-сучасному, не по-радянському Може це по-американському, але ж тоді це в стилі героїв О. Генрі,— у всякім разі — це щось дуже не конструктивне, а скоріше фіктивне, куди зовсім небезпечно „всадити“ навіть 1 крб., не то що 3 крб.

А згодом трохи, прочитавши, що Авангардові так скрутно живеться, що „приходилось палити кізяками, хоч кізяковий дим смердить, але вогонь не загасає“, я остаточно переконався, що добре вирішив... не платити гроші за кізяки, бо це ж не така коштовна річ, як здається бідній редакції Авангарду. Та й справді ж, конструктивна доба вимагає чіткої, ясної, серйозної справи. От припустімо, вирішив собі солідно, серйозно, конструктивно заручитися на $^1/_2$ року або на цілий рік найреволюційнішим, найпоступовішим мистецтвом, що веде перед у всьому світі в царині культурного будівництва, — потім раптом тобі редакція спокійно відповість: „та це ж кізяки, це ж смердить, а справжня конструкція, що динамічно й спірально пахне, буде далі, — гоні іще 3 крб“.

Отже, завжди бувши обережним, обходячи кізяки, я і на цей раз обійшов кізяковий, спіральний Авангард і гадаю, що, мабуть всі „товариші і громадяни“ так зробили.

Зробили так і не каються! Не каюсь і я!

II

НІЧОГО НОВОГО

Коли відкинути непотрібний орнаментальний лемент і галас Авангарду, то критична аналіза його кізяків (мало чого не доводиться науці аналізувати!) свідчить, що даремно шукати там якоїсь „перлини“, що нічого нового і свіжого суттю, задумом ні в теорії ані в практиці там немає.

Коли випарити всю воду безсилої злости, скиглення і галасливого істеризму цих „спіралістів“, що збираються в похід на всесвіт, то кожний з „товаришів і громадян“ може легко переконатися, що поза цією водою підприємці „Авангарду“ нічого власного й оригінального не мають. Бо все, чим вони так пишаються й вихваляються,— це не своє, це все позичене, і носять вони з чужого плеча. Перше неймовірне відкриття, на яке ми потрапляємо в Авангарді, це те, що в добу індустріяльну мистетцтво повинно стати теж індустріяльним.

Кожна доба має своє мистецтво, доба індустріяльна вимагає свойого індустріяльного мистецтва. На сьогодні — це вже не новина. Це, як відомо, завжди твердили в різних варіяціях футуристи, ще до великої війни вони були співцями машинізму, динамізму і зі свого футуристичного верхів'я плювали на все, що не походить від машини, від „динаміки".

Після великої війни це гасло індустріялізму ми зустрічаємо в конструктивістів (напр. О. Ган. 1920 р.). Нарешті, кожне мистецьке угруповання після жовтневої доби, що свідомо стоїть на ґрунті здобутків Жовтня і соціялістичного будівництва, визнає індустріяльний напрям сучасного мистецтва. Отже, бити себе зараз в груди і галасувати навкруги: „я індустіяліст в мистецтві"— це значить просто удавати із себе якогось провінціяла — винахідника, який відстає від життя так років на 10 — 15.

Крім того, мало сказати — індустріялізм в мистецтві, треба ясно й виразно показати, що він є.

Далі побачимо, що новоявлені мистецькі революціонери нічого ні сказати, ні показати не можуть.

Нашим „індустріялізованим" поліщукам здається, що вони вимовляють щось дуже глибокодумне, коли твердять таке: „Безперечна сучасність, цебто виправдання твердження, що кожна епоха має своє тільки відповідне їй мистецтво, яке вичерпується в цій добі".

Що то значить сучасність? Сучасність треба розуміти динамічно і діялектично: це те, що росте в майбутнє. Шаман сибірський і папа римський, колупання сохою, всяке кустарництво (в тому числі й мистецьке) не належать до сучасности в цьому розумінні.

Про яку ж сучасність говорять поліщуки із свого кустарного запічка?

Гадати, що сучасність це машина й машинізоване життя,— це ще не все, треба сказати, куди росте ця машинізована сучасність. Капіталізм прекрасно живе й використовує машину, машиною він зміцнює свій хижацький лад (танки, аеро, гази). Америка незрівняно більше машинізована та індустріялізована, ніж, скажім, Україна, але гола машинізація без соціяльного змісту її нічого не варта.

Машина на послугу всьому трудящому людові — ось наше гасло сучасности. Експропріювати експропріяторів машини у всесвітньому маштабі — ось наше завдання!

Коли це усвідомить собі й мистець, тоді не стане виплекувати чисту машину, як таку, захоплюватися виключно її динамікою та конструкцією, а й насамперед тим, як цю машину поставити на послуги пролетаріятові, а через останній — всьому світові. Не машиномалярство, а машиноволодіння — наша мета.

А ваша, бідолахи-спіралісти, машина хвора на „бліду неміч" інтеліґентського пасивного формалізму, що милується чистою красою

машини. Хоча й зустрічаються часом вирази „наша пролетарська поезія“, „соціяльно - економічна база“, „пролетарська революція“,— але ж ці захисні кольори не можуть заховати того, що в наших поліщуків соціяльний момент насправді занедбано.

Далі. За новину видається, що кожна епоха має своє мистецтво. Це вже або труїзм, або надто нагадує Данілевського — Шпенглера.

Коли це позичено в Шпенглера, то нам не підходить містичне та ідеялістичне розуміння історії і мистецької продукції, які проповідує Шпенглер. Але Шпенглер має деяку ориґінальність, а спіралісти — ніякої. Проте, гадаю, від Шпенглера вони застраховані.

Цю тезу, що кожна епоха має своє мистецтво, не слід, поперше, видавати за новину, а подруге, не слід так її тлумачити, ніби до старого мистецтва і культури потрібне лише „наплюватєльське“ ставлення. З погляду марксизму - ленінізму стару культуру й мистецтво, в тому числі і буржуазні, слід вивчати і все варте використувати (не позичати, як еклектики, а раціонально використовувати).

Не можна не погодитися з дальшою тезою Авангарду, що хоче не лише пізнавати поруч із наукою світ через мистецтво, а оформляти світ мистецтвом.

Це правильно, але ж хіба це щось нове?

Пізнавальну функцію мистецтва досить висвітлено так у буржуазнім мистецтвознавстві, як і в марксистськім (Плеханов, Бухарін, Воронський *).

Щодо функцій оформлення життя, то мистецтво завжди виконувало цю ролю. Танки, музика, пісні, архітектура, скульптура, різьбярство, кераміка завжди оформлювали суспільний побут. В теорії знов цей момент підкреслено було конструктивістами на Заході і в СРСР. Знов примушені ми констатувати, що нічого нового наші спіралісти із себе витиснути не можуть.

Нарешті, спіралісти намагаються „допомагати зміні психіки людства в зв'язку з індустріялізацією життя“.

Щоправда, бажання гарне, а чи не буде це часом... ведмежою послугою не на словах, а на ділі? Як насправді вони допомагають, побачимо далі.

Безперечно, це прекрасне завдання — „індустріялізувати психіку“, напр., селянську, хуторянську, принципово - провінціяльну, але ж поперше, не слід перебільшувати поліщукам своїх сил, а подруге — треба робити це вміючи. Не треба вульґарізувати цього завдання і змішувати мистецьку продукцію з діяльністю т - ва „Техніка масам“. Треба, нарешті, розуміти цю індустріялізацію, та й добре розуміти її, а на одній спіралі ніякої індустріялізації (бодай психіки) не зробити. Для цього потрібне більш солідне озброєння.

* Але, до речі, не слід цього моменту переоцінювати.

Конструктивне оформлення динамічного життя. Це порожня, безмістовна, беззуба формула, якою себе самогіпнотизують ще не досить урбанізовані провінціяли. Мистецтво завжди було оформленням життя. Воно завжди було тою чи іншою конструкцією, цебто побудовою. Нарешті й життя завжди динамічне, хоча маштаби цієї динаміки — різні. Лише порівняння двох маштабів дає уяву про „динаміку", про зміну, про рух. Із зовнішнього погляду найбільше динаміки на Нью-Йоркській або Чикагській біржі, або ще, скажім, на війні *. Найменше зовнішньої динаміки в науковій ляборатороії або десь у штабі, що керує військовими діями. Таким чином термін „динаміка" — неясний, невиразний і нічого по суті не дає.

Яку саме динаміку оформлювати,— всяку, що прийдеться, чи за якимсь добором?

Без соціяльного визначення цієї динаміки нічого путнього не буде.

Треба не жонглювати словами, а вкладати в них певний, чіткий до кінця зрозумілий зміст.

Отже, треба нашим конструктивістам навчатися конструктивно (цебто чітко й ясно) мислити і висловлюватися.

А не жувати кашу з чужих думок і чужих слів.

III

НОВА ЛАТКА НА СТАРИХ ШТАНЯХ

„Електризуйте штани поезії"—кидає заклик Г. Коляда.

Славнозвісні штани, що колись виносили в собі і виплекали ціле „облако" футуристів ** нарешті зношено і викинуто із ужитку. Лише наші українські джигуни цього не помічають і з захопленням, бадьоро силкуються носити їх. А щоб не розлазились штани, латочку поклали на них, та з погордою звуть ту латочку „Спіралізм".

Хай буде собі спіралізм. Чим ця справді назва гірша за безліч інших, що виникали і зникали без кінця і краю?.. Всяке ім'я може виконувати функцію певної диференції, відміни, відрізнення.

Але назва мистецького напряму, що претендує на всесвітнє революційно-конструктивне значіння, повинна, крім цієї диференційної функції, являти ще й певну характеристику цього напряму, визначати його зміст.

Особливо це має силу щодо конструктивістського напряму в мистецтві.

* Не дурно Марінетті став співцем імперіялістичної війни.

** „Облако в штанах" Маяковського береться, як кульмінаційний пункт російського футуризму.

Назва для такого напряму не є якась абищиця, а, очевидно, повинна бути теж конструктивним його оформленням.

Тому слід було б гадати, що спіралізм виображує в слові саму суть цього напряму.

Імпресіонізм має виправдання своєї назви в тім, що він замилувався чарівною грою побіжних вражінь.

Експресіонізм хоче бути мистецтвом виразу (вищої надреальности).

Футуризм прагнув стати мистецтвом майбутнього.

Конструктивізм — мистецтво індустріяльної доби.

Всі ці назви логічно виправдані. А що то значить спіралізм?

Спіраль може справді бути образом динаміки, так би мовити її статичним і потенціяльним виразом. Але, по суті, динаміка ширше й глибше цього бідного, неадекватного, механічного образа. Цей образ позичений із старої до айнштайнової механіки, невідповідний досягненням сучасної науки, поняттю про електро-магнетну природу світла, космічного тяжіння, простору і матерії.

Спіраль поняття старе, механічне, а не нове, електричне.

Отже, воно вже не таке нове, найновіше, найпоступовіше, як того б хотіли спіралісти!..

Тому воно й по суті виконує не конструктивну, а декоративну ролю певної нової прикраси на старому позиченому матеріялі. Можливо ще, що спіраль є технічна форма сучасної індустріяльної продукції взагалі, мистецької зокрема.

Але коли вона й зустрічається, то не становить типової форми сучасної індустрії.

Сучасна архітектура теж не знає спіралі. Моменти спіралі можна знайти лише в занепадницькому бароко (рококо).

Сучасне малярство і скульптура теж не вживають спіралі, як типової технічної форми.

Колишній кубіст неокласик Северін, що докладно розглядає в своїй книжці „Від кубізму до неокласицизму“ схеми сучасної композиції, навіть не згадує про спіраль. У крайнього абстрактивіста - експресіоніста Кандинського панує крива різного походження, але спіралі теж немає.

В сучасній літературі навряд чи можна знайти щось подібне до спіралі, як технічної форми. Лише в старих літературних зразках, як от сонеті, французькій баладі або в секстині можна помітити щось аналогічне спіралевидній формі.

Той верлібр, що його так вихваляє Авангард, нічого спільного із спіраллю не має.

Таким чином бачимо, що цю декоративну латку — пляму роблено із старого недоброякісного, у всякім разі, не з індустріяльного конструктивного матеріялу.

Та це ще не вся біда.

Образ спіралі абсолютно не виправданий логічно з погляду конструктивного динамізму.

Спіраль є схема і образ постійного повертання (щоправда, на вищім щаблі). Спіраль набридливо надокучає одноманітним рухом повертання на пройдені позиції. Невже це підходяща штука для таких шалених і безоглядних динамістів, як спіралісти? Так несподівано й несвідомо для себе вони починають (образом спіралі) виправдувати й легалізувати повертання до старого, до минулого, до етапів пройдених" *.

Отже, бідні спіралісти, ось вам порада: віддайте тую непотрібну вам спіраль зеровим, а самі пошукайте собі чогось іншого, конструктивного, споживнішого!

Бо не врятує вас оця спіраль!..

Хоча й вона виникла у вас не випадково. Це ж тільки — латка, а одіж ваша стара: ось і тягне вас до старого, несвідомого цей потяг відбивається.

Л. Чернов заявляє в одному місці, що він знає Фройда. Так от хай він вам розкаже, що то значить символіка несвідомого за Фройдом.

IV

КОНСТРУКЦІЯ ЧИ ДИМ?

КІЗЯКОВА ПРАКТИКА

Один із спіралістів так викликає на бій всесвіт:

„Галасом багато не зробити —
Покажіть діло!"

Так от і ми звертаємося до вас:

„Покажіть діло!"

Ваша теорія — це все ж таки галас, до того ще й з чужого голосу. Давайте придивимося до практики. Практика невелика, оглянути її не важко.

Та про все ж не слід згадувати,— зайва рекляма, з якої лише б радів якийсь собі спіралістик. Спинимося на тому, що саме впадає у вічі.

Література повинна бути індустріяльною. Отже, конче потрібні аеропляни, автобуси, паротяги і навіть Дніпрельстан. Все це в невеличкій порції у вас є. Але ж як подається оцей індустріяльний ременант?

В. Поліщук хоче показати майбутню Україну — як „пишний край аероновігації".

Конструктивний твір повинен бути чітким, ясним, логічним.

* Спіраль може бути графічною схемою ніцшеянської теорії „вічних повертань".

А тут багато дечого дивного й зовсім незрозумілого.

Що визначати повинні такі рядки:

„... І гандлями й зв'язками
З колом націй
Вона обніме занепалий світ.
Вкраїна — гордий край
Аеронавігацій".

Чому „світ занепалий" саме Україна обніматиме? І що то за гандлі такі із занепалим світом? І чому саме в Америку, а не в Африку або Індію „нам віха"? „Розіллються потоком веретливим твої сини по всесвіту поля".

Це щось в стилі авторів концепції українського імперіялізму. Взагалі **месіянізм України**, яким просякнуто цей вірш В. Поліщука, дуже дхне **національною романтикою**, а не пролетарським інтернаціоналізмом.

Зовсім дико звучить остання строфа:

... Животворящий спирт.
І ним зогріємо ми
Коло братніх націй,
Численніших як гори картоплин,
Яркіших золота багатих скирт".

Не можна визнати, що образ „зогріємо" в даному разі раціональний і конструктивний: „зогрівати" спиртом — це така двозмістовність, що у патетичному (а не іронічному) вірші вона зовсім **не до речі**. Як видко, В. Поліщук гадає, що Україна збирається в майбутньому гендлювати спиртом... і таким чином „обнімати коло братніх націй"...

Нарешті не можна не звернути уваги на оці **хуторянські образи**: „гори картоплин„, „золота скирти", „віха", „рій", „ескадри скирт": це вже не так „індустріяльно", як здається В. Поліщукові. Хоч штани з новою латкою, а **хуторянську сорочку видко**!

От тобі й динамічний конструктивний революційний світогляд!

П. Голота в „Добі" хоче „уславити свій Уесерер", а насправді виспівує хвалу гнилозубому індивідуалізмові, що втратив вартість навіть у буржуазній соціології:

„О геній, що горів багато,
Ти був завжди один... один...
А неуки й дегенерати
Росли неначе із води".

Це непогана ілюстрація для теорії „героїв" і „натовпу". При чому ж тільки тут УСРР, індустріяльна доба, доба пролетарських революцій і соціялістичного будівництва?

„І вічно славні будуть ери,
Що мали голосних співців“.

Ось вам філософія й методологія історії за спіралізмом!

Форма й фразеологія свідомо переймають Шевченка. Це не погано, але архаїчно, не ново й не оригінально.

„Сонце й серце“ Л. Чернова зовсім не можна визнати за „конструктивну“ річ: це типовий досить експресіоністичний твір з трагедійним патосом психологізму, містикою і розкуйовдженою формою.

Герой рятує в морі Тамару:

„Чую:
Шкварчить (?) з-за спини
Ламане слово
— Облиш...
Хто це?
Вода?
Примара?
Ні. Це рида Тамара:
— Так. Облиш і забудь.
Я не в вирі.
Я зазнала тут щастя вщерть.
Понесуть мене сни — будомирі...
— В смерть, Тамаро.
— В життя, а не в смерть“.

Це справжня містика, характерна для експресіоніста. Автор далі висловлюється ще так:

„Бо за тілом дівочим,
що в вирі порине,
До фіялкових меж
золотої землі
Аргонавти моеї країни —
Ріжуть хвилі
червоні твої кораблі“.

Хто не згодиться, що тут „індустріялізму“ й на шеляг немає, а ідеї — образи густо насичені містицизмом?

Весь твір — надто заумний, логічного зв'язку частин будови непомітно. Якщо є мотивація, то вона іраціональна й підсвідома.

Можна надибати просто незрозумілі вирази.

„О, Вкраїно, Вкраїно!
Пора, розгорнувши червоний прапор,
Оповити земную кулю.

Ген, сьогодні останній злодій
П'є твою голубу широчінь".

Який сенс мають останні рядки? Хто це останній злодій, що п'є сьогодні голубу широчінь України? Це щось не так „конструкційне", як просто реакційне! А коли не реакційне, то що то за „конструкція", яку не можна правильно зрозуміти — і має такий підозрілий вигляд?

Так само психологістичну тему розробляє Й. Бехер в творі „Людина прокинулась". Характерно, що саме такий твір вибрали спіралісти з багатогранного доробку Бехерового. „Сон про „совершенну людину" маячить кожен день і кожну ніч. Кожному він мариться"...

Безногий інвалід — вчитель в тюрмі — перероджується і перед смертю пізнає, що життя „совершенної людини" — в боротьбі за визволення людства. Але сам герой нічогісінько не робив, не боровся, не діяв: „Гюнтера і затягало все більше і більше в магнестичний вир мас. Він стояв нерухомий, пильно вдивляючись у маси, коло одного з ораторів, що, сидячи на плечах робітника, кидав у тисячоголове повстанче море кличі боротьби".

Нарешті, ця психологічна драма, трагедія душі, до того ще з патологічним офарбленням („травля неповновартости" за Адлером).

Взагалі немає жадних підстав з Бехера робити спіраліста.

Нарешті, щоб повний був ідеологічний букет, зібраний нами з практики Авангарду, не слід оминути й Василя Сонцвіта, що виступає на захист джаз-банду і фокс-троту і хоче їх зробити здобутками пролетарської культури. Йому, бідоласі, так імпонує Америка, і так він любить танцювати, що не уявляє собі соціялістичного будівництва без фокс-троту.

Взагалі еротику в різних видах не забуто в спіралізмі.

Ось перелік: В. Поліщук — Йшла дорогою в Скутарі.
Л. Чернов — Сонце й серце.
Його ж — Аборт.
Р. Троянкер — Капітан і китаянка.
Її ж — Про старого професора (про пересадку залоз).
А. Патяк — Випадок у хуртовину.
В. Ярина — З записної книжки (I — II і IV теми).
О. Сорока — „Що гріх було б їх не любить,
Коли того істота хоче"...

Незрідка можна зустрінути образи, що видають своє еротичне походження, особливо в Г. Коляди: „Небо спускало клапті своєї спідниці, а вітер їх роздмухував". „Він описав вітер ззаду і спереду і в такий же спосіб якусь мадонну".

Зовсім неконструктивний, нікчемний образ! „Почав чухати спину й інше нецензурне місце людського тіла". „Електризуйте штани поезії, і хай вони не спадають".

Чому так настирливо фантазія поета повертається, як магнетна стрілка, до улюблених ним частин людського тіла?

Гадаю, що це вже компетенція не літературознавця.

О. Сорока не відстає від Г. Коляди:

„Говорили
— Зеров
Месія,
А не яканебудь шопа“.

Гадаю, що це теж не зовсім літературна характеристика. Індустріяльного дотепу тут небагато: так собі добрячий хлопчачий хуторянський регіт.

6. Наприкінці два слова про технічну форму Аванґарду.

Здавалося б, що такі несамовиті індустріялісти повинні б цуратися всяких заялозених фетишизованих від давнього вжитку образів. Так ні. З великою охотою вони вживають такі образи:

„Нечесаний Аполон“ (матрос)
„районовий С о л о м о н“
„підскочив, як ошпарений“.
„гарна, як писанка“.
„голубоока панночка“
„прибережна гетера“
„бард“ та ін. (І. Сенченко).

В. Ярина пише репортаж від Харона.

Ще приклади:

„Аргонавти моєї країни (Л. Чернов),
„Сократ премудрий“ (П. Голота),
„Гомер співучий“ (теж).

Може спасти на думку, що це якась невдала конкуренція неокласикам.

„Мислителі великі“, „Земля багата і плодюча“, „Собі ви риєте могили“ (П. Голота).

Навіть метр В. Поліщук вживає таких трухлявих виразів:

„С м е р т е л ь н а я к о с а
Над шахтами знеслась“.
„Туди кермує
С е р ц е м о л о д е“.
„Місяць дворогий“.

У Л. Чернова є такі замусолені анахронізми:

„Б л и с к а в к и у р у ц і т р и м а є,
С т о г н е в м о р с ь к о м у л о н і“.

„Яничар десь мантачить кривулю“.
„І раптом — стихійне лихо“.
„Зазнав я безліч болючих жорстоких утрат“.

До цієї ж колекції належить і „дідусь, ветхий деньми“ В. Ярини, що „на його обличчі відбилися багато десятків горя й злиднів“.

Отже, слід відзначити взагалі і відсталість, і неохайність мистецької техніки: як собі написалося — так і є. Непомітно тієї витонченої логічної конструктивности, на яку так налягає теорія Аванґарду. Очевидно, на практиці конструктивізм важчий, ніж у теорії. Словесна форма часто залишається блідою, безсилою, невиразною *. Синтакса звичайнісінька, проста, часом надто проста, в стилі старенького побутового реалізму. Жадних революцій тут непомітно, хоча в теорії були замахи на синтаксу й на лексику.

Взагалі з формальною культурою справа стоїть негаразд.

Взяти, напр., поезії. Проклямовано, як найдоцільнішу форму — верлібр. В той же час в бюлетені вміщено звичайнісіньку форму правильного 5 - стопного хорею з перехресними римами (Капітан і китаянка) та 4 - стопного ямбу (Доба). Щодо верлібру, то й він часто шкутильгає. Не лагодиться справа частенько з римою: в одному вірші вона то є, то її немає. Це — безладдя, а не верлібр. Напр., в „Аероновігації“ В. Поліщука спочатку немає рим, потім з 15 рядка починається римування. Потім подекуди знов пороху не вистачає і рим немає.

Неясно загалом, яку саме ролю відводиться римі в практиці Аванґарду. Чи вона є конструктивний елемент чи просто декоративний? До того рими здебільшого надто звичайні й засмальцьовані.

Зміна ритму — часто не виправдана і не витримана з погляду конструкції твору.

За приклади візьмемо:

„Земля безмежний кін
          Аероновігацію
Надасть їй крилам плин
Животворящий спірт.
І ним зогріємо ми
          Коло братніх націй,
Численніших, як гори картоплин“.
          (Аероновігація).

Ясно чутно тут, ритмічне „зіяння“, провалля, яке нестерпно ріже вухо: надто важко переходити до слів „коло братніх націй“. Мимоволі хочеться несподіваний хорей замінити на ямб і читати: „коло́ братніх націй“.

* Приємний виняток з цього є імпресіоністичний вірш В. Поліщука „В Донеччину“. На жаль, у цьому вірші на 21 рядок 5 дієслівних рим.

Може, це якась мудрість — в цій зміні ритму?

Чому ж то, коли мова заходить про „коло братніх націй", то потрібний такий різкий ритмічний дисонанс? Де тут політика, де тут конструкція, де тут елементарна технічна грамота? Тут, звичайно, більше диму, ніж конструкції. Стихію випадковости не подолано.

Щодо форми композиції, то тут Аванґард не може похвалитися досягненнями. „Конструктивний динамізм" повинен, звичайно, наполягати на форму будови твору, уникаючи всякої випадковости і зайвої декорації та в самій будові відбити ту саму динаміку, яку він так пропонує. На жаль, цього помітити не можна.

Навпаки, помітна виразна тенденція до оповідальної форми (Паньків, Троянкер, Патяк, В. Ярина, Бехер), часом навіть до оди (Поліщук, Голота).

Звичайно, що оповідальна форма найменше придатна виобразити динаміку, що в крайньому разі, коли вона є, то подається не безпосередньо, а глухим відбитком через призму оповідача.

Навіть там, де подається дія безпосередньо (І. Сенченко „В порту"), бракує витриманої конструкції й наприкінці автор починає хибити, фалшивити і переходить на оповідальну форму („Папаша Шерлок Холмсом" і „Сумний кінець" — це декоративні причіпки, які не випливають логічно з попередньої будови й розгортання дії).

Нарешті, два слова про загальний стиль аналізованої продукції. Стиль, подання мистецького матеріялу, спосіб з'єднання змісту і форми, досить строкатий і визначається широкою амплітудою — від звичайного побутового реалізму (Паньків „Жебраки", В. Ярина „Од щирого серця"), через психологічний реалізм (Бехер „Людина прокинулась") та імпресіоністичній романтизм (В. Поліщук „В Донеччину", „Скутарі — східній мотив", „Аеронавігація", Троянкер „Капітан і китаянка") до розтріпаного („сторо́здертого") експресіонізму (Л. Чернов „Сонце й серце").

Нічого незвичайного, незнаного, нового й характерного для конструктивного динамізму знайти не можна.

Спіралізму, що приснився Поліщукові, на практиці ніде немає. У всякому разі, Аванґард ще ним не розродився.

М. СТЕПНЯК

ОГЛЯД ПОТОЧНОЇ ВІРШОВАНОЇ ПОЕЗІЇ*

СІЧЕНЬ - БЕРЕЗЕНЬ 1929

I

Нещодавно ще наші критики часто - густо казали про віршову зливу, і мали рацію так казати. В перші роки революції віршована література й кількісно й якісно перевищувала невіршовану; поруч із видатними майстрами, епохальними поетами і поетами, хоч і меншого калібру, але корисними й потрібними, з'явилася сила осіб, просто охоплених пошестю віршування; критикам дійсно було на що нарікати, а часом і чого лякатися. Потім писати про поетичну зливу зробилося вже штампом, майже традицією, і аж останніми днями ми помітили, що не тільки „зливи" більш немає, але й рівень води в поетичній річці нижчий від нормального, що скрізь уже зарябів суходіл прози. Останнім часом з'являється дуже мало поетичних збірок; за відомостями Української Книжкової Палати вийшло за перші три місяці 1929 р. у двох головних містах України тільки чотири нові збірки українських віршів (за абеткою: М. Доленго „Зросло на камені", Харків; Тодось Осмачка „Клекіт", Київ; Максим Рильський „Де сходяться дороги", Київ; Михайло Шульга-Шульженко, „Степова глибінь", Харків) та дві російських, (Николай Симмен „Книга о бронзе и черноземе", Харьков; Борис Турганов „Лётная песенная", Київ); на периферії вийшо дві нові книжки українських віршів) Д. Надіїн „На світанні", м. Миколаїв; С. Тарашкевич „Туману ажур", м. Хорол на Полтавщині) та дві російських (за абеткою: А. Пульсон „Высокая равнина"; Яков Цейтлин „Жажда"—обидві в Миколаєві). Отже, ми маємо тільки десять поетичних збірок на двох найпоширеніших мовах УСРР, навіть беручи на увагу провінціяльні видання.

Проте, протягом зазначеного часу ми спостерігаємо значну діяльність наших видавництв в галузі перевидання українських авторів, як дореволюційних (С. Руданський „Співомовки", Микола Вороний „Твори") так і революційних, з яких уперше видано „Твори" Євгена Григорука, видане повне зібрання творів (художніх і публіцистичних) Василя Блакитного й окремо збірку вибраних віршів того ж таки автора: Василь Еллан, „Червоні Зорі".

Така розмірно невелика кількість віршової продукції — не випадкова; занепад поетичної (= ліричної) творчости й зростання творчости

* Стаття дискусійна. Ред.

 прозової вже давно передбачав дехто з наших критиків. Справді, є низка причин, що обумовлюють і цей занепад і це зростання; одні з цих причин полягають безпосередньо в площині соціяльно-політичній; інші — в площині специфічно літературних явищ.

Здавна кажуть про теми „поетичні“ й „непоетичні“, себто придатні для вживання в ліриці й непридатні. Звичайно, це упередження: тем „заборонених“ в мистецькому відношенні для поезії нема й не може бути. Але частка правди в цьому твердженні є: дійсно є теми, що легше піддаються „поетизації“, є теми, що піддаються важче. Тут впливають, з одного боку, звичка, традиція (напр., природа й кохання оспівані поетами всіх віків і народів; отже, до послуг всякого нового поета є безліч зразків для любовної й пейзажної лірики), з другого — більша емоційність певного кола тем. Перші роки революції принесли з собою до літератури теми дуже емоційні, бо тематика цих років — громадянська війна, бунт, боротьба, перемога, перспективи майбутнього. Не було в цих темах і нічого незвичайного для поезії, ще нею незасвоєного. Звичайно, Жовтень був першою на світі революцією з виразно клясовими, пролетарськими гаслами й змаганнями; тому, тим поетам, що намагалися поглиблено відбити соціяльну суть Жовтня, довелося перемагати величезні труднощі опанування цілком нового матеріялу. Але таких поетів було небагато; більшість пішла в бік найменшого опору — шляхом підновлювання схем „загально-революційною“ політичною лексикою нашої доби. А схеми „загально-революційного“ легко знайти в першого-ліпшого поета громадянського напрямку; навіть не переходячи меж української літератури, ми натрапимо на такі схеми в Шевченка, Франка, Лесі Українки. Таким чином, для пересічного поета не було особливих труднощів щодо утворення Жовтневої лірики, а імпульс до такого утворення був дуже великий, та й масовий читач охоче споживав революційні вірші. Відсіля — розквіт віршованої літератури 1918 — 1924 рр., залишки якого почувалися ще нещодавно.

Зовсім інше становище ми маємо останніми роками. Збройна боротьба закінчилася; „медлительная песня обновления“ — за гарним висловом харківського російського поета Кісельова — замінила буйний спів руйнації старого; почалася буденна, на перший погляд непомітна, робота; „надхнення“ залишилося в житті тільки в Пушкінській формі „надхненної праці“. Ускладнилися соціяльні й ідеологічні вимоги до поезії; гаслом пролетарської літератури зробилась уже не „революційність взагалі“, а перенесення в художній план рис соціяльного, економічного та ідеологічного характеру конкретної Ж о в т н е в о ї (а не якоїсь іншої) революції. Поезії довелося оперувати з матеріялом економічним і філософським, який не так то легко вмощувався в стилістичні ліжка вже вироблених форм. Теми індустріяльного відродження, виробництва (по за наївною „гудковою“ поезією Пролеткульту), мар-

ксистського світогляду, теми мало емоційні в звичайному „обивательському“ розумінні цього слова, з'явилися для віршу куди тяжчою вагою, ніж теми боїв та загальнореволюційного патосу. Література здебільша відстає від життя; перехід від „романтики“ збройної боротьби до мирного будівництва почався ще 1921 р., але спочатку література нібито не помітила його, живучи майже виключно спогадами громадянської війни. Дехто з поетів і далі продовжував жити цими спогадами — аж до теперішнього часу включно, але переважна частина письменницької маси раніш чи пізніш відчула зміну в житті — зміну, яка ускладнила й утруднила їхню працю.

Ми бачимо, що „поетична злива“ перших років революції мала причини суто соціяльного характеру, але дальший шлях української поезії визначається, як загальними соціяльними процесами на Україні, так і процесами суто літературними, що з'явилися логічним висновком із первісної „зливи“. Українська поезія за перші роки революції пройшла) звичайно в скороченому, конспективному вигляді — інакше бути не могло (всі ті стилістичні етапи, на проходження яких поезія російська витратила 2 десятиріччя: символізм, акмеїзм, футуризм, клясичні традиції *). Українське слово було розроблене в багатьох мистецьких напрямках і на певний час, як матеріял для лірики, виснажене. Важко зараз знайти будь - який мистецький засіб, що про нього читач не міг би сказати: „це мені вже знайоме!“

Тут не можна не зачепити дуже важливого принципового питання. Чи потрібні в поезії формальні новаторства? Чи не досить для поета певного ідеологічного настановлення й технічної пристойности? Ні, не досить, бо т. зв. „ф о р м а“ має не тільки мистецьку, але й с о ц і я л ь н у ф у н к ц і ю. Справді, задля чого пишуться вірші? Як засіб висловлення думок, вони дуже незручні. Слово „вірш“ походить від латинського versus, а versus від vertere — вертатися, обертатися; вірш — те, що вертається саме до себе, до свого попереднього рядка (з яким має спільний розмір, а в сучасній поезії здебільша й спільну риму). А „проза“ походить від лат. prorsa — спрямована вперед, простуюча. І це вертання віршу, цей його обов'язок додержуватися певних метричних схем, певної системи римування тощо (від чого не вільний і vers libre, якщо він тільки не обертається, за дотепним застереженням проф. О. Білецького, в „умовне друкарське поняття“) позбавляє його тієї майже математичної точности й логічности вислову, на яке здатна ділова проза. Хоч яка б була техніка в поета, йому неминуче

* Звичайно кажуть про „неоклясицизм“, але для укр. літератури цей термін не має логічного сенсу. Явища, подібні Ходасевічеві, Шенгелі, по части Мандельштамові, деяким сторінкам пізнішої творчости Блока, були в і д р о д ж е н н я м клясичних традицій у Росії, й тому до них підходить термін „неоклясицизм“. На Україні ніякого „старого“ клясицизму не було зовсім, і тому нема рації казати про новий, неоклясицизм. М. С.

доводиться приносити в жертву ритмо-мелодиці елементи змістовні: задля рими й інших віршових прикмет вводити зайві слова, змінювати вирази, відмовляючись часом від логічно-вдаліших, повторюватися тощо. Й вірші були б дуже некорисним, нераціональним, неекономним засобом комунікації (словесного сполучення між людьми), себто не мали б ніякого громадського значіння, коли б вони не посідали певних можливостей позалогічного впливу на людську психіку, не посідали особливого роду емоційної перекональности. А носієм цього позалогічного, іраціонального впливу, цього зараження читача емоціями, і є т. зв. „мистецька форма", те, що відрізняє поезію від ділової прози. Відсіля висновок: вірші тільки тоді мають право на існування, коли втрачену в них логічну перекональність можуть компенсувати перекональністю емоційною, а на це здатні тільки формально сильні вірші. Отже „форма"— це не тільки словесна забавка, але й те, що надає поезії можливість виконувати певні громадські функції; поезія стилістично слаба — це поезія, що не може робити емоційного впливу на читача, отже поезія непотрібна. А всякий емоційний вплив втрачає силу, коли робиться багато разів однаковими засобами; повторні подражнення ослаблюють реакцію. Виходить, що стилістичні засоби (= засоби емоційного впливу на читача), коли повторюються в багатьох поетів, позбавляються емоційної впливовости. Тому й поезія останніх років опинилася перед загрозою втрати такої впливовости, бо використаність лексичних багатств сучасної літературної мови й перевиробництво стилістичних засобів вельми утруднює поетам утворювати нові, свіжі комбінації. Читацький попит на поезію падає, бо пересиченої зразками різноманітних стилів і засобів читацької уваги поезія більше не хвилює. Зменшується кількість нових віршових книжок, чимало поетів (Слісаренко, Плужник, Шкурупій, Донченко та ін.) цілком чи почасти переходять до прози; навіть у самій прозі почувається відмова від засобів, властивих ліриці, від емфатичної синтакси, ритмізації; почувається перехід до сюжетности, до суто епічних форм. Які і в економіці, після перевиробництва наступає криза.

В результаті розглянутих причин, перед сучасним поетом повстає дилема: бути або епігоном, або новатором. Бути епігоном, як це виникає з попереднього,— роля мало корисна не тільки в мистецькому відношенні, але й в громадському; епігонські вірші можуть користуватися успіхом, або в найменш культурних, так би мовити „лікнепівських" шарах письменного суспільства, де вірші сприймаються, як ділова проза, без почуття стилю, або серед міщанства. Поети-новатори, звичайно, дуже корисні й потрібні розвиткові поетичного мистецтва, але громадська їхня корисність обмежена, бо їхня творчість приступна тільки невеличкій кількості аматорів; тому навіть тоді, коли зміст їхньої поезії має настановлення на масовість, ця поезія здебільша до мас не доходить. Не треба гадати, що між „епігонством" і

„новаторством“ нема нічого середнього; теза — „що не новаторство, те епігонство“ — дуже привабна своєю категоричністю й простолінійністю, але невірна. На початку літературної епохи завжди буває, крім ватажків - новаторів, багато поетів, що культивують, удосконалюють жанри й засоби, здобуті ватажками, роблять їх приступнішими, не заялозуючи, і навіть проторюють читачам шляхи до самих ватажків. Іноді до цих поетів - культиваторів належать і величезні митці; напр., Пушкін - поет був саме таким культиватором: він не утворив жадного нового жанру, але багато жанрів акліматизував на російському ґрунті й довів ознаки певної стилістичної епохи до кульмінаційної точки, до найвищого розвитку. Наш Т. Шевченко — теж близький до типу „культиватора“, бо він широко використував вікові досягнення усної творчости, піднісши їх до рівня високого мистецтва. Такі поети, що займають середнє місце між епігонством і новаторством, і утворюють поезію для широких чатацьких шарів, яким ще залишаються неприступними початки й джерела стилів, але які вже піднеслися над рівнем примітивних вимог. В радянських умовах такими шарами з'являються: кваліфіковані робітники, вузівці й профшкільці, пересічні міські партробітники, основна маса службовців; і цього читача й обслуговували в перші роки революції численні поети. А зараз поети - епігони вже не можуть його задовольнити (що стверджує занепад попиту на вірші), а поети - новатори здебільша залишаються йому, як і раніш, занадто важкими.

Звичайно, цей занепад поезії — явище тимчасове. Лексика літературної й щоденної мови безперервно поповнюється й деформується; кожне нове слово для поета — не тільки нове поняття, але й новий образ. Отже, коли скупчується достатня кількість нового лексичного матеріялу, кінчається період „виснажености мови“. Стилістичні досягнення даної доби через певний час забуваються масовим читачем, виходять з ужитку, і коли потім відроджуються, та ще й прикладаються до нового лексичного матеріялу, то здаються чимсь новим, ще невідомим (на цьому законі читацького сприймання побудована звичка кращих письменників учитися, за висловом проф. Б. Ейхельбавма, не в „батьків“, а в „дідів“). Завдяки цим чинникам раніш чи пізніш виникає м о ж л и в і с т ь нормального розвитку віршованої поезії і при першому імпульсі — і самий розвиток. Звичайно, праця поетів - новаторів не зайва,— вона відограє величезну мистецьку функцію, нею годується творчість поетів пізнішої ґенерації, що вже часто доходить до маси; отже, творчість новаторів має й велику соціяльну функцію, хоч і небезпосередню. Крім того, поет, зараз зрозумілий тільки одиницям, через певний час може дійти й до масового читача; такі приклади відомі історії літератури. Певну соціяльну вартість посідає й творчість поетів - епігонів, бо вона теж задовольняє потреби деяких читацьких шарів. Тому ніяк не можна ні констатувати „смерти“ (хоч би

 й тимчасової) віршованої літератури, ні вважати таку „смерть“ за потрібну. Поезія існує зараз і повинна існувати. Але тимчасовий перехід літературної гегемонії до художньої прози (якої розквіт ми спостерігаємо останніми роками) можна і констатувати, і вважати за своєчасний і доцільний.

Подивімося ж, чи доводяться вищенаведені апріорні твердження тими конкретними зразками поетичної продукції, що вийшли з друку на Україні протягом перших трьох місяців цього року.

II

Серед шести українських книжок, що ми їх згадали на початку статті, найбільш новаторською й найбільш експериментальною є книжка М. Доленґа — „Зросло на камені“ (ВУСПП, Харків, 1929. Тир 3000, стор. 80, ціна 50 коп.). Це — п'ята книжка талановитого поета, який проробив важкий тематичний шлях від сприйняття революції, як неминучого, до поезії за певним, підкресленим соціяльно-політичним настановленням. Це настановлення в окремих випадках шкодить художнім якостям книжки, прошаровуючи чужорідними напластуваннями монолітну в цілому поетику автора („Проспект імени . . .“, що, за власним визнанням автора — в епиграмі „Sapienti sat“ — є стилізацією Игоря Сєвєряніна — „В оточенні“, примітивне закінчення якого випадає з художнього плану збірки). Але такі випадки трапляються дуже рідко; в цілому надзвичайно цінною ознакою книжки і відміною її від більшости сучасних книжок є те, що автор її намагається утворити Жовтневу поезію не шляхом механічного внесення політичної лексики до схем „загальнореволюційного“, а шляхом органічного перенесення в художній план тез сучасної політичної думки й марксистської філософії, для виконання чого потрібна нова система поетики. Нову систему поетики автор і утворює в „Зросло на камені“.

М. Доленґо не обмежується в своїй поезії виключно темами політичними, соціяльними та філософськими, автор, що давно виявив себе гарним пейзажистом, і в останній своїй книжці присвячує цілий цикл віршів природі („Зелене тло“). Але підхід до цієї віковічної теми в Доленґа — знов таки незвичайний: він вживає наукового матеріялу — термінології ботанічної систематики, тверджень біології, тощо, — якого не механічно привносить до старих схем змальовування природи, а використовує для утворення образів. Крім „ботанічних“ віршів, треба ще згадати твори, що явно з'являються чистим стилістичним експериментом, і твори сатиричного змісту, що часом набувають характеру епіграми. Ці два останні ґатунки творів об'єднані в циклі „Шаржована лірика“. Щодо любовної поезії, яка відогравала не останню ролю в попередніх книжках автора, то в „Зросло на камені“ зразків її не багато, і вони здебільша мають ґротескний, „учуднений“ характер. Зовнішньо книжка розбивається на 5 циклів: „Поза-

плановий цикль" (переважно політичні вірші з відтінком філософського усвідомлення доби), „Прості поезії" (різного змісту, частково політичного, частково любовного та іншого), „Шаржована лірика", „Зелене тло", „Людська подоба" (вірші філософського й біологічного характеру, що користуються твердженнями марксизму й дарвінізму). Окремо від усіх циклів попередній вірш „Коло моря".

Які ж конкретні стилістичні риси тієї поетики, що її вживає М. Доленго для оформління свого матеріялу? Перш за все ми помічаємо надзвичайне багатство лексики в поета. Повний діяпазон сучасної літературної мови, багато діялектизмів, народніх слів, ціла низка термінів наукових, політичних, філософських, які М. Доленґо використовує в „Зросло на камені" ще послідовніш, ніж у попередних збірках,— до послуг автора. Тільки новотворами користується він дуже рідко й обережно. Але ще цікавіший метод використання цих лексичних багаств. Поета цікавлять не музичні, ритмо-мелодійні можливості слова і не речі, що під словом ховаються, але, так би мовити, ф і з и ч н і в л а с т и в о с т і самого слова. Ми знаємо з теоретичної лінгвістики, що мова не є логічною будівлею, не є найкоротшим і найзручнішим засобом висловлювання думок, не є математикою (за цілком логічну, математичну будівлю можна вважати — принаймні, в ідеї — тільки мову-гомункулюс — есперанто), що вона носить у собі сліди історичних процесів — з одного боку семантичних, які відбивають складний шлях розвитку й змін людських ідеологій, з другого боку — фонетичних. Наслідком цих процесів у мові з'являються: так зв. „внутрішня форма" а часто й суперечність між внутрішньою формою й значінням слова (що почувається яскраво в таких виразах, як рос. „Красные чернила" чи укр. „Червоний Жовтень"), кільказначність слова, фонетична близькість слів, логічно й етимологічно віддалених (що виникло в результаті фонетичних змін у первісних пнях) тощо. В діловій прозі ці особливості мови з'являються негативними, і язикова свідомість людства бореться з ними, утворюючи технічні терміни, позбавлені додаткових асоціяцій, слова-скорочення; але в поезії можуть бути використані саме ці специфічні властивості словесного мислення. До певної міри їх і використовує всякий поет, але бувають автори, в яких використання цих властивостей стає за основний, організуючий принцип їхньої поетики. Творчість цих авторів треба звати поезією с у т о с л о в е с н о г о типу, і саме такою є поезія М. Доленґа.

Найдрібнішою елементарною часткою його семантики здебільша є не висловлена річ чи абстрактне поняття, а с л о в о — к о м п л е к с к і л ь к о х з н а ч і н ь; іноди ролю носія комплексу значінь бере на себе речення, що може бути тлумачене в кількох розуміннях. У Доленґа є два головні засоби використання суто словесної стихії мови. Іноди він користується подвійними значіннями слів, щоб за допомогою цієї подвійности переходити від теми до теми (замість звичай-

 ного шляху матеріяльних порівнянь. Розгляньмо коротенький вірш: „Баладний натяк“.

„Степ. Кам'яна баба,
А їй на чоло орел.
...На Полтавщині баба
— жінка
І річка така
— Орель.

Деревій волохатий, дикий,
З жовтими очима печеніг.
Фальцфейнової полтавки
скрики,
Стріл і погляду
панського ніж! —
— ність.

На початку дається короткий пейзажний мотив (2 перші рядки). Далі поет, користуючись подвійним значінням слів „баба“ і „Орел“ (назва птиці й назва річки), переходить до мотиву „Полтавщини“: „На Полтавщині баба — жінка І річка така — „Орель“. Тут спогад викликають не речі, а назви речей; за допомогою цих назов поет увів у коло асоціяцій слово „Полтавщина“. На півдні України „полтавками“ звуть наймичок, що влітку працюють по нивах, городах та садах, і відсіля шляхом пню „полтав...“ (Полтавщина — полтавка) поет підходить до натяку на якусь трагедію, що дається в останніх рядках. Цікаво вжито останнє слово віршу — ніжність: автор усвідомив, як щось окреме, першу його частину; слово в Доленґа одночасно значить і „ніж“, і „ніжність“, і читач не знає, що було в панському погляді — „ніж“ чи „ніжність“; це підтримує характер „натяку“, який, за авторовим наміром, властивий віршеві. (Ми мали випадок суто фонетичної асоціяції; етимологічно між „ніж“ — старе слов'янське „ножъ“ — і „ніжність“ — старе „нѣжность“ — нічого спільного). Це закінчення привело нас до другого засобу, властивого Доленґові: користуючись подвійним значінням слів, надавати реченню два цілком окремі розуміння, сполучати два логічні речення в одному граматичному. Напр.: „Надійним, капустяним листям Катран поклався на пісок“. „Покластися“ в укр. мові має два значіння (рос. „лечь“, „разлечься“ і рос. „положиться, возложить надежду“), і ці рядки мають два розуміння: „катран поклав своє листя на пісок“ і „катран поклався (=понадіявся) на пісок, як на ґрунт, що повинен його виростити. Або „...і поволі сходять хлеб озимий та яра кров по близьких, по далеких Сходах“, що побудоване на двох значіннях слова „Схід“: рос. посев і рос. восток, і стверджується прикметниками: близький, далекий („близький Схід“ — Балкани та Туреччина, „далекий Схід“ — Хіна та Японія); таким чином, речення має одночасно два значіння: „і поволі сходить хліб озимий по близьких і далеких полях“, „і поволі сходить яра кров по Східніх країнах“. Прикладом, де функцію носія комплексу значінь відограє не окреме слово, а ціле речення, може служити: „Молочна — річка. Кисілеві в солончаках її береги, де сарсазан росте на глеєві, в цілющому ги-

дові“. (Молочна — дійсно, є така річка, що вливається в Озівське море; автор, як це він часто робить, обертає внутрішню форму — всяке ім'я власне є внутрішня форма — в значіння, яке, за допомогою відомої казки, асоціюється з „кисілевими берегами“; тут ми натрапляємо на другу характерну рису Доленґової поетики — фіксацію асоціяції словесного типу за допомогою асоціяції матеріяльної: казкові „кисілеві береги“ асоціюються з солончаковими, подібними до глею, берегами р. Молочної). Семантика Доленґа, його система використання словесних асоціяцій може стати темою спеціяльного дослідження, цікавого не тільки для літературознавця, але й для лінгвіста - потебніянця, бо зразки Доленґової творчости можуть бути прегарними ілюстраціями до психології мови. На жаль, рямці статті примушують нас обмежитися цими прикладами. Відмітимо тільки, що в останній книжці автора, про яку ми зараз пишемо, суто словесні елементи вперше одержали перевагу, що й надало книжці яскраво експериментального характеру.

Мистецьке значіння експерименту, що його робить М. Доленго, дуже велике. В нашій свідомості й нашій повсякчасній мові суто словесні асоціяції відограють величезну ролю (як це кожен може перевірити на власному досвіді), але в поезію їх звичайно „не пускають“, нібито вважаючи за асоціяції нижчого порядку. Тимчасом ці асоціяції можуть значно надолужити виснажене коло поетичних асоціяцій, отже й образів. А поскільки М. Доленґо цілком володіє поетичною технікою й має розвинений смак, поскільки вже зараз ми можемо визнати частину його експериментів за вдалі, постільки „Зросло на камені“ є книга не тільки добрих мистецьких намірів, але й значних конкретних досягнень. Це, безперечно, одна з найцікавіших книг, що вийшли протягом останнього часу. До того треба додати, що М. Доленґо покищо з'являється єдиним українським представником „суто словесної поезії“, та й у Росії (де був такий видатний „суто словесний“ поет, як В. Хлєбніков) нема літературного явища, цілком аналогічного М. Доленґові.

Трохи складніша справа з соціяльним значінням Доленґової збірки. Безперечна наявість соціяльного, більш того — соціялістичного настановлення в поезії Доленґа; безперечно, що той шлях, що його обрав автор для утворення Жовтневої поезії — шлях організації нової спеціяльної поетики — цілком правильний, вільний від спрощення, фальсифікації й „халтуріянства“. Питання, чи можливо взагалі перенести в поетичний (себто емоційний) план теоретичні тези наукової думки, Доленго ще не розв'язав (бо багато чого в його книжці залишається в площині експерименту, про наслідки якого казати ще зарано); не вирішатимемо цього дуже важливого й важкого питання й ми. Є простіше й ясніше питання — про „читабельність“ книжки, про приступність її масовому читачеві. Бо без соціяльного ефекту (який

часто суперечить і авторовим бажанням, і сподіванням критики) не може бути мови про соціяльне значіння, хоч які б були в автора завдання й бажання, а передумовою соціяльного ефекту є приступність книжки для мас. I тут ми повинні висловити деякі сумніви з приводу того, чи дійде до пересічного (навіть не „лікнепівського“, а того, про якого ми казали в першій частині статті) сучасного читача „Зросло на камені“. Вже зараз є деякі ознаки нерозуміння цієї книжки *. А в умовах такого нерозуміння соціяльне настановлення книжки, не вважаючи на його чіткість, може мати значіння більш як свідоцтво персональної позиції автора, ніж як засіб мистецької пропаґанди. Ми далекі від думки заперечувати соціяльне значіння за збіркою Доленґа; поперше, вона може бути дуже корисним зразком для молодшої ґенерації пролетарських поетів, подруге, до неї, як і до творчости інших новаторів і експериментаторів, маса може знайти шлях згодом. Ми тільки підкреслюємо, що й „Зросло на камені“ доводить вірність нашої основної думки — що зараз поезія повинна на певний час залишити передові позиції, віддавши їх художній прозі, бо для останньої зараз є широкі мистецькі перспективи, в той час як для першої тимчасово залишилися тільки крайні шляхи новаторства й епігонства.

Більш ми не торкатимемося „Зросло на камені“, поперше, тому, що вже писали про цю книжку в нашій статті: „М. Доленґо. Літературний портрет“ („Червоний Шлях“, 1929, № 3), подруге, тому, що нам ще доведеться згадувати цю книжку з приводу іншої, багато в чому до неї подібної й у ще більшому від неї відмінної, книжки, до якої ми зараз і переходимо.

Поруч із збіркою Доленґа треба розглянути збірку одного з найвідоміших укр. поетів — М. Рильського — „Де сходяться дороги“ (Вид-во „Слово“, Київ, 1929. Тир. 1500, стор. 100, ціна 1 крб. 25 коп.). В іншому місці („Червоний Шлях“, № 5—6 за цей рік) ми даємо статичну аналізу „Де сходяться дороги“, тут же зупинимося на цій книжці, як на певному етапі творчої путі Рильського, етапі, в світлі якого яснішає критикові й уся поетова путь.

* Яскравий зразок такого нерозуміння являє з себе стаття-рецензія: „Зайва поезія“ т. Норда („Молодняк“, 1929, № 3). Для нас важлива не принципова позиція т. Норда — de gustibus non disputantur — а методи критики. Поперше, т. Норд не досить дбало поводиться зі своїм матеріялом. Так, на шість цитат із різних авторів (що повинні стверджувати його думки) він дає тільки п'ять цитат із Доленґа (здебільша однорядкових). Він пише: „В книгах Доленґа — нудні поезії про „футбол волейбол, скраклі“, зрештою, про шахи; за Нордом, поет ніяк не може вирватися „. . . із свого зачарованого кола „волейболу й скраклів“. Той, хто не читав Доленґа, може уявити собі, що поет тільки те й робить, що співає про фізкультуру, в той час як справді на всі п'ять книжок є тільки один вірш „фізкультурного“ характеру. Подруге — і це найголовніше — методологічні погляди критика побудовані на

З усіх тих, хто писав про Рильського,— а їх було дуже багато,— майже ніхто не звернув уваги на те, скільки властиво років було нашому неокласикові, коли він друкував перші свої збірки. Ця біографічна дрібничка має важливе, може, рішаюче, значіння в справі оцінки поетичного шляху Рильського. „На білих островах“ — безперечно творчість вундеркінда; але така творчість — і в музиці, і в поезії — майже завжди посідає одну ознаку: категоричну перевагу техніки й атрофованість інших елементів. Так було й у Рильського. В п'ятнадцять років важко чекати від людини не тільки свідомої ідеології, але й власного світовідчування; про людей і речі п'ятнадцятилітній поет (будь це навіть Пушкін) майже обов'язково каже з чужого голосу. Мало самостійного було й у збірці „Під осінніми зорями“, яка містила в собі (в первісній редакції — не в переробленому виданні ДВУ, в якому вміщено навіть один вірш 1924 р.) вірші р.р. 1911 — 1918, себто писані пересічно в двадцятилітньому віці. В цій книжці молодий поет сумлінно відбивав усіх сучасних йому росіян, крім футуристів: і Блока, і Анну Ахматову, і Гумільова, і Кузьміна, і Інокентія Анненського. З'явись така книжка в російській літературі, на поета було б звернуто увагу, як на багато обіцяючого, було б йому зроблено кілька дружніх порад від критиків — і всього тільки. І далі б такий поет, що мав усі передумови стати справжнім митцем, поволі розгортав свій талант і набував ориґінальности. Проте не такі були обставини на Україні в ті роки. Р. 1910-го, в умовах русифікації й підневільного животіння української культури, кожен новий український поет брався критикою на облік і вважався за значне явище. А поскільки вже дитячі вірші Рильського відзначалися високим рівнем техніки — саме тим, чого бракувало навіть талановитим представникам старої ґенерації укр. поетів — увага критиків до перших версифікаційних спроб юнака-поета (якими, по суті, була збірка „На білих островах“) була більшою, ніж та, на яку ці спроби заслуговували. 1918-го вже висловилось чимало укр. поетів, уже з'явилися „Соняшні кларнети“ Тичини, але в „Під осінніми зорями“ український читач уперше побачив рідною мовою европейську поетичну техніку, бездо-

ґрунті канонічної поетики: „Справді і в цій книзі, як і в попередніх, скрізь автор намагається сполучати те, що по своїй природі не сполучається, дві абсолютно чужі системи мови: „Вітер і висновок в очі“, „Щоб далі від хмар та хиб“, „По сивих кручах, по ясних доганах“. Сполучати абстрактне з конкретним — це один із основних засобів поетики Доленґа, і той, хто стоїть на органічній, а не канонічній точці погляду на поетику, той повинен тількі констатувати цю особливість і порівняти її з уже існуючими аналогічними засобами. Але поки наші критики стоятимуть на догматичних позиціях і поділятимуть поетичні засоби на „дозволені“ й „заборонені“, доти всяке нове мистецьке явище, що не слідує некритично штампам і „прописям“, буде приреченне на критичний неуспіх (отже, і читацький, поскільки критика керує читацькими смаками). Щоправда, є відгуки й іншого роду, напр., вдумлива й об'єктивна рецензія Є. Старинкевича („Красное Слово“, 1929, № 3).

 ганні зразки сонетів та інших складних віршових форм (величезна техніка віршування й вислову в „Соняшних кларнетах“, за самим їхнім формальним настановленням, не може здаватися за сувору). Тоді Рильський був тільки акліматизатором чужомовних досягнень, культуртрегером, але саме культурности й бракувало тодішній укр. літературі. І українська критична думка, дивуючись незвичному вмінню, незвичному европеїзмові Рильського, знов не помітила, що це, власне, талановитий „літературний хлопчик“, який уже чудово вміє віршувати, але ще вперто тримається біля неньчиної спідниці чужої думки й вислову. „Неокласицизм“ (себто наслідовництво вже канонізованих зразків, бо дійсних ознак клясичного стилю в творчості Рильського тоді не було) молодого поета, власне, був його дитячою хворобою, а не органічною властивістю, як останнє незабаром визнала критика.

Але замість того, щоб усвідомлювати й удосконалювати свій світогляд і світовідчування, поет закохався в своєму юнацькому епігонстві й уплив у „Синю далечінь“, що здавалася такою дивно - незнаною українцям і такою загальновідомою хоч би російським читачам.

Емансипація з - під влади своєї хвороби почалася в Рильського ще з книжки „Тринадцята весна“, але навіть у новій — шостій — книжці, яку ми зараз рецензуємо, цю емансипацію не можна визнати за цілковиту. Коли раніш Рильський не міг зробити два кроки, щоб не „провалиться в цитату“ (за висловом рос. романіста Амфітеатрова), то зараз він підпирає свої образи чужими, вже готовими, куди рідше, але зовсім обійтися без літературного реквізиту, без Фальстафа, Андромахи, Протея, Бондарівни, Агамемнона та інших не може чи не хоче. Тут слід торкнутися одного принципового питання. Адже й Доленґо — найпаче в новій своїй книжці — постійно вживає літературні прізвища — письменників і їхніх героїв. Чи однакове таке вживання в Рильського й у Доленґа? Щоб відповісти на це питання, розглянемо засіб уживання в обох поетів того самого літературного імени — Одисея.

Рильський: *

Як Одисей, натомлений блуканням,
По морю синьому, я — стомлений життям —
Приліг під тінню сокора старого...
. . . .
...І я заснув під безтурботний шелест
З надією, що, граючись м'ячем,
Мене розбудить ніжна Навсікая,
Струнка дочка феацького царя.

* Приклад взято не з останньої книжки Рильського, а з „Під осінніми зорями“. Але це не міняє справи: в „Де сходяться дороги“ є використання літературних імен того ж типу.

Доленґо:

Коло Кремінної кремінь
На крейді, і перша шахта.
Там я досліджував ревно
Болота, і вправлявся на шахах.

Чаклунове зілля, цирцея,
Пам'ятаєте — Одисей...
Як відомо, в коханні герць є,
Про що навіть Дарвін: yes sir.

Засіб Рильського полягає в тому, що поет порівнює себе з Одисеєм, а „її" — жінку чи мрію, це не має значіння — з Навсікаєю. Нова ситуація приводиться до старої й нею пояснюється. Звичайно, смішно було б, за ліфівцями, вважати такий засіб за „заборонений", але він здається нам лінощами думки: замість того, щоби утворити новий образ для свого кохання, Рильський користується вже готовим — Гомерівським.

Але Гомер сам же вигадав свою Навсікаю, а не взяв її в якогонебудь доісторичного письменника!

Засіб Доленґа куди складніший. Поперше, згадка про Одисея має важливе композиційне значіння, як спосіб переходу до любовної теми. Уникаючи безлічі шаблонових засобів такого переходу, поет дає спочатку сутопейзажний мотив (перші два рядки вищенаведеної цитати), потім мотив дослідження боліт. Є болотьне зілля „цирцея" — отже до неї від „дослідження боліт" шлях цілком природний. А назва цієї рослини (знов сутословесний мотив!) нагадала поетові Гомерову героїню, відкіля: „Пам'ятаєте, Одисей". Далі спогад про епізод із Цирцеєю дав поетові змогу висловити сентенцію (якою кінчається наша цитата) й легко перейти до мотиву власного кохання. В цій складній системі асоціяцій кульмінаційний пункт - модуляція з одного сенсового плану в інший за допомогою двох значінь слова „цирцея". Таким чином, шлях до літературної ремінесценції зовсім не звичайний — через назву слова; ця ремінесценція дана в навмисно чужому їй контексті (ботанічна назва рослини — Одисей — Дарвін) і відограє яскраву композиційну, а не тематичну, як у Рильського, функцію. Подруге, побіжна згадка про Одисея, як про щось звикле, загальновідоме („Пам'ятаєте, Одисей"), утворює враження того перенесення в поезію моментів свого виробництва, на яке вже вказувала критика. Одисей згадується тут, не як постать, а як певний сюжет, з яким авторові доводиться мати справу в процесі дослідницької праці й який тому легко й природно знаходить своє місце, як ланка в ланцюгу асоціяцій. Ми бачимо, що використання літературних ремінесценцій у Доленґа цілком позбавлене рис епігонства, це не оформління нового життьового матеріялу за допомогою старого літературного, а будування цілком нових конструкцій із старого літературного матеріялу — поруч із новим життьовим. Відціля можна зробити висновок: стиль (отже й новизну чи „старизну" його) визначає не стільки матеріял, скільки засоби користування матеріялом.

В останній книжці М. Рильського, поруч із „неокласицизмом“, є багато чого нового. Новий бадьорий весняний тон: пейзаж зараз змальовується від поета не „під осінніми зорями“, а під весняним сонцем. Нове ширше почуття себе соціяльною істотою — замість колишньої підкресленої самітности. Нове майже Пушкінське „жагуче хотіння“ „Верба, що сумовито похилилась І ронить срібні котики на став“. Замість „синьої далечини“, з якої автор тепер глузує, поет зараз почуває себе категорично на Україні — і саме в УСРР; в лексиці поета — кооператив, робфаківець, комсомол. Звичайно, Рильський не до кінця підійшов до поезії Жовтня; кооператив і комсомол вживає він переважно, орнаментально, а широкі соціяльні почуття здебільша позбавлені клясового зафарблення. Але чи можемо ми й чекати гострих класових тем від спокійного, споглядального поета; самий факт приходу автора до соціяльних почуть і соціяльних, іноді й революційних (поема „Сашко“) тем підкреслює певну еволюцію поета. Книжка не має свідомого соціяльного настановлення, а тому не може претендувати на велике соціяльне значіння. Але в ній чимало бадьорости, любови до життя, людей і праці, навіть почуття колективізму. Це — безперечно — позитивні риси, а яскравих негативних книжка не має зовсім. Її місце — серед радянського письменства, хоч і не на передових політичних позиціях.

Головні риси поетики Рильського залишилися без змін. Але Рильський не повторює самого себе (привілей, яким він міг би користуватися за своїм званням визнаного митця), він простує до нових досягнень. Так, він культивує нові жанри, напр., жанр нової ідилії, де залишаються всі жанрові ознаки ідилії (невеличкого ліро-епічного твору, де злегка накреслений, позбавлений різких переломів і катастроф, сюжет відбувається на широко розвиненому пейзажному тлі), але пристосовується до цілком нового життьового матеріялу при відмові від лексичного реквізиту стародавніх ідилій. Він експериментує над словником, сполучаючи прозаїзми й навіть жаргонні слова зі словами високого стилю (напр., в „Адонісі і Афродіті“), експериментує над композицією в поемах („Сіно“, „Сашко“). Таким чином ми бачимо, що в книжці Рильського епігонські елементи переростають у новаторські (таке переростання відоме історії літератури й до Рильського, напр., у Тютчева). Не треба й казати, що техніка Рильського залишається, як і раніш, — бездоганною, і в останній збірці вона навіть досконаліша, ніж у попередніх.

Але при всіх своїх числених і чималих позитивних ознаках, збірка Рильського все ж таки не розв'язує проблеми утворення масової, зрозумілої і непозбавленої можливостей впливу поезії. Вона все ж таки залишається книжкою для аматорів поезії, а не для широкого масового споживача, що шукає від віршів перш за все емоційної зарядки чи розрядки. І це не тільки тому, що в книжці моментів споглядаль-

них і описових більше, ніж активно-соціяльних; „Де сходяться дороги“ — все ж таки важкувата книжка (хоч і легша від Доленґової) за своїм, почасти академічним, почасти експериментаторським характером. За нею треба визнати чимале мистецьке значіння, як за вистиглим твором вельми значного художника, але змінити наших поглядів про тимчасовий занепад читацької ролі поезії і вона не може.

При переході від збірки Рильського до збірки Тодося Осьмачки „Клекіт“ (Видавництво письменників „Маса“, Київ, 1929. Тир. 1500. Стор. 72. Ціна 1 крб. 10 к.) почуваєш себе так, ніби з сучасного індустріялізованого міста переносишся до печери доісторичної людини. У нас мало книжок, які технічною культурністю досягали б рівню „Де сходяться дороги“, але не часто зустрічаються й такі безпорадно-дитячі щодо техніки, як „Клекіт“. Найжахливіші над усе рими. Ось зразки Осьмаччиного римування (8-а строфа поеми „Міщани“): бандах — димами, лісах — примножав, сили — покинув, повіт — звіт. Серед багатьох пар слів, що їх не можна визнати навіть заримоїди, де-не-де стирчить шабльонова кінцева рима. Такий засіб можна було б вважати навіть за систему певного примітивізму, коли б не поетові претензії на поетичну культурність. Автор пише „Сонет“ (яким починається книжка) з трьох катренів і двовіршу (на 7 рим, замість 2-х!) та ще й із такими самими римами, що й у „звичайних“ віршах. Восьмирядкові вірші поеми „Міщани“ досить явно претендують на звання октав, але за своєю системою чергування рим за октави ніяким чином вважатися не можуть (a b a b c c d d, замість a b a b a b c c). Не витримує поет і розмірів (у п'ятистопному ямбі „Міщан“ є шестистопні і навіть чотиристопні рядки), а інколи його вірш робиться навіть хромим (напр., „Із неї висить одна плахта“ — в чотиристопному ямбі).

Від тематики книжки віє розпачем і одчаєм. Т. Осьмачка, здається, єдиний на Україні суто селянський письменник без коректив на робітництво. Вісім літ (починаючи від закінчення громадянської війни) індустріяльного й культурного будівництва УСРР остаточно довели, що це будівництво йде зовсім не тим шляхом, про який марили мрійники — „селькультівці“. Осьмачка не зміг відмовитися від своїх первісних ідеалів — і відсіля його соціяльне зневір'я. Сумно й страшно в тому світі, де живе Осьмачка. Сучасне — це тільки селянські злидні, животіння голоти, та міські „скверні сквери“, де салдати заражують селючок пранцями; майбутнього перед очима поета нема. І позбавлене будь-яких ідеалів, соціяльне зневір'я поета переходить у якийсь Weltschmerz, де вже не соціяльний лад, а єство всесвіту, світовий порядок робиться винним за наші биди й муки.

Ноти такого Weltschmerz'у яскраво бренять у найтиповішому й, мабуть, найкращому вірші поета: „Не можу пригадать, кого я ждав“,

 де стара думка: „життя — це є смерть“ ілюструється картиною смерти жука під колесами трамваю. Не треба й казати, що такі мотиви розпачу й бездоріжжя дисонують із бадьорими, будівничими мотивами переважної частини радянської літератури, і що претендувати на прихильну увагу радянської громадськости збірка не може.

Не може вона претендувати й на ролю значного мистецького явища, завдяки своїй техніці. Хоч у синтаксі поета дуже характерне повторювання першого рядку на протязі двох-трьох строф (переважно у кінцевій частині віршу); цей перший рядок має завжди емфатичний характер, і його повторювання з тлумаченням в останніх рядках строфи робить враження емоційного нагнітання. Так, у вірші „Пам'яти Франка“ двічі повторюється перший рядок (3-ої й 4-ої строфи): „Дивися, мій сину, на землю стару“, а в п'ятій строфі він трошки змінений: „Дивися, мій сину, й по вік пам'ятай“. У вірші „Деспотам“ перший рядок останнього абзацу (з двох катренів) розділів II-го й III-го;— „Гей, не кричіть, не плачте, неньки сиві“, й розділу IV-го: „Гей, не кричіть, не плачте, неньки, ревно“. Таке нагнітання зустрічається майже в кожній Осьмаччиній поезії. В галузі семантики треба відзначити якийсь гіперболізм образів, що найпаче почувається в поемах „Міщани“ й „Містерія“, в останній, де фігурує Данте, цей гіперболізм навіяний образами „Божественної комедії“, взагалі, він зв'язаний чи то з казкою, чи то з стародавньою візантійсько-руською творчістю. Ці гіперболічні образи (напр., образ лева в 82-ій та 83-ій строфах поеми „Міщани“) роблять своєрідне емоційне враження; в переданні свого кола тем і мотивів Осьмачка міг би посідати помітніше місце, коли б убійча техніка, як шашіль, не підточувала стовбура його поетики.

Вірші М. Доленґа та М. Рильського не потребують підпису під собою: їхніх авторів можна відразу розпізнати за стилістичними прикметами. Т. Осьмачка не посідає такої самостійности, але своє обличчя (нехай і скривлене з ниття й нечепурне через технічну неохайність), своє певне місце в укр. поезії він має. А ось на книжці Михайла Шульги-Шульженка „Степова глибінь“ (Вид-во „Український робітник“, Харків, 1929. Тир. 5160. Стор. 32. Ціна 5 коп.) сміливо можна написати перше-ліпше з прізвищ наших численних „сосюріянців“, від чого суть справи не зміниться. Поет — увесь у рямцях Сосюриної поетики, але без Сосюриного ліризму. В кращому разі він може дати чіткий і бадьорий (але в дуже звичайних тонах написаний) революційний вірш („О дні нові“) чи теплий і чулий вірш про стару матір („Над ставком повисла сіра мряка“), здебільша ж його вірші не відзначаються ні особливим емоційним піднесенням, ні технічною вправністю. На кілька прикладів доброї інструментовки („І плавно плине легіт в далину“, „Синя сутінь сонно пала над селом“, „Майорять і мріють на руїнах“ — цікавий випадок інструментовки на *й*: „ма*й*орять

мрійуть на руїнах") чи свіжої рими („турботами"—„копитами") приходиться куди більше рим à la Осьмачка, та кострубатих рядків, іноді зустрічаються й „изыски", на зразок рими: „колективи — перспективи" (двічі) чи новотвору „дзвінкоюнь". Наслідування поетики Сосюри в цілому призводить місцями до майже текстуальних запозичень, напр., „Я люблю тебе, місто бурхливе, Твоє царство і мідяний спів" (звичайно, в Сосюри аналогічні вислови кращі) „Іду такий розхристаний". Іноді — випадково — запозичення з інших поетів, органічно чужих поетиці Шульги-Шульженка: „Що зійде житом комунара кров" (Плужник: „Пшеницею зійде кров"), „І тепер «Я» закреслене тричі" (Доленго першої книжки: „Тричі закреслене ім'я").

Не можна заперечувати в поета революційно - батрацької ідеології й мінімуму технічних навиків. Він дійсно приступний розумінню широких мас, але занадто вже приступний — на стільки, що його вірші не потребують ніякої розумової праці, засвоюються механічно, як копії загальновідомих, напам'ять виучених зразків, і тому поверхово, не роблячи скількинебудь глибокого емоційного впливу. Тому й соціяльне значіння книжки (не вважаючи на авторові заміри) дуже обмежене.

У невеличкому місті Полтавщини — Хоролі вийшла тоненька збірка віршів С. Тарашкевича. „Туману ажур" (Накладом автора, тиражу не вказано, стор. 32, ціна 50 коп.). Периферія часто виховує графоманів чи поетів, що відстають від поетичної сучасности років на 25. С. Тарашкевич — не графоман, із літературного боку його вірші не гірші від Шульги - Шульженкових. Назва „Туману ажур", що викликає побоювання Сєвєрянінсько-Вертінських „ухилів", не відповідає змістові книжки, переважно революційному. Цілу книжку складають 4 ліричні вірші: „За вікном полощеться туману ажур", „В ложі", „Сквер", „Радість" і один переклад із польського революційного поета Станіслава Ришарда Станде: „Остання війна". Поет — під помітним впливом Маяковського, якого нагадують і синтакса, й засоби звукопису („згас, згодом згуск день"), і любов до ефектної кінцівки, й іронічно вжита цитата, й інколи — зовсім „Маяковські" рими. Наводимо уривок, в якому збігаються майже всі ці прикмети:

Йшли
Скривавлені
Спітнілі лави
На обличчі переможне:
— „Владу нам!"
... а тепер хтось ввечері гнусавить
„Ваші пальци пахнут ладаном".

(не треба з цієї цитати робити висновку про занепадництво поета. Це — єдине в такому роді місце в усій книжці бадьорого поета, який цю саму поезію кінчує: „Я всю віру покладу на літери Л. К. С. М."). Іноді вплив Маяковського перетинається зовсім іншим впливом — Сосюри: „Ми на розі зустрінемось двоє, Тільки ти й одинокий я". Є в книжці дещо й нового, оригінального, напр., надання певного емоційного

 сенсу звуковим комплексам, що вже нагадує футуризм Хлєбніковського типу, напр., „За вікном полощеться туману а ж у р. (Ж у р о моя, ж у р о, В грудях не кигич!) І дзвінкого міста асфальтовий мур Одбиває чітко Журавлиний клич“. Тут такому усмисленню підпадає комплекс „Жур“, що об'єднує „ажур“, „журу“ й „журавлів“, споріднюючи ці слова й надаючи „ажурові“ й „журавлям“ специфічного „журливого“ сенсу. В цілому дебютант - провінціял покищо нового не дає; а втім, судити про поета на підставі малюсенької книжки — занадто важко.

Більше ознак провінціяльщини в книжці Дм. Н а д і ї н а „Н а с в і т а н н і“. (Видання Т-ва „Геть неписьменність“, Миколаїв, 1929. Тир. 1000. Стор. 32. Ціна 25 коп.). Дм. Надіїн пише „наслідування Пушкіну“ (авторський підзаголовок) „Луна“, де вільно пересказує Пушкінське „Эхо“ (поет не провінціяльний смиренно переклав би „Эхо“, а не став „тягатися“ з Пушкіном), сміливо запозичує в Тичини: „Ц и г а р к у п а л и т ь п а р о т я г (На Петроград! На Київ!)“ (з „уривків з поеми“ „Прокляття“, що й ритмом і композицією й навіть манірою друкувати надто нагадує „Псалом залізу“) „Між рядами зашуміло . . . Гей, полольник! гей, у путь“, вільно перекладає Бльока без зазначення оригіналу: „Я не знаю: (Той вечір — далебі) Із тобою чи був я? Вгорі Майже спалене блідеє небо Було втоплене в кров од зорі“ (Пор. початок „В ресторане“ Бльока), дає зразки вельми немудрої інструментовки, які були новиною в укр. літературі років зо 20 тому, а зараз „під силу“ всякому школяреві: „Шумить, шумить шумище, Шумить, шовкни є шум“, „Хвилясті хмари хитро“, „Туркоче током телефон“, пише вірш „любовної образи“ — „Востаннє“, що нагадує вже творчість не сучасних школярів, а колишніх гімназистів — одним словом, пасе задніх. Щоправда, поруч із цим у поета є і справді гарні, майстерні зразки звукописи: „Тупотіння пітне, кінне, Тупотіння — туп та топ. Тупотіли з кіньми тіні, Топот ллявся, як потоп“, „Гей - но! Шаблі, як блищали Блискавицями в бою“, „Дерев ряди зіпсовані І десь ридає бар“, є динамічні образи природи: „Збігались в грозу порохи і доці“, „Піднялась і хлюпа в вічі Вітрова вода“, „І день підбитий, сонячний Згаса з о д н о г о к і н ц я“, є цікаві рими: „В і т е р т о й — В и т е р т и й“ (хоч в і т е р і в и т е р римувалося вже не раз). Віршем автор володіє досить вільно. Ліроепічні уривки присвячені імперіялістичній і громадянській війні (з них „Балада про полон“ цікава малорозробленою і соціяльно - актуальною темою про братання російських салдатів з австрійськими, хоч виконання її не цілком удале), в ліриці суто революційних тем, власне, не багато, переважає якась невиразна бадьорість, що, правда, зближує „На світанні“ з настроями пролетарських поетів, але позбавлена глибини й умотивованости. Авторове дебютантство та й те цікаве, що все ж таки трапляється в книжці, не дає права вважати Дм. Надіїна за „безнадійного“ поета; може він ще й вийде на

творчу дорогу. Але учитися йому доведеться вельми багато, та ще й у несприятливу для лірики літературну добу.

Отже: дві книжки — М. Доленґа й М. Рильського, що з'являються — кожна в свойому роді — цінним здобутком української лірики, але навряд чи зробляться відомими широкому читацькому загалові; одна — Т. Осьмачка — неохайна, що не зуміла злити свого голосу з хором сучасних письменників; одна — Шульги - Шульженка — загальне місце; дві — Тарашкевича й Надіїна — дебютантські спроби. Коли ми пригадаємо, яку велику соціяльну ролю відограли колись перші Жовтневі збірки: „Удари молота і серця", „Вітер з України", „Заспів", „Червона зима", — то зрозуміємо, що обов'язки борця й громадського діяча поезія зараз повинна передати прозі й відійти до ляборатрії, щоби через певний термін знов „ударить по сердцам с неведомою силой", озброївшись для цього новими засобами й досягненнями.

III

Скажімо кілька слів про інші поетичні видання на Україні. Серед російських поетичних збірок перше місце, за соціяльно - політичною актуальністю й технічною вмілістю займає „Книга о бронзе и черноземе" Николая Симмена*. (ГИУ, Харьков, 1929. Тир. 2000, стр. 116, цена 1 р.). Перша окрема збірка автора. Це — книжка бадьорих мотивів соціялістичного будівництва й оборони СРСР, тільки де - не - де затьмарених хвильовим сумом. Завдяки дотепності й технічній умілості автора, ці мотиви доходять до читача, напр., кращий вірш збірки „Граждане, Церабкооп приехал!" Мінус збірки — її цілковитий еклектизм. Поет вміє прегарно стилізувати найрізноманітніших авторів, використовуючи їх для свого настановлення, але стопити ці елементи й дати щось нове — покищо не вміє. Це визначає літературне значіння книжки. Мініятюрна збірочка Бориса Турганова „Лётная песенная" (Ассоциация революционных русских писателей „АРП", Киев, 1929. Тир. 1000, стр. 16, цена 20 коп.), що містить тільки 3 вірші, присвячені авіяції, не дає, звичайно, підстав казати про авторове обличчя. Вірш „Летная песенная" дійсно може стати за добру повітрофльотську пісню. Дві цілком однаково видані Т-вом „Геть Неписьменність" у м. Миколаєві збірки А. Пульсон „Високая равнина" й Яков Цейтлин „Жажда" (обидві: тир. 1500, стр. 32, цена 20 коп.) трошки несподівано відзначаються відносно високим рівнем техніки. Яків Цейтлін — досить емоційний і переважно революційний поет; у нього є зовсім не погані революційні поезії, напр. вірш „Под марш оркестра"; на жаль, у нього досить багато штампів. А. Пульсон має навіть дещо подібне до самостійного мистецького обличчя.

* Тут і далі імена й прізвища авторів російських книжок, виданих на Україні, ми передаємо російською ортографією. — М. С.

Значіння справжньої літературної події має видання творів Є. Григорука, маловідомих при житті автора. Це не тільки пам'ятник поетові - революціонерові, ще й важливий документ для історії укр. революційної поезії (не вважаючи на слабу, нефахову передмову). Серед поетів 20 — 22 - го р. р. Григорук стоїть цілком осторонь, але він з'явився вчителем кількох визначних поетів. Книжка Григорука варта окремого дослідження.

ХРОНІКА

ЗУСТРІЧ З НІМЕЦЬКИМИ ПРОЛЕТАРСЬКИМИ ПИСЬМЕННИКАМИ

11 квітня до Харкова приїздила делеґація німецьких пролетарських письменників та робкорів у такому складі: Курт Клебер, Карл Грюнберґ, Ганс Лорбер, Курт Петерсон і Ганс Мархшвіце. Курт Клебер є одним з найвидатніших сучасних пролетарських письменників Німеччини. Збірки його новел „Барикади Рура" та „Революціонери" надзвичайно виразно змальовують будні робітничого побуту та епізоди рурського повстання. Головний образ, що його подає Клебер у своїх творах — це „Органічний революціонер". Герой Клебера завжди є носієм революційної стихії. В своєму великому романі „Пасажири третьої кляси" Клебер яскраво викриває міщанські нашарування у робітничому побуті. З творів Ганса Лорбера відомі повісті: „Жінка говорить", „Моя путь з Маргою" і роман „Людину буде покарано". Основний засіб творчости Лорбера — малопомітний зовнішнє факт побуту, піднятий на височінь великого явища. Художник вміє показати героїчне й величне у повсякденному. Його твори завжди просякнуті щирістю і кожна річ його аґітаційна. Карл Грюнберґ написав великий роман „Рур, що палає", в якому дає підсумки трагічних рурських подій. Делеґація репрезентувала Союз пролетарських революційних письменників Німеччини, заснований у листопаді 1928 року. На вечері зустрічі з українськими письменниками, що відбувся 12 квітня в Буд. літератури ім. В. Блакитного, т. К. Грюнберґ у своїй промові заявив, що приїзд німецької делеґації в столицю Радянської України являється братерською відповіддю на приїзд представника Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників т. Микитенка до Німеччини.

Делеґація пробула в Харкові шість днів. За цей час німецькі товариші встигли познайомитись з багатьма нашими письменниками, встановили міцний зв'язок із ВУСПП'ом, відвідали заводи, Державний театр „Березіль", видавництва, музеї, Будинок промисловости і т. д. Делеґація зажадала привітати II всеукраїнську партконференцію. Учасники конференції гаряче зустріли членів делеґації. З промовою від німецьких пролетарських письменників виступив т. Курт Клебер. Від конференції відповідь на привітання зробив Нарком освіти т. М. О. Скрипник. Другого дня

німецькі письменники в повному складі, а також представники Міжнародного бюра пролетарської літератури, угорські пролет. письменники Бела Іллеш та Мате Залка, разом з представником ВУСПП'а т. Микитенком відвідали Агітпроп ЦК КП(б)У, де мали довгу бесіду з т. Хвилею, що поставив у цій бесіді низку надзвичайно цікавих запитань, на які відповідали німецькі товариші. Зокрема т. Хвиля цікавився питанням тематики німецької пролетарської літератури, допомоги робкорам з боку організації пролетарських письменників, висвітленням у творах пролетарських письменників трагедії німецького робітника, що змушений був 1928 року душити пролетарську революцію на Україні, розподілом сил у Союзі німецьких пролетарських письменників і т. ін.

Делеґація одвідала і привітала спільне засідання інституту Марксизму та інституту Шевченка, на якому тов. М. О. Скрипник зробив вступне слово про завдання майбутньої катедри літературознавства при інституті марксизму. Тов. Ганс Маршхвіце, що виступив од німецької делеґації, сказав:

— Ви, українські вчені, щасливі тим, що служите пролетаріятові. У вашій роботі ви маєте певну підтримку від вашої пролетарської держави. У нас, в Німеччині наука в руках буржуазії — це знаряддя своїм вістрям спрямоване проти пролетаріяту...

Від ім. зборів відповів на привітання т. І. Айзеншток.

На товариській вечері, що її влаштував Будинок Літератури імени В. Блакитного після офіційного вечора зустрічі та концерту державної капели „Зоря", німецьких письменників вітав тов. С. Пилипенко та представник Т-ва кульзв'язку з закордоном т. Вітек; тов. Микитенко коротко познайомив німецьких письменників з творчістю всіх присутніх на вечері українських письменників: Панча, Кузьміча, Кириленка, Вражливого, Куліша, Копиленка, Первомайського, Кулика, Сенченка, Шмиґельського, Дикого, Забіли, Пилипенка, Доленґа, Ковтуна й ін.

Німецькі товариші зустрічалися, крім того, з багатьма письменниками в видавництвах, музеях тощо. Зокрема вони познайомилися з т. т. Тичиною (що зустрічав їх на вокзалі разом з представниками Т-ва Культзв'язку), також із т.т. Хвильовим, Досвітнім, А. Любченком, Гжицьким, Поліщуком, який щедро „вгостив" їх своїм „Авангардом"...

Відвідали, крім того, Школу червоних старшин ім. ВУЦВИК'а де їх горяче вітали юнаки школи та командний склад.

Надзвичайно тепло проходили зустрічі з членами ВУСПП'у у Буд. Літератури, щодня в коротких перервах між виконанням того пляну, що його склали собі німецькі письменники і який вони виконували протягом шости днів дуже інтенсивно.

На цих зустрічах були присутні також письменник П. Панч, творчістю якого дуже зацікавилися німецькі товариші, та представники „Молодняка" т. т. І. Момот та І. Ковтун, що вітали товаришів від комсомольських письменників.

В Державному видавництві під головуванням т. С. Пилипенка було влаштовано засідання, на якому ухвалено видати українською мовою роман Карла Грюнберга „Рур палає“, Курта Клебера „Пасажири третьої кляси“, Льорберга „Новелі“.

У Видавництві „Український робітник“ німецькі письменники мали бесіду з т. т. Штоке та Клименком. Ближчим часом „Український робітник“ видасть кілька перекладів з творів наших гостей.

16 квітня делеґація виїхала до Києва, звідки вона повертається до Німеччини.

Найближчими реальними наслідками цієї зустрічі буде видання „Альманаху української пролетарської літератури“ в Берліні (німецькою мовою). Частково матеріяли до цього альманаху уже надсилаються до Інтернаціонального бюра.

Пролетарські письменники України підтримають цей зв'язок і зміцнять його постійним дальшим співробітництвом у німецьких пролетарських журналах.

ВУСПП закріпив у цій зустрічі свій зв'язок з Союзом пролетарських революційних письменників Німеччини.

ПРОМОВА КАРЛА ГРЮНБЕРГА НА ВЕЧОРІ В БУД. ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНИ В. БЛАКИТНОГО, 13, IV

„Шановні товариші! Я дуже жалкую, що не знаю вашої чудової мови і змушений говорити німецькою мовою. Делеґація німецьких пролетарських письменників від імени 300 письменників і 7000 робкорів та всього німецького пролетаріяту передає вам щире привітання. Ми приїхали до вас, щоби відповісти на візиту, яку зробив представник ВУСПП'у т. Микитенко торік до Берліну, де він брав участь у першому організаційному засіданні нашого „Союзу пролетарських революційних письменників Німеччини“. То був перший зв'язок поміж німецькими та українськими пролетарськими письменниками. Товариші, ми пробули десять днів у Москві, багато бачили, вивчали й організовували. У нас, в Західні Европі і в Німеччині зокрема мають зовсім фальшиве уявлення про Україну. Наприклад, зовсім не знають, що Україна має стару, цінну культуру і в рямках СРСР має самостійний національний та соціяльний розвиток. Коли ми вчора обдивлялися ваші прекрасні музеї й побачили в музеї Сковороди картини Тараса Шевченка, ми були дуже здивовані, як довідалися, що цей великий поет і маляр був українець, а не росіянин. Ми бачили також, що у вас є нова вже культура, нове письменство й т. ін. Ми знаємо, що у вас є такі письменники, як т. т. Тичина, Кулик, Панч, Микитенко, й ми мали намір приїхати сюди, щоб міцніше зв'язатися з ними й по-

знайомити німецький пролетаріят з українськими письменниками. Я знаю, що ви ліпше поінформовані про німецьку культуру, ніж ми про українську. В радянському Союзі пролетарські письменники можуть працювати цілком вільно, у нас, на жаль цього немає. До війни пролетарська література була дуже мала і мала таких представників, як Отто Ернст. Зараз вона має нових представників. Реформістська революційна література оспівує машину. Пролетарські революційні письменники взяли мистецтво, як зброю, щоби воювати з капіталістичною клясою. Один із перших представників цього нового пролетарського письменства був Йоганес Р. Бехер. Наші пролетарські письменники провадять не лише тяжку боротьбу з буржуазною літературою, владою й зрадою, а також мають тяжку господарську боротьбу з видавництвами, що не хотять друкувати творів пролетарських письменників. За останні місяці ми пішли значно вперед, але ми ще не подолали... У жовтні місяці минулого року ми об'єднали пролетарських письменників в організованому нами „Союзі пролетарських революційних письменників Німеччини". Нам треба мати міцну організацію! Цей союз має 300 членів у Німеччині, Австрії та Швайцарії. Нові імена та твори виходять у світ. Глузлива посмішка, якою нас зустріли представники буржуазної літератури дедалі зникає. Член нашої Спілки Анна Седез дістала премію за свій твір. Дальший розвиток і наш зв'язок із радянськими письменниками допоможе зв'язкові всіх пролетарських письменників. Я і вся наша делеґація радіємо з гарної зустрічі, що ви нам тут улаштували. Товариші не зважаючи на те, що ми пробули в гостях в СРСР недовгий час і були дуже заняті, ми бачили вашу індустрію, господарську роботу, що спирається на робітників і ці робітники будують пролетарську культуру. Все, що ми бачили, дасть нам моральну підтримку й силу в нашій тяжкій боротьбі. Ми бачили що й ви маєте потребу в нашій літературі, і ми зробимо все, щоби вас з нею познайомити. Ми у Німеччині маємо величезну потребу одержати від Радянської України літературні матеріяли про вашу господарську й культурну роботу, а також романи й новели з періоду громадянської війни, бо в нас цей період ще не пройшов і ми хочемо вчитися у вас. Наприкінці ще одне слово. Коли ви будете читати наші твори, ви мусите знати, що ми ще незакінчені митці.

Хай живе зв'язок німецьких та українських пролетарських письменників!"

ПОДОРОЖ ПИСЬМЕННИКІВ ДО ЗІНОВ'ЇВСЬКОГО

21 квітня група письменників у складі т. т. Микитенка, Сосюри, Кузьміча, Голованівського на запрошення Зінов'ївської окрпрофради виїхала була до м. Зінов'ївського. Письменників зустріла на вокзалі велика демонстрація робітників, комсомольців, членів профспілок, на чолі з представниками партійних, комсомольських та професійних організацій. В повітрі горіли червоні прапори. Дві військові оркестри наповнювали майдани й вулиці звуками інтернаціоналу та революційних маршів. Перед вокзалом відбувся мітинґ. Письменники пішли походом, разом з робітниками повз завод „Червона зірка", вулицею Леніна до готелю. Тут знову відбувся короткий мітинґ. Того ж дня відбулося два виступи письменників — у клубі металістів та в клубі радторгслужбовців. Далі протягом трьох днів письменники зробили шість виступів, для робітників, комсомольців, парт і проф активу. Місто кипіло протягом цих днів. В історії культпоходів та виїздів письменників до індустріяльних центрів України приклад Зінов'ївського, його надзвичайна увага до української культури і ні з чим незрівняний ентузіязм при зустрічах з письменниками, стають в перший ряд. 23 квітня письменники виїхали до Харкова — просто з останнього виступу на численних комсомольських зборах. Вся авдиторія тисячною юрбою, що скоро вишикувалася в стрункі колони, пішла провожати письменників на вокзал. Попереду йшли піонери з своїми прапорами. Далі комсомольці та робітники. Кавшкола приєднала свою окрестру. На вокзалі не можна було просунутись до потяга, що мусив був на кілька хвилин довше простояти. Під крики „слава", під звуки оркестри потяг нарешті рушив.

Так Зінов'ївці почали свій „місячник української книги".

„ФРАНКІВЦІ" В ХАРКОВІ

ТОВАРИСЬКА ЗУСТРІЧ НА ВОКЗАЛІ

5-го травня з Києва прибула у повному складі трупа українського театру ім. Франка. На вокзалі артистів зустріли численні делеґації харківських заводів, окрпрофради, школи червоних старшин, письменників, різних військових частин, спільки Робмис і інш. організацій.

Артистам влаштували велику овацію. Після привітальних промов Заваґітпропу окружкому КП(б)У тов. Гірчака, представника окрпрофради, письменника Остапа Вишні й інш., художній керівник франківців Гнат Юра виступив з відказовим словом, де зупинився на досягненнях театру за останні два роки і підкреслив перспективи подальшого зростання українського театрального мистецтва в УСРР.

Франківці пройшли шлях важкої, довгої роботи, поки досягли рівня европейського театру.

Новий драматичний театр ім. Ів. Франка заснувався у Вінниці 28-го січня 1920 року. Там випадковою перебувала тоді група артистів театру галицьких січових стрільців і київського „Молодого театру“ — отож вони й покликали до життія нову мистецьку організацію, давши їй славне ім'я Івана Франка.

На українській сцені панувала тоді безпросвітна „малоросійщина“, театри живилися застарілими побутовими формами й трухлявим репертуаром. Гопак і широкі штани аж ніяк не відповідали духові нової революційної доби. Першим етапом роботи франківців була жорстока боротьба з „малоросійщиною“ на українській сцені.

Театр ім. Франка починає виставляти п'єси европейського репертуару. Глядач побачить твори Бомарше, Шарля ван-Леберга, Ібсена, Лопе-де-Вега, Гольдоні, Шекспіра. Режисура в кожній п'єсі шукала передусім соціяльного змісту і ставила його на чільне місце найвиразнішими художніми засобами.

Франківці не шукали свого глядача в спокійних, затишних містах,— вони грали на селах і цукроварнях, вони їздили по шахтах Донбасу. Там, серед трудящих мас, вони пережили свої перші успіхи.

Пройшовши кілька мистецьких етапів, театр ім. Франка тримається тепер нового напряму в своїй роботі, що його можна визначити, як напрям монументального реалізму. Така форма театрального мистецтва найбільше відповідає вимогам робітничого глядача, бо він завжди хоче розуміти те, що бачить на сцені, а франківці ніколи не ставили своїм глядачам формальних загадок чи ребусів.

По закінченні мітинґу на вокзальному майдані, артисти в супроводі делеґації, демонстрували містом.

6 травня відбулася перша вистава франківців „Пригоди бравого салдата Швейка“, що пройшла з великим успіхом. Зараз відбуваються щоденно вистави франківців у театрі „Березіль“.

РОБІТНИКИ ОПАНОВУЮТЬ МИСТЕЦТВО

В залі державної книгозбірні та по міських клубах Харкова з великим художнім успіхом виступав, даючи концерти, соліст московських академічних театрів бас-баритон Микола Рогатін.

Син робітника, слюсар Новочеркаських залізничих майстерень М. Рогатін 1922 року вступив до Московської консерваторії. Скінчивши консерваторію, М. Рогатін, за відрядженням ЦВК СРСР, їде до Італії, щоб закінчити музичну освіту в Римській музичній академії.

 Молодий артист учився у славнозвісного співака М. Батістіні та у професора Піо - ді - Пієтро.

В Італії М. Рогатін виступав у кращих театрах Риму, Неаполя, Мілану, Турину та ін. Европейська преса дала високу оцінку виступам талановитого артиста.

Миколі Рогатіну тільки 25 років, його визначні вокальні здібності пророкують йому велике майбутнє.

ЗА УКРАЇНІЗАЦІЮ ГАЗЕТИ „ВЕЧЕРНЕЕ РАДИО“

Редакція цієї газети вдалася з анкетними запитаннями до радянського суспільства м. Харкова, якою повинна бути радянська вечірня газета? В ч. 119 цієї газети надруковано цілу сторінку дуже цікавих відповідей. Відповіли: Нарком Освіти М. Скрипник, заступник голови ЦКК КП(б)У т. Майоров, голова Окрпрофради т. Соловйов, голова Міськради Г. Бородай, редактори газет „Пролетар“ та „Всеукр. Пролетарий“ т. т. Ліфшиць, Гопнер та Кусильман, представники профспілок, партосередків, професори й укр. письменники. Переважна більшість кореспондентів висловилась за потребу видавати надалі вечірню газету в Харкові українською мовою, висловлюючи свої погляди якою мусить бути газета та на яких читачів розраховувати. За браком місця подаємо лише анкетну відповідь тов. М. О. Скрипника:

Редакція газети „Вечернее Радио“ просила мене дати до 5-го травня інтерв'ю на запитання: „Якою має бути вечірня газета?“. На мою думку, відповідь проста: вечірня газета мусить бути нашою і до того ж вечірньою газетою. Років зо три, наприклад, „Вечернее Радио“ дхнуло досить таки бульваром, крикливістю, погонею за сенсацією, політичною легковажністю, розрахованістю на смак міщанина, дрібного буржуа, на бульвар і панель. Таким був характер багатьох наших вечірніх газет. Боротьба проти цього дає свої наслідки, але ще багато старих рис залишається, їх треба перебороти.

Фактом є, що вечірню газету читають і ті кола, що не легко перетравлюють наші ранішні газети. Звичайно, комуністичні газети не досить ідуть на споживу їхньому духовному шлункові. Але з того не виникає, що тії міщанські елементи мусять визначати характер вечірньої газети. Навпаки, з того виникає лише те, що вечірні газети є для нас знаряддям впливати політично і на тії, відсталі соціяльні верстви, впливати в нашім пролетарськім дусі.

Приклад „Вечерней Москвы“ показує, що можна ще енерґійніше, аніж у нас, переборювати бульварщину і використовувати тип вечірньої газети, як наше комуністичне пролетарське знаряддя ідейного впливу.

Зрозуміло, вечірня газета не може повторювати своїм типом денні газети. Вечірню газету читають вже після роботи й після служби, повертаючись на трамваї додому і т. ін. Взагалі, коли вже чоловік

досить втомлений денною працею і шукає в газеті легкого читання, легкі статті, що передають живими короткими словами суть подій і справ денних, політичних і інших співвідносин, невеличкий метеликовий фейлетон, трирядкові повідомлення про вчинки й пригоди, все це має додати вечірній газеті читабельного характеру. Такий метеликовий, читабельний, легкий характер вечірня газета мусить обов'язково зберегти.

Але, зрозуміло, вона не мусить залишатися легковажною в своїм змісті і легкодухою в своїй політиці.

Вечірня газета має завдання дати після трудового дня відпочинок в читанні, подати додаткову до денної інформації, а з другого боку, підготовити до вечірньої участи в суспільнім життю і до наступного дня.

Ще два слова відносно того, яким мусить стати „Вечернее Радио". Воно має стати українською газетою і бути знаряддям розвитку української радянської культури. А до тепер вона була за своєю мовою для деяких своїх читачів служилого сословія відпочинком від тяжкого українізаційного обов'язку підчас служби.

Боротьба з міщанством і з бульварщиною мусить бути завданням передусім нашої вечірньої газети.

З „ДУМКОЮ" ПО ЕВРОПІ

Видавництво „Плужанин" випускає книжку вражінь Н. Городовенка під назвою „З Думкою по Европі". Так само видавництво виготувало до друку антирелігійний пісенник Я Ковальчука і збірку „Дніпрельстан в художній літературі". До неї ввійшли поезії, уривки з творів, критичні статті та ілюстрації, присвячені Дніпрельстанові. Збірку склав Ю. Савченко.

ЛЕНІНГРАДСЬКІ РОБІТНИКИ ЦІКАВЛЯТЬСЯ УКРАЇНСЬКИМИ АВТОРАМИ

Державидав РСФРР склав угоду з письменниками Головком та Штангеєм на видання руською мовою їхніх творів „Бур'яну" та „Батрачка". Слід зазначити, що це буде друге видання руською мовою романа „Бур'ян". Перше видання випустив „Пролетарий". Між іншим, ленінградські робітники, що ознайомились з романом у руському перекладі дали йому надзвичайно добру оцінку і запросили письменника прибути до Ленінграду на диспут, що його організовують металісти виключно для обговорення Головкового романа.

ПИСЬМЕННИКИ — КАНДИДАТИ НА ЧЛЕНІВ ВУАН

Українське товариство робітників науки і техніки сприяння соціялістичному будівництву на своєму засіданні 28 квітня ц. р. намічало кандидатури на членів Всеукраїнської Академії Наук.

 Зважаючи на те, що НКО заклав при 1 відділі ВУАН розряд художньої літератури, УТОРНІТСО до списку намічених учених включило також і письменників: П. Тичину та Янку Купала (Білоусь).

БІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Зважаючи на велику зацікавленість робітників біографіями українських письменників та їхніми першими кроками письменницької діяльности. — Видавництво „Пролетарий“ вирішило зібрати ці матеріяли і видати в двох томах. Зараз матеріял видавництвом майже повністю зібрано, а 1-й том біографій та відомостей за письменницьку роботу українських поетів, письменників вже виготовлено до друку,

НОВІ КНИЖКИ

Вийшла друком у виданні ВУСПП'у книжка поезій Сави Голованівського за назвою — „О д в е р т о“.

— У виданні ДВУ вийшла друком збірка поезій Т. Масенка „Південне море“.

ДОВІДНИК БІБЛІОТЕКАРЯ ТА РОБІТНИКА-ЧИТАЧА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Кабінет радянської літератури ім. Тараса Шевченка разом з Видавництвом „Український робітник“ приступає до видання „Довідника бібліотекаря та робітника-читача в радянській українській літературі“. В складанні цього довідника беруть участь т. т. Хвиля, Хоменко, Рабічев, Коряк, Машкін, Грузинський, Сорокін, Годкевич та ін. Редагує Редколегія в складі т. т. О. Грузинського, В. Коряка і Рабічева.

Цей довідник буде виходити окремими випусками, всього 25 випусків, при чому розсилку його буде переведено три рази: перший випуск вийде з друку в перших числах травня, а решта протягом серпня і вересня місяців.

Ціну на довідник для передплатників що завчасно внесуть гроші встановлено 3 крб. 50 коп. (можна із розстрочкою: перший внесок при передплаті 1 крб. 50 коп. і другий внесок до 1 серпня 2 крб.) В окремому продажу ціну кожного випуску встановлено в 25 коп.

ЗА ОПАНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

На першотравневі свята до столиці України, Харкова, приїздило понад 3.000 пролетарів і селян з різних округ України.

Перед від'їздом із столиці гості зібралися в театрі ім. Шевченка, де відбувся вечір єднання.

Після промов голови ВУЦВК тов. Петровського та делеґатів Харкова, Миколаєва, Зинов'євського, зачитано було декларацію робітників

та селян. У декларації, поруч усіх завдань соціялістичного змагання, зазначено, що пролетаріят України повинен опанувати українську культуру.

ТРИМІСЯЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В МИКОЛАЄВІ

Проголошений тримісячник української культури в Миколаєві, що почався виступами пролетарських письменників (див. „Гарт" № 3), зворухнув усю громадськість. Разом з приїздом української трупи на гастролі до міського театру і демонструванням фільму „Арсенал" почато перевірку бібліотек і читалень, щоб виявити, скільки в них є української літератури.

Головна база культурного походу — це завод ім. Андре Марті. В справі українізації тут ухвалено певні постанови. Насамперед звернено серйозну увагу на українську пресу, як на джерело вивчення української мови й найближення до української культури. Вирішено, що „Робітнича Газета Пролетар" повинна стояти на першому місці в масового заводського читача. Для просування української преси в цехи заводу ім. Марті призначено кадри пропагандистів і уповноважених.

УКРАЇНА ТА АЗЕРБАЙДЖАН ОБМІНЮВАТИМУТЬСЯ КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Делеґація харківських робітників їздила до Баку, взявши участь у першотравневім святі столиці Азербайджанської республики.

Демонстрація в день Першого Травня справила особливе враження на делеґатів. У колони вишикувались не тільки робітники й службовці, а й селяни, що зійшли з гір Азербайджану на своїх маленьких конях. Із сумежної Дагестанської республіки, за 60 верстов від Баку, прибули дагестанські гірняки кіньми і возами з жінками (почасти ще з чадрою), у демонстрації взяли участь понад 250.000 чол.

Ті чотири дні, що пробули українці в Баку, надовго залишаться в пам'яті і бакінців і українців. Те, про що говорив на товариській вечері голова ЦВК Азербайджану тов. Агмалі-Огли, треба здійснити. Він говорив про обмін культурними цінностями між республіками, про товариське листування між окремими робітниками. Зв'язок повинен стати міцним, нерозривним і постійним.

ВИСТАВКА УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКОВОЇ ГРАФІКИ

У музеї Українського Мистецтва (вул. Вільної Академії, 6-8), відкрито організовану музеєм і видавництвами виставку української книжкової графіки. На виставці репрезентовано художню продукцію видавництв України у друкарських відбитках і творчість митців-графіків в ориґіналах. Серед експонатів є низка річей із Західньої України. Виставку одчинено щоденно 12 — 6, крім понеділка та четверга.

ПОМЕР УКР. АРТИСТ А. ДОЛІНІН

8 травня в харківській психіятричній лікарні нагло помер артист держтеатру „Березіль“ А. Долінін (народився 1895 р. на Полтавщині). Батько його був робітник заводу ім. Дзержинського в Дніпропетровському, сам А. Долінін теж змалку працював на заводі, потім захопився театром. Був на війні, після революції мандрував з провінціяльним театром. Працював у Червонозаводському театрі, на кінофабриці ВУФКУ, в театрі ім. Франка (сезон 1926 — 27 р.), останні два сезони в „Березолі“.

Молодий, палкий, експресивний артист помер у повному розквіті буйних сил. Передчасну смерть А. Долініна відчують як болючу втрату всі робітники театру й ті кола глядачів, що знали й любили талановитого артиста.

З багатьох ролів, що їх виконував А. Долінін, треба відзначити Зіновия в „Яблуневому полоні“, абата в „Жакерії“, Каляева в „Пролозі“, Мікаеля в „Коронному злодії“. Назви цих ролів свідчать про широчінь художньої натури, бо Каляєв, приміром, і Мікаель — це ролі, що не мають між собою нічого спільного.

В особі А. Долініна український театр втратив культурну силу не абиякого значення.

ЗВУКОВЕ КІНО

Правління ВУФКУ ухвалило розпочати демонстрування на Україні звукового кіна. Ухвалено негайно придбати 5 апаратів для демонстрації звукових кінофільмів і ще цього року використати їх у найкращих кінотеатрах України.

ПОСТАНОВА СЕКРЕТАРІЯТУ ВУСПП

20 квітня поширені збори Секретаріяту ВУСПП ухвалили виключити з ВУСПП гр. А. Клина (члена Миколаєвської організації) за антипролетарські вчинки. Постанову Секретаріяту ухвалено опублікувати в пресі, зокрема в миколаївській.

На тому самому засіданні Секретаріяту з 20 квітня 1929 року ухвалено виключити з організації і зняти з редакції ГАРТ'у т. В. Сосюру— за рецедиви антипролетарської поведінки.

ДОПОВНЕННЯ СКЛАДУ РЕДАКЦІЇ „ГАРТ“

Секретаріят ВУСПП ухвалив доповнити склад редакції журналу ГАРТ, увівши до редколегії тов. Івана Кириленка.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ДО РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛІВ „МОЛОДНЯК“ ТА „ГАРТ“

За кілька років бурхливої літературної дискусії ми звикли до всяких полемічних форм. Та навіть на цьому тлі тон і „стилістичні засоби“ Ол. Донченкової репліки („Молодняк“, номер 4 за 1929 рік) на мій лист з поясненнями в справі „плагіяту“, м'ягко (і то надто м'ягко!) висловлюючись,— „незвичайні“.

Те, що Ол. Донченко гнівається до піни з рота, свідчить, як сам він, Ол. Донченко, почуває, що його „справа не горить“. Відповідати на такі репліки — безглуздя.

Та оскільки я в попередньому листі писала, що не маю змоги довести й виявити справи з віршом за підписом Л. Товстік, надрукованим у збірці „Кружок поэтов“,— мені знову доводиться до цієї справи повернутися. Подаю особистого листа Л. Товстік до мене.

Т - щ Пионтек!

Узнав о том, что Донченко обвиняет тебя в плагиате моего стихотворения из школьного сборника „Кружок Поэтов“, пишу тебе с просьбой опубликовать это мое письмо в печати.

Ни в коем случае я не допускаю мысли о том, чтобы ты сплагиировала. Это вовсе не значит, что, будучи подростком, сплагиировала я. Единственное возможное об'яснение всей этой истории я нахожу в том, (что) я слышала или читала твое стихотворение „Я порву“.

Т. к. я писала много до и после этого, то вполне возможно, (что)* здесь мы имеем дело с самой обыкновенной литературной реминиссенцией с моей стороны. Где-то в подсознательном у меня воспоминание о твоем стихотворении было, и вот в процессе общего моего твор-

* У листі Л. Товстік слово „что“ пропущено. Л. П.

чества коротенькое стихотворение, читанное или слышанное мною, всплыло в памяти. Это не плагиат, а литературная ремминиссенция* и случалась она даже с выдающимися писателями.

Думаю, что об'явление этого письма в печати снимет с тебя всякую тень незаслуженно брошенного тебе обвинения в плагиате со стороны Донченко.

Л. Товстик

25. IV. 29

Таким чином у цій справі мені нічого не залишається додати.

Щодо поезій, подібних до віршів І. Каганова, то я дозволю собі навести ще й листа цього товариша.

Уважаемая товарищ Пионтек!

Никак не рассчитывал, что юношеские стихи мои увидят свет вторично и притом в такой торжественной обстановке: с ерами и ятями на 12-м году революции. (Кстати сборник „Кружок Поэтов" печатался в январе 17-го года, и напрасно лютый Ваш критик Донченко пишет глупости о каких-то особых настроениях авторов сборничка).

Теперь по сути. Стихи Ваши из сборника „Тихим диссонансом", как Вы знаете, я прочитал тогда, когда он появился в печати. Мы тогда же, встретившись, говорили о них. Мне, конечно, не могло не броситься в глаза сходство ритмико-синтаксического построения обоих вещей. Я и тогда считал и сейчас считаю, что ни о каком намеренном** заимствовании не может быть и речи. Ведь в этот сборник Вы в переработанном виде поместили ряд Ваших юношеских стихов. Работая над ними, Вы, верно, вспоминали многое из того „поэтического хозяйства", которое Вас окружало в гимназические годы. Не отсюда ли и невольное*** обращение к готовой схеме, по которой вышел совсем другой узор?

Очень жаль, что тогда же мы с Вами не порешили указать на это любознательным критикам à la Донченко... Кстати не мешало бы ему познакомиться с такой хотя бы работой, как книга Эйхенбаума о Лермонтове.

Всего доброго

И. Каганов

Отже з віршом за підписом Л. Товстік покінчено. Щождо віршу, що має подібну до підписаного І. Кагановим ритмико-синтаксичну

* Підкреслення Л. Товстік.

** Підкреслення І. Каганова.

*** Також.

структуру (але зовсім інший зміст і сюжетну побудову), то, залишаючи покищо питання про те, хто раніш написав свого вірша, я вважаю, що подібність поміж цими двома поезіями не більша, ніж тематично-образова подібність у віршах Ол. Донченка та Н. Чарнушевіча*.

Отже, оскільки я не обвинувачую ані Донченка, ані Чарнушевіча в „плагіяті", не може пристати це обвинувачення й до мене.

Тепер я залишаю літературному суспільству судити про те, що зостається від Донченкового обвинувачення.

Люціяна Піонтек

Харків
13-го травня 1926 року.

ВІД СЕКРЕТАРІЯТУ ВУСПП

Розглянувши друковані в журналі „Молодняк" матеріяли, що на їх підставі т. О. Донченко обвинувачував був т. Л. Піонтек у плагіяті, а також лист т. Л. Піонтек, видрукований у № 4 „Молодняка" та в № 3 ГАРТ'у і, нарешті, цей останній лист, що друкується в п'ятій книзі ГАРТ'у, Секретаріят Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників констатує, що підстави для обвинувачення т. Л. Піонтек у плагіяті були хибні і що поданими в № 5 ГАРТ'у матеріялами т. Л. Піонтек себе реабілітує.

Заяви т. Піонтек про вихід із ВУСПП, уміщеної в № 3 ГАРТ'у, Секретаріят ВУСПП не прийняв і вважає т. Піонтек за члена своєї організації.

Остаточне вирішення цієї справи передається до спеціяльної комісії.

Секретаріят ВУСПП

* До речі, до відома редакції: Чарнушевічів вірш „Бацьку" друкувався в білоруському „Маладняку", номер 7 — 8 за 1926 рік, тобто автор повинен був здати свій твір до друку перед липнем 1926 року.

ЗМІСТ

НОВІ ТВОРІ ЧЛЕНІВ ВУСПП

I

«ДИКТАТУРА»

НОВА ПОВІСТЬ
І. МИКИТЕНКА

написана на матеріялі хлібозаготівель, висвітлює клясового ворога й психологію затурканого, темного, убогого Малоштана, що стає зброєю в руках клясового ворога і запитує робітника, старого котельщика, Дударя: „Ви кажете — власть робочих і селян... А диктатура пролетаріяту? Позвольте ясний ответ...“

ДРУКУВАТИМЕТЬСЯ В „ГАРТІ“

II

«МІЖГІР'Я»

ВЕЛИКИЙ РОМАН
ІВАНА ЛЕ

друкує окремою книгою ДВУ. Незабаром вийде. Роман висвітлює велетенську роботу в Узбекстані.

ЧЕКАЙТЕ НА ВИХІД „МІЖГІР'Я“

III

«В ПОВІТОВОМУ МАШТАБІ»

НОВА ПОВІСТЬ
ЛЕОНІДА ПЕРВОМАЙСЬКОГО

комсомольска повість, що зачіпає питання комсомольского побуту.

ДРУКУВАТИМЕТЬСЯ В „ГАРТІ“

IV

«ІСТОРІЯ МОЄЇ ЧУМАРКИ»

ВЕЛИКЕ СОЦІЯЛЬНЕ ПОЛОТНИЩЕ — ПОВІСТЬ
ІВАНА КИРИЛЕНКА

висвітлює добу від 1913 р. аж до часів пролетарської революції. У автора в роботі.

ДРУКУВАТИМЕТЬСЯ В „ГАРТІ“

V

«СТРЮК»

НОВЕ ОПОВІДАННЯ
АНТОНА ДИКОГО

з часів громадянської війни.

ДРУКУВАТИМЕТЬСЯ В „ГАРТІ“

VI

«НАД ДНІПРЕЛЬСТАНОМ»

НОВА ПОВІСТЬ
ВОЛОДИМИРА КУЗЬМІЧА

висвитлює психологію будівельника.

VII

НОВІ ПОЕЗІЇ

І. КУЛИКА, М. ДОЛЕНҐА, Н. ЗАБІЛИ, Д. ЗАГУЛА, М. ТЕРЕЩЕНКА, МАЙ-ДНІПРОВИЧА, А. ШМИГЕЛЬСКОГО, Л. ПЕРВОМАЙСЬКОГО, М. ШЕРЕМЕТА та інших

ДРУКУВАТИМЕТЬСЯ В „ГАРТІ“

